

Svensk samhällsvetenskaplig viltforskning – en kunskapsöversikt

Marcus Ednarsson

Kulturgeografiska institutionen

Umeå Universitet

2010

Innehåll

FÖRORD	5
SAMMANFATTNING	6
SUMMARY	6
INLEDNING	7
Definitioner och avgränsningar	7
Metod	7
SAMHÄLLSVETENSKAPLIG FORSKNING OM VILT OCH JAKT	8
Deltagandet i jakt	10
Miljöekonomiska studier av vilt	12
Jaktens ekonomiska värde	13
Jaktturism	14
VILTFORSKNING MED FOKUS PÅ ROVDJUR	18
Inledning	18
Rovdjurskonflikten som en social konflikt	19
Aspekter på det sociala	19
Kulturell makt och motstånd	19
Från en stad-land konflikt till en lokal (klass) konflikt	20
Kunskapsformer	21
Natur, landskap och rovdjur	22
Attityder till varg	24
Ett internationellt perspektiv	24
Svenskarnas inställning till rovdjur, speciellt varg	25
Skillnader i attityd mellan olika intressegrupper	26
Kunskap och erfarenheter av varg	27
Socioekonomiska aspekter på attityden till varg	27
Regionala och rumsliga skillnader i attityder till rovdjur	28
Inställningen till rovdjurspolitik och rovdjursförvaltning	31
Samhällsvetenskaplig forskning om rovdjursförvaltningen	34
Forskning om inflytande i rovdjursförvaltningen	35
Rädsla för rovdjur	37
Rovdjur och media	39
Rovdjursturism	42
AVSLUTANDE KOMMENTARER	47
REFERENSER	48

Förord

Syftet med den föreliggande arbete är att ge en översikt över befintlig forskning inom den samhällsvetenskapliga viltforskningens område. Arbetet har i första hand utgått från svensk litteratur, men med vissa internationella utblickar och då framförallt mot den forskning som bedrivits i Norge. Översikten omfattar drygt 150 referenser och där den svenska andelen utgör ca 70 %. Övriga referenser är i huvudsak norska, även om vidare utblickar också görs där det anses nödvändigt. Den huvudsakligen anledningen till varför översikten också inkluderar norska referenser inom den samhällsvetenskapliga viltforskningen inom rovdjursforskningen beror framförallt på att denna forskning startade tidigare där än i Sverige, och att den dessutom har influerat liknande forskning i Sverige. Till detta skall läggas de kontakter som tagits med en rad olika forskningsmiljöer som bedrivit samhällsvetenskaplig forskning kring vilt och viltrelaterade aspekter.

Arbetet är genomfört på uppdrag av Viltvårdsfondens vetenskapliga kommitté och finansierat av Viltvårdsfonden i syfte att tillhandahålla en översikt i syfte att bidra till en grund för vidareutveckling av den samhällsvetenskapliga forskningen.

Gräsmark i september 2010

Marcus Ednarsson

Sammanfattning

Föreliggande översikt behandlar i första hand den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen, men utblickar görs åt både den norska kvalitativa rovdjursforskningen och när så har funnits lämpligt, även till mer internationella forskningen. Den genomgånga forskningen berör i huvudsak två större områden. Det första området är den forskningen som berör jakt och vilt, där t.ex. forskning om jaktens ekonomiska betydelse analyseras. Här återfinns även den relativt omfattande miljöekonomiska forskningen kring människors betalningsvilja kring vilt. Det andra stora forskningsområdet berör den samhällsvetenskapliga forskning som bedrivits i Sverige (och Norge) kring rovdjur. Konflikterna kring rovdjuren dominerar av naturliga skäl bland de refererade studierna. Men även studier kring rovdjur och media och rovdjursturism refereras i den här översikten.

Summary

The present review addresses the Swedish social science game research, but outlooks are made to both the Norwegian qualitative research about the large carnivore conflicts and when it has been appropriate, looks are also taken towards more international research. The review concerns mainly two major areas of research. The first area deals with research related to hunting and game, in which such research on the economic importance of hunting is analyzed. Here we also find the relatively comprehensive environmental economic research on people's willingness to pay for different species. The second major area of research concerns the social science research conducted in Sweden (and Norway) around the large carnivores. The conflict surrounding large carnivores naturally dominates among the reviewed studies. But even studies about the media coverage of large carnivores and large carnivore-based wildlife tourism are also covered in this review.

Inledning

Samhällsvetenskapliga aspekter på vilt associerar till en rad olika områden. Allt från viltets ekonomiska betydelse genom jakt och turism till människors attityder och älgjaktens organisering. Aspekter som alla har en stor betydelse för hur vi dels förvaltar våra naturresurser och dels till hur vi hanterar viltrelaterade konflikter.

Ett viktigt steg inom många relativt nya forskningsområden är produktionen av samlade och överblickbara kunskapsöversikter. Ett steg som är särskilt viktigt då antalet forskare är både begränsat och spridda på flera olika forskningsmiljöer, som är fallet när det gäller den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen. Genom att tillhandahålla en gemensam, eller åtminstone till stora delar gemensam, kunskapsbas kan den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen förhoppningsvis lättare fokusera på sådana områden som ännu inte har studerats. När det till exempel gäller den samhällsvetenskapliga forskning som har finansierats av Viltvårdsfondens viltkommitté under åren 2004 – 2007 framgår det tydligt att den här forskningen endast utgör en mycket liten del av den forskning som fonden finansierar. Av de rena projektmedlen (programmet Adaptiv förvaltning och basresurserna för Grimsö exkluderat) som uppgick till ca 42,2 miljoner kronor, gick ca 6,1 miljoner eller 14,5 procent till sex samhällsvetenskapliga projekt. Samtliga projekt berörde på olika sätt förvaltningen av vilt.¹

Definitioner och avgränsningar

Vad som är att betrakta som samhällsvetenskap och vad som inte är det, är inte alltid så enkelt. Den allra enklaste definitionen av vad som är att betrakta som samhällsvetenskaplig viltforskning skulle kunna vara all sådan forskning som åtminstone delvis berör någon samhällsrelaterad aspekt. Men då skulle det bli svårt att dra någon meningsfull gräns och det skulle bli mycket svårt att göra någon meningsfull sammanställning. Om vi däremot väljer att utgå från den kanske mest spridda definitionen på *Human Dimension* (Decker mfl. 2001), som är den internationella benämningen på det här fältet, blir det hela mer gripbart. Human Dimensions, eller den mänskliga dimensionen på vilt är enligt Decker mfl. (2001) hur människor värderar vilt, hur människor vill att viltet skall förvaltas och hur människor är påverkade av, eller påverkar viltet, samt hur de påverkar eller påverkas av förvaltningsbeslut.

Metod

Eftersom utgångspunkten för den här översikten i första hand varit den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen har materialet och underlaget till den här rapporten i huvudsak blivit insamlat genom enskilda forskares, forskningsprojekts och forskningsprogramms publiceringar. Därefter har enskilda publicerade skrifter referenslistor gått igenom. På så vis har referenslistan som redovisas i slutet av rapporten rekonstruerats steg för steg bakåt. Utifrån de ramar som funnits för detta arbete och den definitionsproblematik och de begränsningar som beskrivits ovan kan kanske inte översikten anses vara helt heltäckande, men den ger ändå en relativt god bild av forskningsfältet. Rapportens upplägg följer i stort den kategorisering som gjorts av det relativt stora materialet. Följande grova kategoriseringar har materialet delats in i, väl medveten om att det förekommer överlappningar på olika ställen: Samhällsvetenskaplig forskning om jakt; Samhällsvetenskaplig forskning med fokus på rovdjur och rovdjursförvaltning. Dessa två huvudkategorier kommer fortsättningsvis att utgöra strukturen i den föreliggande rapporten. Till grund för delar av översikten rörande den samhällsveten-

¹ Sammanställning tillhandahållen av Viltkommitténs sekretariat.

skapliga forskningen kring rovdjur har delar från min avhandling (Ednarsson 2005) använts, men med uppdateringar och justeringar.

Samhällsvetenskaplig forskning om vilt och jakt

Den samhällsvetenskapliga viltforskningen eller dess engelska motsvarighet *Human Dimension* kom igång i början av 1970-talet i Nordamerika, vilket var några år tidigare än i Europa (Brown & Decker 2001, Ericsson 2003b:12). Även i Sverige har det funnits en relativt lång tradition av att forska om olika aspekter av jakt. Det kanske tidigaste svenska exemplet på studier inom det här området var Andersson, Bjärvall & Blombergs (1977) studie om svenskarnas inställning till varg från 1977. Ett annat tidigt exempel inom detta område är Roy Perssons (1981) avhandling om skånska jägare, vars resultat baserades på en enkätundersökning bland aktiva jägare i Skåne och som bland annat visade på initieringens stora betydelse för bli jägare och därmed påvisade den sociala och kulturella omgivningens betydelse för jakten (Heberlein & Ericsson 2002). Persson (1981) visar också på jägarens ålder vid jaktstarten har en stor betydelse både för utövande och engagemang i jakten och viltvården. Ett annat tidigt svenskt exempel från samma tid är Norling m.fl. och deras bidrag *Viltet och allmänheten i den statliga utredningen Vilt och jakt. Sociala och ekonomiska värde* (Norling m.fl. 1981) från 1981 som beskrev jaktens betydelse och svenskarnas deltagande i jakt omkring 1980 (se också Norling 1987). Men det var först under andra hälften av 1980-talet som jaktforskning på allvar började ta fart och som till viss del kunde förklaras av den tillväxt som skedde i både älg- och rådjursstammarna under 1970-talet och den ökade avskjutning som följde på den. På senare år har det också tillkommit ett ökat intresse för förvaltnings-frågor kring jakten (se t.ex. Zachrisson 2004b) och konflikter förbundna med den (Fell 2006, 2008), men också studier rörande utvecklingen av en adaptiv älgförvaltning (Wennberg DiGasper 2008).

Traditionellt har viltet i Sverige mötts av ett mycket stort intresse från svenskarna, även om vissa förändringar har skett under de senare årtiondena (Ericsson 2003a). I tabell 1 framgår det att 2001 var en lägre andel mycket eller ganska intresserade av att vara i skog och mark än vad som var fallet 1981. Även om detta var en statistiskt säkerställd nedgång ligger intresset fortfarande på en mycket hög nivå eftersom fler än 8 av 10 svenskar i åldern 16 och 65 var intresserade av att vara i skog och mark. De direkt viltrelaterade frågorna visade däremot på ett minskat intresse från allmänheten förutom vilt- och faunavårdsrelaterade frågor som 2001 visades ett större intresse än 1980. Som ett exempel kan nämnas att mer än 8 av 10 svenskar (84 %) instämde i påståendet att jakten bidrar till att upprätthålla balansen i naturen (Ericsson & Heberlein 2002c). En trend verkar vara att alltfler anser det viktigt att stödja arter som man ofta stöter på i sin närmiljö och ekonomiskt viktiga arter. Däremot var andelen som ansåg det mycket eller ganska angeläget att hålla ner vissa rovdjursarter och deras skadeverkningar på vilt oförändrad på 59 % 2001. En rad både faktiska och tänkbara orsaker kan ligga bakom dessa förändringar och frågan är också vad framtiden har i sitt sköte när det gäller svenskarnas intresse för vilt och viltvård. I samband med urbaniseringen och den gröna revolutionen antogs det att intresset för djur och natur ökade inom åtminstone vissa grupper i samhället. Men så verkar inte fallet vara enligt Ericssons (2003a) studie från 2001. Det är svårt att helt säkert uttala sig om eventuella trender i samhället med bara två studier eller mättillfällen, men om det görs ytterligare studier med samma frågor kan detta kasta ljus över dessa eventuella trender. Men inte alla indikationer kring jakt och vilt är samstämmiga när det gäller eventuella trender, eftersom Ericsson & Heberlein (2002c) i en annan samtida studie kunde konstatera att svenskarnas allmänna stöd för jakt var högre 2001 än 1980. I början av 2001 var 80 % av svenskarna positiva till eller accepterade jakt. Motsvarande andel 1980 var 72 %.

Tabell 1: Fyra påståenden om skog, vilt och viltvård som ställdes till den svenska allmänheten i 1980 (Norling m.fl. 1981) och 2001. Alla tabellvärden i procent. Statistiska signifikansnivåer: * $p > 0.05$, ** $p > 0.001$, *** $p > 0.0001$. Källa: Ericsson, 2003a, sid. 17.

		1980	2001	Skillnad 2001-1980
1. Hur intresserad är du att vara i skog och mark?	Mycket/ganska intresserad	92	84	-8%**
2. Är ditt intresse för skog och mark beroende av att det finns vilt där, dvs. vilda djur och fåglar	Mycket, ganska hög grad	84	62	-22%***
3. Tycker du att det är viktigt att det finns vilt där du bor?	Mycket/ganska viktigt	92	71	-21%***
4. Att skydda och stödja utrotningshotade arter t.ex. varg.	Mycket/ganska angeläget	92	87	-5%**
Hur angelägna tycker du att följande åtgärder är:				
5. Att stödja de viltarter i närmiljön som man oftast kommer i kontakt med, t.ex. älg, rådjur, hare, fasan.	Mycket/ganska angeläget	86	91	+5%**
6. Att stödja de ur ekonomisk synvinkel mest betydelsefulla viltarterna, t.ex. älg, rådjur, fälthänsel.	Mycket/ganska angeläget	66	71	+5%*
7. Att hålla nere vissa rovdjursarter och deras skadeverkningar på vilt.	Mycket/ganska angeläget	59	59	0

När det gäller syftet bakom jakten och vem som utövar den har visat sig ha en stor betydelse för svenskarnas inställning till jakten. Mer än 9 av 10 svenskar (93 %) ställde sig positiva till jakt utövad av naturfolk som eskimåer och indianer år 2001 (Ericsson & Heberlein 2002c). Här kan vi anta att jaktens koppling till vad som skulle kunna betraktas som ett naturligt levnadssätt framträder eller som jaktens betydelse ur ett kulturellt perspektiv. En annan helt central del för svenskarnas acceptans av jakt och jägare är nyttokomponenten, dvs. att det är helt acceptabelt för svenskarna att man jagar för

köttets skull. Motivet för att man jagar för spänning eller avkoppling hade däremot inget starkt stöd (a.a.). Liknande resultat har också hittats vid studier av både jägare och icke-jägare i både Sverige och USA (Heberlein & Willebrand 1998).

Jakten i Sverige i allmänhet och på den svenska landsbygden i synnerhet har något av en social och kulturell särställning. En särställning som innebär att jakten lyckas vidmakthålla sitt kulturell, sociala och ekonomiska värde, främst genom älgjakten eftersom den är den jaktform som i särklass bidrar mest till dess ekonomiska värde (Mattsson 1990a,b, Storaas m.fl. 2001, Mattsson, Boman & Ericsson 2008, Mattsson m.fl. 2008) och har en betydande social funktion (Heberlein 2000). En bidragande orsak till jaktens sociala och kulturella funktion kan möjligtvis ha att göra med att jakten ofta kan betraktas som ett livslångt engagemang och som sådant ofta innebära en brygga mellan olika generationer. Många jägare, åtminstone i norra Sverige har också under lång tid både varit medlemmar i lokala jaktorganisationer och länge jagat i samma områden (Willebrand 2009). Det finns idag inga data som tyder på att det skulle se annorlunda ut i södra Sverige. Det sociala har också stor betydelse för hur vi uppfattar jakten eftersom det har visat sig att om man har haft kontakt med jakt och jägare så har detta en positiv inverkan på inställningen. Vidare finns det ytterligare tre faktorer som har betydelse för inställningen till jakt, nämligen: allmän djursyn, ålder och inkomst. (Ericsson & Heberlein 2002c). Enligt Ericsson m.fl. (2005) levde 13 % av Sveriges befolkning år 2004 i ett hushåll med en jägare, vilket skall jämföras med de sex nordligaste länen i Sverige där motsvarande andel låg mellan 18 – 40 % och där enskilda glesbygdskommuner hade andelar på mellan 59 – 62 %. Vilket med all tydlighet visar på jaktens stora sociala betydelse i de mer perifera och nordliga delarna av landet, men också att det finns mycket stora lokala och regionala skillnader. Den här studien visar på ett föredömligt sätt vad man kan gå miste om, om vi i alltför stor utsträckning endast utgår från nationella medelvärden. Detta kanske är något som ytterligare kommer att accentueras i takt med att samhället i stort förändras genom pågående demografiska förändringar så som t.ex. urbaniseringen.

Den allmänna synen på djur har också visat sig påverka synen på jakt. Personer med en dominerande humanistisk djursyn, dvs. att man ser djur mer som individer, var mindre positiva till jakt. Liknande inställning till jakt hade de med en dominerande moralistisk djursyn, vilka motsätter sig att man utnyttjar eller skadar djur. Däremot var de med en utilitaristisk djursyn, dvs. användarvänlig syn på djur för t.ex. mänskliga syften, mer positiva till jakt (Kellert 1996; Ericsson & Heberlein 2002c). Ålder och inkomst hade också en inverkan på synen på jakt. Med stigande ålder och ökade inkomster blev man också mer positiv till jakt (Ericsson & Heberlein 2002c). Åldersfaktorn hänger förmodligen samman med att de äldres syn på jakt formades under en tid då samhällets syn på utnyttjande av djur var mer positiv. Däremot är orsakssambanden mellan inkomst och inställningen till jakt fortfarande oklar, även om resultat från USA också visar att jägare tenderar att ha högre inkomster än befolkningen i allmänhet (Heberlein & Ericsson 2002c).

Inställningen till vilt och jakt är något som alltså förändras över tid och rum, vilket bland annat var tydligt när det gällde inställningen till varg i västvärlden, där den verkar ha varit relativt oförändrad mellan 1970 – 2000 (Ericsson & Heberlein, 2002a, Williams m.fl. 2002). Utanför Sverige verkar den stora förändringen skett någon gång mellan 1930 och 1970 och då mest troligt under perioden 1960 – 1970 som sammanfaller med uppvaknandet i samband med den gröna miljörevolutionen. Enligt Ericsson och Heberlein (2002a) skedde förändringen i Sverige någon gång mellan 1976 och 2001.

Deltagandet i jakt

Omfattningen av jakten i Sverige utifrån ett deltagandeperspektiv visar att antalet personer som löser jaktkort har en något vikande trend. År 1980 löste ca 300 000 svenskar jaktkort, motsvarande siffra 2006 var ca 280 000 (Mattsson, Boman & Ericsson 2008). Trenden med ett minskat antal jägare är

ett internationellt fenomen (Heberlein, Serup & Ericsson 2008). I relativa tal motsvarar detta drygt 3 % av den svenska befolkningen, men denna siffra är något missvisande eftersom jakten omges av både lagar och regleringar om vilka som får och inte får jaga. Till exempel får den som är under 18 år inte inneha vapen i Sverige, eller så har man inte tillgång till jaktmark eller andra hinder. Tar vi hänsyn till de som verkligen kan jaga med hänsyn till ålder motsvarar det antal som årligen löser jaktkort ca 5 % av befolkningen, vilket är långt färre än de 20 % som uppgett att de någon gång har jagat (Ericsson & Heberlein 2002c). Även här förekommer mycket stora lokala och regionala variationer när det gäller andelen som löst jaktkort. I Värmlands två nordligaste kommuner uppgick motsvarande andel till 16 % medan andelen kunde vara den dubbla i de mer perifera delarna av kommunerna (Ednarsson 2005:305). Det jaktliga deltagandet är i mycket stor utsträckning en manlig aktivitet (Heberlein, Ericsson & Wollscheid 2003), och där kvinnornas deltagande utgör omkring 6 % (Heberlein, Serup & Ericsson 2008). Enligt socialpsykologiska studier av jakt återfinns tre ständigt återkommande variabler som särskiljer jägare från icke-jägare och kan till viss del förklara varför man deltar i jakt. Jägare brukar med stor sannolikhet vara män, ha en far som jagade och växt upp i en landsbygdsmiljö. Stedman & Heberlein (2001) fann att 81 % av amerikanska män som växt upp i en landsbygdsmiljö och som hade en far som jagade, jagade själva. Däremot fann de att bland kvinnor uppväxta i en urban miljö och med en fader som inte jagade, var det endast 6 % som jagade själva. Även om dessa resultat är hämtade från USA kan vi med relativt stor sannolikhet överföra dessa till svenska förhållanden, inte minst med tanke på hur de övrigt redovisade resultaten över svensk jakt pekar i riktning mot betydelsen av landsbygd och jaktens sociala, kulturella och socialiserande effekt. För en norsk samhällsvetenskaplig översikt över jägaren, se Bjerke (1993).

Heberlein, Serup & Ericsson (2008) fann att ju fler manliga jägare det fanns, desto fler var de kvinnliga jägarna. Vidare konstaterade de att en fortsatt nedgång i det manliga deltagandet med stor säkerhet även skulle komma att påverka det kvinnliga deltagandet. Anledningen är den att då finns det färre manliga jägare som kan socialisera in dem i jakten. Jakten är med andra ord tungt påverkad av både geografi och genus. Boende på landsbygden utgör således ett möjlighetssurrogat när det gäller a) tillgång till vilt, b) platser att jag på, och c) tillgång till jaktmarker. Landsbygden utgör dessutom en kulturell miljö som stödjer jakt. Vid sidan av dessa mer individuella faktorer har Heberlein, Ericsson & Wollscheid (2002) studerat aggregerade sociala faktorer kopplade till det allmänna deltagandet i jakt i fyra olika regioner (USA, Canada, EU, och Centraleuropeiska länder plus Schweiz) och hittade att andelen landsbygdsboende i befolkningen var den starkaste och mest konsekventa prediktions faktorn för deltagande i jakt. Stor andel skogsmark ökade också jaktdeltagandet. Resultaten från den här studien utgör ytterligare ett stöd för att jakten i stor utsträckning kan förklaras med kulturella faktorer. En slutsats som författarna drar från den här studien är att om man vill stödja den del av befolkningen som jagar är det viktigt att stödja en landsbygdsutveckling som leder till stärkta lokalsamhällen. Vidare menar de att detta skulle kunna vara minst lika viktigt som att vårda och tillhandahålla habitat och jaktbart vilt.

En relativt vanlig diskussion i samband med jakt är diskussionen om att utnyttja djur på ett konsumerande eller icke-konsumerande vis. Med ett konsumerande utnyttjande är t.ex. att jaga för kött, medan ett ickekonsumerande utnyttjande kan vara att titta på, fotografera eller på något annat sätt uppleva djuret som inte innebär att djuret dör eller allvarligt skadas (Lovelock 2008). Vi kan därför anta att det är mer sannolikt att jägare skulle delta i andra liknande konsumerande aktiviteter (t.ex. fiske, bär- och svamplockning och vedhantering) i större utsträckning än den övriga allmänheten. För det andra, att jägare i mindre utsträckning än övriga allmänheten deltar i ickekonsumerande aktiviteter. Den bakomliggande tanken är ett antagande om att människors attityder, t.ex. vilken djursyn de har (Kellert 1996), också återspeglar sig i vilka aktiviteter de utövar. Med dessa hypoteser och antaganden som utgångspunkter genomförde Ericsson & Heberlein (2002b) en enkätundersökning med ett nationellt urval av jägare och icke-jägare om deras aktiviteter och attityder. Resultaten visade i linje med deras antagande att jägarna utövade konsumerande naturaktiviteter i betydligt större utsträckning än den övriga allmänheten. Men jägarna hade ett högre

deltagande än allmänheten även när det gällde icke-konsumerande aktiviteter. Allmänheten hade endast en marginell, men ej signifikant högre deltagande i ett fåtal aktiviteter, så som utförsåkning, segling och övriga aktiviteter. Bland jägarna var deltagande i ickekonsumerande aktiviteter relaterat till utbildningsnivå och ålder, där det främst var jägare med högre utbildning och yngre som deltog i icke-konsumerande aktiviteter. Även bland allmänheten fanns detta mönster utifrån utbildningsnivå och ålder. Allmänhetens deltagande i konsumerande aktiviteter hade ett positivt samband till både deras utilitaristiska och deras humanistiska attityd till djur. Allmänhetens deltagande i ickekonsumerande aktiviteter hade ett negativt samband till deras moralistiska attityder till djur. Jägarnas deltagande i andra konsumerande aktiviteter vid sidan om jakten hade ett positivt samband med deras utilitaristiska attityd till djur.

Miljöekonomiska studier av vilt

Ett stort och hitintills dominerande fält inom den samhällsvetenskapliga viltforskningen har varit det miljö-, bio- eller samhällsekonomiska området. Genom sin närhet till policyskapare och beslutsfattare har detta område haft en relativt stark ställning under senare årtionden. Ett tydligt exempel på hur detta kan komma till uttryck är i Viltvårdsfondens forskningsprogram för åren 1997 – 2001 där samhällsvetenskapliga aspekter på vilt och jakt var ett av fyra huvudmål med programmet:

”För att förbättra beslutsunderlaget när det gäller att bestämma hur stora populationer av respektive viltart vi bör sträva efter i vår fauna är det av vikt att de samhällsekonomiska intäkterna och kostnaderna för viltet och jakten kvantifieras”.²

Däremot kan det konstateras att på grund av ontologiska och epistemologiska grunder har inte någon större grad av integrering av detta område skett med den övriga samhällsvetenskapen. Däremot är integrationen och traditionen stark gentemot det naturvetenskapliga fältet. Miljöekonomiska studier av vilt handlar uteslutande om viltets värde. Men värde kan vara mycket olika aspekter från våra värderingar (tankar och attityder) till ekonomiska värden. När det gäller värden rörande våra tankar och attityder om t.ex. älgar, vargar eller björnar har miljöekonomiska metoder används för att försöka ta ett steg längre än att stanna vid själva attityden. Attityden kan förstås som en synlig (och därmed mätbar) förlängning av våra djupare liggande värderingar. Förenklat finns det ett orsakssamband mellan värderingar → attityd → beteendeintention → beteende. I många studier försöker man gå ett steg närmare det verkliga beteendet genom att använda beteendeintentionen som en frågevariabel. Betalningsviljan används som ett uttryck för denna beteendeintention, dvs. att vilja betala eller inte för att få mer av en viss art, t.ex. vargar. Enligt den relativt omfattande litteraturen på området verkar denna beteendeintention vara en central komponent för människors allmänna inställning till rovdjur och deras förvaltning (Ericsson, m.fl. 2006:5, Ericsson, Bostedt & Kindberg 2008, se också Boman & Bostedt 1999, Bostedt 1999, Kleiven, Bjerke & Kaltenborn 2004). För en översikt över svenska värderingsstudier om miljöförändringar hänvisas läsaren till Sundberg & Söderqvist (2004). För detaljer om metoderna hänvisas läsaren däremot till Freeman (2003) som ger en grundlig och teoretiskt avancerad framställning av metoderna och hur de är rotade i ekonomisk välfärdsteori. Mer lättillgängliga genomgångar av dessa metoder ges av t.ex. Brännlund & Kriström (1998), Perman m.fl. (2003) och Söderqvist m.fl. (2004). En mer inomdisciplinär diskussion om miljöekonomin med betydelse för den samhällsvetenskapliga viltforskningen ges av Boman m.fl. (1999).

Med början 1987 publicerades en rad viktiga ekonomiska studier i Sverige och Norge kring en rad olika områden så som: beskrivning och utvärdering av älgjakten i Sverige (Norling 1987), betalningsvilja för

² Naturvårdsverket (1996:17). Övriga mål var: Jaktens och viltvårdens betydelse för viltet; Viltets roll i ekosyste-men; och Betydelsen av landskapsförändringar för viltet. Värt att notera ur utvärderingen för forskningspro-grammet (Boyce, Hudson & Ranta 2002) var att programmet för åren 1997-2001 inte verkar ha finansierat några samhällsvetenskapliga projekt.

jakt på älg utifrån olika storlekar på älgstammen i Västerbotten (Johansson, Kriström & Mattsson 1988), älgförvaltning och jaktens ekonomiska värde, (Mattsson, 1990a), jaktens omfattning, ekonomiska värde och strukturella problem (Mattsson 1990b), värdet av att bevara 300 utrotningshotade arter (Bostedt, 1997), beräkningar av värdet för olika storlekar hos rovdjurstammarna (Boman 1995, 1997), men också nyttan av olika storlekar av vargstammen (Boman 1997, Boman & Bostedt 1999, Boman m.fl. 2003) och vitryggig hackspett (Fredman 2000). I de två sista studierna visade det sig att den viktigaste värdekomponenten utgjordes av respondenternas önskan att garantera artens överlevnad, vilket inom ekonomin brukar kallas för existensvärde. Från och med år 2001 kom ytterligare två viktiga publikationer kring jaktens och älgens värden. Först en översikt över älgens ekonomiska värde i Norge (Storaas m.fl. 2001) och senare om jaktens värde i Sverige 2006 som en uppföljning på 1987-års studie (Mattsson, Boman & Ericsson 2008).

Jaktens ekonomiska värde

År 1987 genomfördes en brevenkätundersökning om viltets samhällsekonomiska jaktvärde i Sverige (Mattsson 1989, 1990a, 1990b). Enkätundersökningen riktade sig till 2500 slumpmässigt utvalda jägare ut jaktkortregistret och 1680 användbara svar mottogs. Urvalet utgjorde mindre än en procent av de totalt nästan 300 000 jägare som då fanns i Sverige. Studien visade att jaktvärdet på allt vilt i landet, dvs. kött- och rekreationsvärdet sammantaget uppgick till cirka 1,44 miljarder kronor (2,45 miljarder kronor i 2006 års penningvärde). I juni 2006 genomfördes en ny undersökning om jaktens samhällsekonomiska värden inom ramen för forskningsprogrammet Adaptiv förvaltning av vilt och fisk, där delar från studien från 1987 ingick i syfte att kunna jämföra jaktens utveckling under dessa 20 år (Mattsson, Boman & Ericsson 2008). Vid en jämförelse av jaktens samhälleekonomiska värde under dessa 20 år kunde det konstateras att bruttojaktvärdet för en genomsnittsjägare har ökat från ca 8200 kr/år 1987 (2006 års penningvärde) till 11200 kr/år under de senaste 20 åren, dvs. en ökning på 37 %, även om antalet jägare har minskat från 300 000 till 280 000 jaktåret 2005/06. Samtidigt hade jaktkostnadernas andel av bruttojaktvärdet ökat från 42 % 1986/87 till 64 % 2005/06. Däremot hade inte kött- respektive rekreationsvärdets andel av bruttojaktvärdet förändrats sedan 1986/87, utan var fortfarande 36 % respektive 64 %. Det totala bruttojaktvärdet hade på motsvarande vis stigit från 2,45 miljarder till 3,13 miljarder kronor (a.a.). Det kan alltså konstateras att trots att den svenska jakten numer bedrivs av färre jägare så har den ett högre värde i samhället. Däremot har den mängd kött som jakten inbringat minskat något mellan de två mätningarna. Jaktåret 1986/87 fick genomsnittsjägaren 57 kilo kött, vilket för landet motsvarade 17 miljoner kilo, medan motsvarande mängd jaktåret 2005/06 var 54 kilo respektive 15 miljoner kilo. Eftersom dagens jägare jagar sex dagar mer i genomsnitt än 1986/87 då antalet jaktdagar uppgick till 20 har detta inneburit att mängden kött per jaktdag har minskat från 3 till 2 kilo kött per jaktdag. (a.a.) Samtidigt som antalet jaktdagar ökade minskade antalet semesterdagar som användes till jakten. En förändring som författarna inte ger någon mer ingående förklaring till, men som skulle kunna tänkas bero på förändringar hos jägarkåren, så som ökad medelålder med mer jaktdagar som pensionär, färre men mer specialintresserade jägare etc. Ett intressant mönster i resultatet från undersökningen om jaktåret 2005/06 var att jaktens rekreativa värde var betydligt högre i södra Sverige än i landets norra delar. En förklaring till detta kan bl.a. vara att genomsnittsjägaren i norra Sverige fick nästan dubbelt så mycket kött ut av sin jakt än vad som var fallet i södra Sverige. Vilket skulle kunna vara en förklaring varför jägarna i södra Sverige ger jakten ett högre rekreativt värde.

Värdet på viltet står i relation inte bara till mängden vilt utan också till hur man väljer att förvalta en viltart. I en studie konstaterar Ericsson, Boman & Mattsson (2000) att dagens jaktpolicy för älg ger ett större jaktutbyte både i fråga om mängden kött och jaktvärde, än en helt oreglerad och slumpmässig avskjutning. Detta ökade utbyte måste ställas i relation till kostnaderna (t.ex. för viltkollisioner) för att

t.ex. hålla en älgstam på en viss nivå, med en viss avskjutning om vi ska få hela den samhälls-ekonomiska bilden klar för oss. Men detta låg utanför den här studien.

Ett annat möjligt mått på viltets och jaktens ekonomiska värde är användandet av viltkött i hushållet. I en studie av Ericsson m.fl. (2005) inom ramen för forskningsprogrammet FjällMistra tillfrågades ett representativt urval av den svenska befolkningen och invånarna i de sex nordligaste länen om deras användning av viltkött i hushållet. Var femte person i Sverige (20 %) använder regelbundet kött från vilt i hushållet. Men även här finns stora regionala och lokala variationer. Bland de sex nordligaste länen var motsvarande andel mellan 28 % (Gävleborg) och 65 % (Jämtland). Bland kommunerna kunde variationerna vara ännu större. I Dalarna och Västerbotten var skillnaderna som störst där kommunerna med lägst andel var Hedemora (18 %) respektive Skellefteå (38 %) och Älvdalen och Åsele med den högsta andelen (81 % respektive 90 %). I en studie av jägare i norra Sverige uppgav de flesta att viltköttet motsvarade eller överskred den mängd kött som inhandlades i livsmedelshandeln (Willebrand, 2009).

Inom det miljöekonomiska området har studier av viltets ekonomiska värden som beskrivits ovan dominerat genom att fokusera på indirekta och direkta nyttigheter, den ena av två former av ekonomiska värden. Den andra formen av ekonomiskt värde är ett alternativt värde av viltet, som t.ex. att uppleva vilt genom t.ex. safaris och turism eller som en framtida nytta. Detta fält har inte visats någon större uppmärksamhet inom miljöekonomin med undantag för Mattsson & Li (1993) studier av alternativa värden av skogen i norra Sverige. Intresset för icke-konsumerande utnyttjande av viltet har snarare kommit från turismforskningen (Ednarsson 2005). I sin översikt över den samhällsvetenskapliga forskningen kring älg som publicerades mellan 1974 – 2001 i tidskriften *Alces* konstaterar Ericsson (2003b:17) att det finns mycket mer att göra inom det icke-konsumerande nyttjandet och att det kanske snarare är en fråga om att ytterligare involvera samhällsvetenskaperna i forskningen och förvaltningen. Även om Ericsson här avser älgen gäller detta även för övriga viltarter.

Jaktturism

Ett relativt understuderat område inom den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen är de delar som har beröringspunkter med turismen, som t.ex. jaktturism. Den konsumerande formen av viltturism (Lovelock 2008) kommer att behandlas här, däremot kommer den i första hand ickekonsumerande viltbaserade turismen i form av bland annat rovdjursturism behandlas senare. Detta bristande intresse är lite märkligt trots att det kanske är en av de mest tydliga sätt som viltets ekonomiska värde kan utvecklas på och något som har traditioner sedan perioden 1830 - 1920 då engelska turister bedrev omfattande jaktturism i norra Sverige och Skandinavien (Sillanpää, 2002, 2005 & 2008). Även på senare tid har jaktturismen tillskrivits en stor potential även om inte mycket har hänt (Willebrand 2009). En tänkbar förklaring kan vara den relativt begränsade omfattningen som jaktturismen har både när det gäller antalet företag och dess geografiska utbredning. I en undersökning av jaktturismföretag i Sverige 2003 fann Alatalo (2003) att det dels fanns en hög efterfrågan och då särskilt på exklusiva och opåverkade jaktmarker och att det fanns omkring 260 jaktturismföretag, vilket måste betraktas som ett förhållandevis litet antal. Dessutom var dessa företag koncentrerade till södra Sverige och många var verksamma på större privata markegömdomar. Även om det finns mycket få nationella studier som berört den svenska jaktturismen, finns det ännu inte någon som tagit ett övergripande grepp om jaktturismen. Däremot finns det här och var i den aktuella litteraturen lite data om inställningen och synen på jaktturismen. Ericsson m.fl. (2005, se också Mattsson m.fl. 2008) fann i sin studie om jaktens och fiskets omfattning, betydelse och förvaltning att hälften av Sveriges befolkning (49 %) ställde sig positiva till påståendet att en ökad stimulans av jakt- och fisketurism genererar fler jobb. Men även här fanns det regionala och lokala variationer. Motsvarande andel som ställde sig positiva till påståendet i de sex nordligaste länen låg mellan 52 %

(Dalarna) och 67 % (Norrbotten). Även lokalt fanns betydande variationer och då speciellt i Dalarna där endast 36 % ställde sig positiva i Vansbro kommun, medan 70 % var positiva i Älvdalen. I övriga län hade alla kommuner en andel på 50 % eller högre. Ett problem som många jakt- och fiskeentreprenörer stöter på är att de har en liten kontroll över den resurs som de försöker utveckla för turism. Ett sätt att lösa detta skulle kunna vara att upplåta exklusiva jakt- och fiskerättigheter (a.a.). I Sverige stöder var femte person (20 %) ett sådant förslag att upprätta exklusiva nyttjanderättigheter till lokala entreprenörer. Störst stöd för sådana lösningar återfanns i Västernorrland, där andelen uppgick till 36 %. För övriga fem län varierar uppskattningarna mellan 25 och 30 %. I vissa kommuner uppgår stödet för sådana förslag till ca 45 %. Dessa två redovisade påståenden kan betraktas som två exempel på en allmän attityd till jaktturism och dess förutsättningar.

I en kartläggning över förekomsten av jakt- och fisketurism i de svenska fjällsamebyarna fann Sandström (2004) en relativt liten förekomst av sådan turism oavsett om den var i byarnas regi i form av föreningar eller i enskildas regi. Aktiva jakt- och fiskeföreningar fanns i 10 av 33 fjällsamebyar, medan det också fanns 7 vilande föreningar. Jakt- och fisketurism i enskilds regi förekom i 13 av de 33 fjällsamebyarna. Detta trots att de främsta fördelarna med att bedriva den här formen av turism framförallt var att den kunde utgöra ett komplement till renskötseln eftersom renköttpriserna hade gått ner och att om den etablerades inom fjällsamebyarna skulle också störningar av renskötseln minimeras. De upplevda hindren var framförallt den fria småviltsjakten, störningar på renskötseln, risk för överexploatering alternativt att det inte fanns resurser, avsaknaden av eldsjälur, infrastruktur saknades, ytterligare ett intrång, ej tillräckligt lönsamt, tradition att driva turism saknas, och att Länsstyrelserna motarbetar samebyarna³.

Jakt och turism kan av vissa upplevas som ett hot mot en lokal social gemenskap och som någonting nytt som kommer utifrån. Detta var något som framkom i Gunnarsdotters (2000, 2008) lokala etnografiska studie av mötet mellan den lokala jakten och jaktturismen i Locknevi i sydöstra Sverige som studerades både från turismföretagarens och från de lokala jägarnas perspektiv. Många av de lokala jägarna var skeptiska till jaktturismen, men att det inte fanns någon öppen konflikt. Däremot var kritiken från de lokala jägarnas sida sprunget ur sociala och kulturella perspektiv. Det kulturella perspektivet betonar jaktens betydelse och mening och hur denna förändras i och med inflödet av stora pengar från främmande jägare. Traditionellt har jakten varit förbehållet ett bruksvärde hos den som innehaft jakträtten. En rätt som traditionellt varit knuten till markägandet och när det blir delvis ersatt av pengar uppstår lokala spänningar eftersom ekonomiska relationer ersätter delvis således äldre gårds- och ägobaserade relationer i lokalsamhällena. Detta är något som kan upplevas som exkluderande av delar av den lokala befolkningen som länge jagat i ett område. Dessutom var det vanligt med kritik mot de främmande jägarna utifrån huruvida de följde gällande regler och andra mer oskrivna regler osv. Som en följd av detta och att jakten i Sverige till en hög grad är välorganiserad och kollektiv finns det inga väl utprovade metoder för att anpassa jaktturismen till de rådande strukturerna och jaktkulturen (Willebrand 2009). Gunnarsdotters (2000, 2008) resultat överensstämmer till stor del med Willebrands (2009) studie från 1998 där de svarande jägarna i norra Sverige angav ökade sociala spänningar och konflikter som den största risken med en ökande jaktturism. På andra plats bland de rankade riskerna med jaktturism kom ökade kostnader för jakt, möjligen som en följd av ökad konkurrens om jaktmöjligheterna. Lokalt görs också en del strävanden mot att gynna lokala jägare framför utifrån kommande och betalande jägare genom att i första hand erbjuda uppkomna jaktmöjligheter till bygdens egna (Bergström, Huldt & Nilsson 1992). Nu uppstår konflikter inte bara kring de turistiska aspekterna när det gäller jakt, utan dessa kan även uppstå i den lokala förvaltningen av t.ex. älg. Eftersom jakten är omgärdad av både formella⁴ och informella regler

³ För en fördjupad analys av jakt- och fiskereformens konsekvenser se Ekenberg (2000). Se Willebrand & Paulrud (2004) för en studie om jägarnas syn på småviltsjakten i Jämtland 2003.

⁴ Se Christiernsson (2008) för en diskussion om skillnaderna mellan den svenska jaktlagstiftningen och EG-rätten.

(Fell 2006, 2008). Åsikterna om jaktturism bland norrlandsjägarna 1998 (Willebrand 2009) var relativt splittrad där 46 % var osäkra om sin attityd gentemot jaktturism; 36 % var positiva och 18 % var negativa. Bland dessa jägare var det framförallt de äldre jägarna (>50 år) som var mindre positiva och mer osäkra och negativa än de yngre jägarna. Vidare var jägarna i Norrbotten och Västerbotten mer positiva än övriga regioner i norra Sverige. Avslutningsvis kan det konstateras att de få studier som finns av jaktturism i Sverige inte bara är begränsade till antalet, utan också begränsade till tidpunkt när de är genomförda. Samtliga studier var genomförda mellan mitten av 1990-talet och 2004, men ingen därefter. Vidare saknas studier som sätter in befintlig jaktturism i ett större systemperspektiv som också inkluderar ytterligare effekter av denna turism i likhet med Storaas m.fl. (2001) studie av älgens ekonomiska värde i Norge. Avslutningsvis kan det konstateras att jakturismen är ett fält som i stor utsträckning karaktäriseras av en tvär- eller mångvetenskaplig karaktär eftersom det befinner sig i skärningspunkten av många viktiga discipliner med möjligt intresse för vilt (Åkerberg 2005).

Viltforskning med fokus på rovdjur

Inledning

Den samhällsvetenskapliga forskningen kring stora rovdjur har utgjort ett forskningsfält som i Skandinavien har fått en allt större betydelse under 1990-talet. Detta har förmodligen varit en följd av de växande stammarna av rovdjur som i sin tur inneburit en ökning av de rovdjursrelaterade konflikterna i både Sverige och Norge. Det ökade intresset och den tillskrivna betydelsen av den samhällsvetenskapliga forskningen har i första hand kommit från de naturförvaltande myndigheterna. Förvaltningen⁵ har därigenom sett en möjlighet att genom ökade kunskaper om hur människor reagerar, tänker, tycker osv. kunna öka sin effektivitet och minska konflikterna i sina åtaganden med att bevara de stora rovdjuren. Men även om den samhällsvetenskapliga forskningen har fått en större betydelse under senare tid domineras fortfarande rovdjursforskningen av den naturvetenskapliga forskningen.

Den naturvetenskapliga forskningens dominans kan antas vara en av anledningarna till varför det har uppstått ett intresse och en önskan om en integrering av de båda forskningsfälten till nytta för förvaltningen. Den samhällsvetenskapliga forskningen har inte bara ansetts kunna tillföra något i ett mångvetenskapligt perspektiv. Den har också ansetts viktig för sin egen skull, inte minst eftersom den kan bidra med ökade kunskaper och teoretisk utveckling inom de olika disciplinerna. Exempel på discipliner där studier har förekommit kring rovdjur är antropologi (Hundeide 1996, 1998, Lindquist 2000, Sørli 2001, Nilsson Dahlström 2003), sociologi (Wilson & Heberlein 1996, Wilson 1997, Scarce 1998, Skogen 2001, Skogen & Haaland 2001, Skogen & Krangle 2003 & Brox 2000), nationalekonomi (Kiström, Brännlund, Nordström & Wibe 2003), miljövetenskap (Kellert 1985, 1999), statsvetenskap (Strömberg 2004, Havula 2006), offentlig förvaltning (Cinque 2008), kulturgeografi (Emel 1998, Brownlow 2000, Ednarsson 2002, 2004, 2005), turismgeografi (Wilson & Heberlein 1996, Ednarsson 2005, 2006, 2009, Ottersen 2002).

En stor del av den forskning som har bedrivits inom det här fältet kan lite grovt delas in i två olika ansatser. Den första, och kanske den mest uppmärksammade, är s.k. attitydstudier, dvs. kvantitativa studier av vilka attityder människor har till olika arter av rovdjur, varav varg är den art som rönt störst vetenskaplig uppmärksamhet. Till viss del kan den stora mängd attitydundersökningar som gjorts under de senaste 30 åren förklaras av att denna forskningstradition inte bara står naturvetenskapen nära, utan också för att många av studierna i själva verket har utförts av naturvetare (Williams m.fl. 2002). Den andra forskningsansatsen inom området har däremot haft kvalitativa ansatser och använt olika typer av kulturella, sociala, diskursiva eller ideologiska analyser. Blekesaune & Stræte (1997) genomförde en i huvudsak ideologisk analys av konfliktlinjerna i den norska rovdjurskonflikten. Hundeide (1996) däremot genomförde en tidig kulturanalys av rovdjurskonflikten i Trysil-området i Norge, samt Skogen (2001, 2003), Krangle & Skogen (2001), Skogen & Krangle (2003) har i huvudsak genomfört sociala och kulturella analyser i delvis liknande områden av Norge. Den kvalitativa ansatsen var alltså tidigare igång i Norge än i Sverige, men har på senare år även blivit vanligare i Sverige (Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009; Sjölander-Lindqvist, Karlsson & Cinque 2010). På senare tid har ett närmande skett mellan de olika ansatserna som inneburit att idag vilar de större kvantitativa undersökningarna på en kvalitativ bas. Detta är något som har gjorts i Norge och som resulterat i nationellt representativa surveyundersökningar (Bjerke, Skogen & Kaltenborn 2002, Skogen & Thrane 2008). Oavsett vilken ansats som de olika studierna har haft, finns det relativt få studier utanför det

⁵ Förvaltning är ett mångtydigt begrepp, men kan enligt Nationalencyklopedin (1992) ses som "att sköta eller administrera något för någon annans räkning. Speciellt används termen för att beteckna den organisation, *offentlig förvaltning*, som har till uppgift att bereda och verkställa de politiska besluten [kursivering i original]".

förvaltningsmässiga intresset. Även de studier som exempelvis har behandlat rovdjursfrågan eller konflikten i media har mer eller mindre tydliga beröringspunkter med förvaltningen.

Rovdjurskonflikten som en social konflikt

Samhällsvetenskaplig forskning om rovdjurskonflikterna (och möjligheterna) är viktig av flera skäl, bl.a.; (i) för att man ska kunna lösa eller mildra konflikter; och (ii) för att studera och kunna förstå konsekvenser av politiska, förvaltnings- och näringslivsmässiga beslut och verksamheter, samt (iii) för att genom exempelvis samhälls- och attitydförändringar kunna förutse eventuella och alternativa aspekter på rovdjursförekomsten, exempelvis uppkomst och utveckling av rovdjursturism. Dessutom är det enligt Skogen och Haaland (2001:11) nödvändigt att också se konflikterna som sociala konflikter, dvs. konflikter *mellan människor* och inte som konflikter *mellan människor och rovdjur* (se också Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009). Det sociala perspektivet eller den sociala dimensionen på rovdjurskonflikterna kan ses som en utveckling från eller som ett mer fruktbart alternativ till den ur antropologin många gånger sprungna tanken om en konflikt mellan natur och kultur. Det sociala konfliktperspektivet kan alltså betraktas som mer fruktbart än utgångspunkten i konflikten mellan exempelvis människor och djur eftersom den konflikten är enkelriktad ur ett mänskligt perspektiv. Rovdjur är ju trots allt föga medvetna om eventuella konflikter de skapar.

Aspekter på det sociala

De sociala rovdjurskonflikterna innehåller inte sällan en rad kulturella, ekonomiska eller kunskapsmässiga aspekter. Ett exempel på en ekonomisk sådan utgörs av den uppenbara konflikten mellan de privata näringsintressena och de nationella förpliktelserna att bevara rovdjur (Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009). Även den ekonomiska aspekten av den sociala konflikten är i sin tur ett mångfacetterat fält, där en rad olika ekonomiska intressen på olika sätt kommer i konflikt med motsatta intressen. Ednarsson (2005, 2006) visar inte minst på det området, eftersom det är mycket ovanligt att man "vänder på kuttingen", dvs. försöker att studera någon aspekt på rovdjursförekomsten som kan vara positiv för vissa t.ex. turismnäringen.

Kulturell makt och motstånd

Enligt Skogen och Haaland (2001:39) utgör den kulturella aspekten en speciellt viktig del av den sociala konflikten kring rovdjur. Den kulturella aspekten har framförallt avsett de kulturella skillnader som observerats mellan exempelvis (en del av) landsbygdens befolkning och en växande och betydelsefull urban medelklass. Skogen och Haaland (2001) menar att många på landsbygden idag uppvisar en särskilt stark skepsis mot den urbant baserade medelklassen och dess kulturella hegemoni. Denna hegemoni har kommit att få stort genomslag inom flera samhällsområden – inte minst genom sina värderingar, som bygger på en urban livsstil och som upplevs trycka tillbaka de mer traditionella värderingarna och livsstilarna som existerar på landsbygden. Inom ramen för de kulturella skillnaderna mellan de här grupperna finns det också betydande skillnader i exempelvis synen på natur- och miljövärd, inte minst upplevs det så i grupper som ser sig som motståndare till rovdjur. Klassbaserade kulturella skillnader i ståndpunkter uppstår inte sällan kring miljökonflikter och är också något som stöds av internationell forskning inom området (Dunk 1994).

Skogen och Haaland (2001) gör ett mycket viktigt observandum genom att identifiera och blottlägga att rovdjurskonflikten till stora delar faktiskt handlar om mycket mer än bara en fråga om ekonomiska intressen. Medvetenheten om konfliktens kulturella dimensioner kan också kasta ljus över och förklara utövandet och upplevelsen av makt, vanmakt och motstånd. Det bör dock påpekas att inom den norska

regionalpolitiken, den s.k. *distriktpolitikken*⁶ har platser och perifera regioner haft en mycket starkare ställning än vad som varit fallet i Sverige under andra hälften av 1900-talet. Skillnader i politik kan och bör ha haft en betydelse för skillnader i konfliktens intensitet i Sverige och Norge. Dessa skillnader kan också vara en förklaring till varför den aktuella samhällsvetenskapliga forskningen i Norge har kommit längre än i Sverige.

Forskningen har också visat att den situation med minskande service, befolkning och försörjningsmöjligheter som många perifera områden befinner sig i har spelat en roll för hur människor uppfattar rovdjursituationen (Ednarsson, 2005). Detta tillsammans med diskussionerna om rovdjursförvaltningens utformning och den känsla av vanmakt, utanförskap och marginaliserade positioner som berörda grupper har känt (Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009). Därtill kommer förvaltningens bristande förmåga att hantera de politiska kraven på delaktighet i beslutsprocesserna (Cinque 2007, 2008). Flera studier har dessutom påvisat ett samband mellan vanmakt i rovdjursfrågan och upplevelsen av vanmakt inför andra maktrelationer i samhället (Bjerke m.fl., 2000, Krange & Skogen, 2001). Vanmakt och en upplevd känsla av utanförskap i förhållande till de styrande i samhället var en viktig komponent i en av de tre konfliktytor som Brottsförebyggande rådet (Brå 2007) fann i sin intervjustudie om rovdjurskonflikten. Författarna drar slutsatsen att konflikten mellan de styrande och de styrda kan utgöra en viktig bas för den gemenskap som de känner som bedriver illegal jakt på stora rovdjur. Övriga konfliktytor var hotet mot livsstilen och hotet mot näringen, där livet på landet i olika aspekter är det centrala.

Från en stad-land konflikt till en lokal (klass) konflikt

En annan viktig aspekt som Skogen (2001, se också Krange & Skogen 2007) betonat i samband med den här aspekten av rovdjurskonflikten och som delvis berördes ovan, är den klassdimension som också finns. I en intervjustudie av ungdomars inställning till naturen på den norska landsbygden fann han bl.a. att ungdomarnas klasstillhörighet till stor del kunde förklara deras inställning till rovdjur. Bland ungdomar med medelklassbakgrund var det betydligt vanligare med en positiv inställning till rovdjur och en utåtriktad orientering gentemot övriga samhället (Skogen 1999). Bland ungdomar som däremot hade arbetarklassbakgrund var det vanligare med en negativ inställning till rovdjur. Inom gruppen av ungdomar med arbetarklassbakgrund var det pojkar som hade den allra mest negativa inställningen till rovdjur. Pojkar hade dessutom starka bindningar till lokala jaktliga och skogliga praktiker, vilket innebär att deras orientering kan sägas var inåtriktad. Dessutom framkom det i intervjuerna att inställningen till natur och rovdjur bland ungdomarna även hade bäring på de kunskapsmässiga aspekterna, dvs. vilken form av kunskap som de kände tillit för. Studien visade dessutom att lokalsamhällena på landsbygden inte hade en likriktad eller homogen uppfattning om rovdjur. De vardagliga och av media ofta framställda uppfattningarna vill gärna göra gällande att rovdjursfrågan endast är en konflikt mellan land och stad, men det är delvis en förenkling, så till vida att då vävs, både medvetet och omedvetet, andra saker och förhållanden in i konflikten, som t.ex. sådant som uppfattas som regionala orättvisor och som i sin tur kan innebära att konflikten i offentliga sammanhang, inom t.ex. politik och media fördjupas. En följd av att se rovdjurskonflikten som en social konflikt har inneburit att bilden av konflikten har blivit mer komplex och mångfacetterad, något som innebär att konflikten också bör betraktas också som en *lokal* konflikt och inte bara som en stad-land konflikt. Däremot utgör temat stad-land en viktig komponent i den lokala förståelsen och sociala konstruktionen av konflikten, vilket innebär att vi måste förstå konflikten som en komplex företeelse.

⁶ För en diskussion om begreppet plats och *distriktpolitik* i Norge, se Antonsen (2001). I Norge har t.ex. jordbrukspolitiken i allmänhet och fårskötseln i synnerhet spelat en relativt stor ekonomisk och symbolisk betydelse för den norska regionalpolitiken som också har haft som starkt syfte att hålla den norska landsbygden befolkad.

Kunskapsformer

Kunskapsmässiga aspekter, dvs. olika kunskapsformer kring rovdjurskonflikten har berörts ovan och skall här behandlas mer ingående. Kunskap, både i fråga om form och om utbildning är betydelsefulla för förståelsen av rovdjurskonflikten. Människor har flera och mycket olika källor som de får sin kunskap från. Lite grovt kan vi skilja mellan två kunskapsformer, en forskningsbaserad kunskap och en erfarenhetsbaserad vardagskunskap (Dickens 1996, Dunk 1994, Hundeide 1996, Krange & Skogen 2001, Skogen 2001, 2003, Skogen & Haaland 2001). Den stora skillnaden mellan dem är på vilket sätt kunskap skapas och vilken av formerna som kommer till tals och har ett samhälleligt inflytande. MacNaghten och Urry (1998), men även många andra, menar att den forskningsbaserade kunskapen idag har blivit den kunskapsform som dominerar i samhället. Den forskningsbaserade kunskapen bygger på användandet av medvetandegjorda och strukturerade metoder, medan det inom den vardagsbaserade kunskapen ofta är en fråga om praktisk erfarenhet och lokal trovärdighet. Inte sällan används epitet som jägare, skogsarbetare eller liknande på den som anses ha ett högt anseende inom den lokala vardagskunskapen. Motsvarande för den forskningsbaserade är olika former av expertrelaterade beteckningar, exempelvis vargforskare eller liknande.

Den forskningsbaserade kunskapen sprids i stor utsträckning av officiella institutioner genom forskning och förvaltning till skillnad från den erfarenhetsbaserade vardagskunskapen som sprids genom sociala och lokala nätverk. Många av de uttryck som rovdjurskonflikten tar sig är i själva verket en konflikt mellan de olika kunskapsformerna. Detta är speciellt tydligt i samband med kontroverser kring antalet av en art, där de som känner tillit för den erfarenhetsbaserade kunskapen menar att forskarna gång efter gång har visat sig ha fel. De menar att forskarna håller ner det verkliga antalet djur eller döljer djurens verkliga beteende. Vi kan här jämföra med diskussionen om antalet björnar i Sverige. Redan innan antalet björnar skrevs upp av forskarna efter att nya inventeringsmetoder möjliggjort detta, menade många, speciellt jägare att det fanns många fler björnar än de 1000 individer som tidigare var den officiella siffran. På ett liknande sätt misskrediterar de som har förtroende för den forskningsbaserade kunskapen den erfarenhetsbaserade vardagskunskapen genom att påstå att deras kunskapsanspråk vilar på enskilda observationer och övertolkningar av exempelvis antalet djur utifrån ett *lokalt rovdjurssnack*. Även när det gäller olika gruppers beskrivningar eller förståelse för hur t.ex. vargen kom tillbaka finns det inte bara tydliga kopplingar till kunskapsformer, utan dessa verkar också förekomma på många olika platser runt om i Europa (Skogen, Mauz & Krange 2006, 2008).

Krange och Skogen (2003), men också Skogen (2001) menar att kunskapsformen synes vara avgörande för vilken inställning olika människor har till rovdjur. De ställer sig frågan om det är möjligt att ha förtroende för den forskningsbaserade kunskapen och exempelvis samtidigt vara motståndare till varg (Skogen 2001, Linnell & Bjerke 2002). Det bör dock påpekas att det i enskilda fall och hos enskilda personer kan finnas undantag från det här sambandet, men på en aggregerad eller gruppnivå kan vi anta detta samband. Vidare menar de att kunskapsformerna följer flera strukturer i samhället, däribland de tidigare nämnda klassbaserade kulturella strukturerna, men också den utbildningsstruktur som finns på olika geografiska nivåer av samhället. Det här innebär att kunskapsformerna, rent hypotetiskt, skulle kunna uppvisa samma rumsliga fördelning som andelen personer med högskoleutbildning – om den karterades⁷. Den forskningsbaserade kunskapsformen har stärkt sin ställning avsevärt under senare årtionden genom att den generella utbildningsnivån i samhället har höjts väsentligt. Dessutom har den högre utbildningen spelat en mycket betydelsefull roll som socialisationsagent och därigenom banat väg för den forskningsbaserade kunskapsformen. Ett problem vid diskussioner om kunskapsformer kan vara att vi ofta implicit ser den forskningsbaserade kunskapen som naturvetenskaplig kunskap och därmed, åtminstone delvis missar den

⁷ Det här antagandet bör ses som ett tänkbart samband. Enligt Bjerke m.fl. (2002) var sambandet starkare mellan kulturellt kapital och attityden till rovdjur än mellan utbildningsnivå och attityden till rovdjur per se. Trots att komplicerade samband föreligger kan detta vara ett intressant antagande.

samhällsvetenskapliga forskningens bidrag. En allt för stark koncentration på naturvetenskaplig kunskap kan bädda för konflikter och uppfattas som maktens verktyg. Här uppfattas förmodligen den samhällsvetenskapliga forskningen på ett annat sätt genom sitt intresse av och fokus på de rådande konflikterna. Den samhällsvetenskapliga forskningen kritiseras inte heller i samma utsträckning för att "försörja sig" på förekomsten av rovdjur. Enligt Hedrén (2002) har miljö- och naturvården länge dominerats av den naturvetenskapliga kunskapen och forskningen vilket gett den en stark roll i det moderna samhällsprojektet, samtidigt har miljöinstitutionerna haft starka drag av expertism.

Kampen mellan de olika kunskapsformerna har också kommit att spela en roll för turismen och då främst för ekoturismen. Eftersom ett av syftena med ekoturism och rovdjursturism har varit att genom spridning av kunskap (och upplevelse) skapa en ökad förståelse för naturen har det framförallt handlat om den forskningsbaserade kunskapen (Ednarsson 2005). Inte sällan har detta varit just en av anledningarna till varför turismen används som verktyg inom naturförvaltningen genom inrättandet av s.k. Naturrum och rovdjurscenter (Svenningsen & Skogen 2003; Ednarsson 2005). Som nämnts tidigare har turism i det här sammanhanget varit något som sällan har uppmärksammats inom den samhällsvetenskapliga forskningen, men när det sker, sker det i förvaltningsmässiga sammanhang. Exempel på den här formen av turism är olika former av natur- och rovdjursinformation (Brainerd & Bjerke 2002, Svenningsen & Skogen 2003). Eftersom den forskningsbaserade kunskapen har upplevts som maktens kunskap finns det en viss risk att turism- och informationsverksamheter från vissa grupper upplevs som maktens verktyg. Därmed kan också turismen få möta den brist på tillit som den upplevda vanmakten bland motståndarna till rovdjur har gett upphov till. Kunskap, makt och vanmakt är således mycket viktiga dimensioner av rovdjurskonflikten. Kunskap och kunskapsformer sedda ur detta sociala perspektiv har rest frågan om det finns någon neutral information (och kunskap). Det har varit uppenbart att grupper med mycket negativa attityder till rovdjur inte upplever att en sådan information har funnits.

Ytterligare en aspekt på kunskapsformer och rovdjur är den kunskap som t.ex. urinvånare och äldre kulturer besitter och som är resultatet av en mycket lång samvaro och erfarenhet av rovdjur. Enligt Sikku och Torp (2004) har t.ex. samernas samlade erfarenheter inte alltid tagits tillvara i förvaltningen utan snarare kanske varit en källa till konflikt (se också Torp 2000, 2001). På senare tid har däremot denna kunskap kommit att tillskrivas en allt större betydelse. Samernas och rennäringens relation till rovdjur har också studerats i en avhandling av Nilsson-Dahlström (2003). Där visas bland annat den konflikt som finns mellan bevarandet av fjällmiljön som också inkluderar de stora rovdjuren och samtidigt bevarandet av samernas möjligheter att bedriva rennäring. En näring med starka band till traditioner och kultur. Avhandlingen lyfter särskilt fram den ömsesidiga misstro som finns mellan företrädare för rennäringen och förvaltande myndigheter. En misstro som delvis har med olika kunskapsformer att göra

Natur, landskap och rovdjur

En rad studier har på senare tid kommit att identifiera betydelsen av begreppen plats och landskap som arena för flera av de sociala, kulturella och ekonomiska aspekter som beskrivits ovan (Ednarsson 2005; Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009; Skuland & Skogen 2009). Gemensamt för samtliga dessa studier är att de tar sin utgångspunkt i en lokal rovdjursförekomst, men med olika fokus, och användandet av relationella plats och landskapsbegrepp. Ednarsson (2005) belyser platsens och landskapets betydelse för mening och identitet utifrån olika intressen runt rovdjursturismen, Sjölander-Lindqvist (2006, 2008, 2009), vars resultat baseras på projektet *Hot eller hotad: Kontroverser kring vargens utbredning och lokalisering* och som finansierades av Naturvårdsverket med medel från Viltvårdsfonden mellan åren 2002 – 2005, visar på hur berörda människor i vargens närhet upplever den förda rovdjurs- och miljöpolitiken som hot mot lokala värderingar, traditioner

och levnadssätt. Rovdjursfrågan kan ses som en kamp mellan olika landskapsperspektiv, där de lokalt berörda ser landskapet som en arena för social reproduktion av kulturella värderingar och överlevnad, medan förespråkarna, utifrån ett bevarandeperspektiv, ser landskapet som en möjlighet för hotade arters överlevnad. Hur djupa konflikterna kring t.ex. rovdjurspolitikens genomförande än månde vara mellan de som förespråkar visavi de som motsätter sig en förekomst av rovdjur, är synen på själva djuren i form av sociala representationer mindre problematisk. Enligt Figari & Skogen (2008) råder det egendomligt nog konsensus kring hur man ser på själva vargen, däremot råder djup oenighet kring hur den ska skötas och vem som ska besluta om detta.

I Skuland och Skogens (2009) studie om rovdjur och landskap beskriver de hur inställningen till rovdjur är knutet till förståelsen av landskap, samt landskapsförståelsens betydelse för rovdjurskonflikten. Studien, som baserar sig på fokusgruppsintervjuer och genomfördes mellan 2006 och 2007 i Trysil nära svenska gränsen, är den första i Skandinavien där landskapet utgör ett självständigt tema i relation till rovdjurskonflikten. Studien visar att det finns flera olika verksamma och samtida förståelser av landskapet. Förståelser som i stor utsträckning baseras på hur landskapet brukas eller utnyttjas. Skuland och Skogen (2009) identifierar tre idealtyper av landskapsperspektiv. Det första perspektivet är *brukslandskapet* som baseras på ett ideal att ett förnuftigt resursutnyttjande är en plikt och att spår i landskapet efter flera generationer av mänsklig verksamhet ger landskapet dess värde. Detta är ett landskap för jord- och skogsbruk med husdjur och utan dessa aktiviteter förringas landskapet. I detta perspektiv dominerar en uppfattning om en harmoni och ett gemensamt beroende mellan människor, djur och vegetation. Stora rovdjur förstör den här harmonin och har således en liten eller ingen plats i brukslandskapet. Det andra idealtypiska landskapsperspektivet utgörs av vad författarna kallar för det *authentiska landskapet*, vars ideal är en natur som i liten utsträckning är berörd av människor. En natur avskild från det övriga samhället, även om traditionellt utnyttjande i viss mån kan värdesättas, där mänsklig påverkan är någonting negativt. Den centrala mänskliga aktiviteten i detta landskap är att gå på tur, dvs. en aktivitet som lämnar minsta möjliga spår efter sig. Rovdjur innebär i detta landskap, till skillnad från de övriga två, att rovdjuren berikar detta landskap genom att visa på att det är autentiskt och inte förstört av människor (jmf. vildmark). Detta landskapsideal kan till stora delar hänföras till ett turistiskt perspektiv på rovdjur och landskap och som utförligt har behandlats av Ednarsson (2005). Det tredje och sista landskapsperspektivet är det *dynamiska landskapet*. I det här landskapet idealiseras ett landskap som är rikt på jaktbart och för jägare tillgängligt vilt eftersom jakt i detta perspektiv framhålls som något naturligt och riktigt. I likhet med bruksperspektivet är människan närvarande i landskapet på naturens egna premisser. Människan är en viktig del och en predator på naturens villkor och det är detta som är det dynamiska samspelet mellan människor, vilt och resten av naturen. Eftersom rovdjuren, och då i synnerhet vargen, hotar det dynamiska idealet i den grad de kommer i konflikt med jakten oavsett om det handlar om konkurrens om viltet eller hotet mot jakthundar har de endast en liten eller ingen plats i detta perspektiv. Dessa tre idealtyper av landskapsperspektiv som Skuland och Skogen identifierade i Trysil kan också betraktas som att de tongivande aktiviteterna bakom dessa landskapsförståelser är det traditionella jord- och skogsbruksnyttjandet, det rekreativa och turistiska nyttjandet som bland annat finns bland fritidshusägare och slutligen det jaktliga nyttjandet. Skuland och Skogen (2009) konstaterar också att bakom rovdjurskonflikterna finns befarade förändringar när det gäller sätt som landskapet kan komma att användas på och som i sin tur leder till en förändrad förståelse av landskapet, t.ex. genom de ökade satsningarna på turism samtidigt som de traditionella och areella näringarna minskar i betydelse.

Attityder till varg

Ett internationellt perspektiv

Under de senaste 30 åren har ett mycket stort antal attitydundersökningar genomförts världen över för att försöka ta reda på vilka attityder människor har till rovdjur. En attityd kan förstås som en persons utvärdering av en person, objekt, begrepp eller handling. Attityder har ansetts viktiga främst på grund av två skäl; dels för att attityder kan förutse och influera till handling. Attitydstudier har varit något av ett kännetecken för den kognitiva ansatsen inom den samhällsvetenskapliga delen av förvaltnings- och naturmanagementforskningen. Attityden skall dessutom ses som ingående i ett system av värderingar, attityder och beteenden och som kan illustreras som en upp och nedvänd pyramid. Attityden utgör det mellersta skiktet i pyramiden. Systemet bygger på att vi har få och svårförändrade värderingar som skapas tidigt i livet, men som är centrala för vårt trossystem. Värderingarna både påverkar och formar människors attityder, som i sin tur slutligen påverkar eventuella handlingar. Eftersom det inte har gått att direkt studera människors värderingar, har forskningen istället sökt efter deras attityder (Decker m.fl. 2001:40ff). Fenomenet med studier av människors attityder till rovdjur uppkom i samband med de förändringar i synen på stora rovdjur som skett i hela västvärlden. Dessa förändringar sammanföll med införandet av en rad olika skyddsåtgärder för att bevara de stora rovdjuren. Den här typen av studier har kommit att spela en betydelsefull roll för viltförvaltningen inom det som har kommit att kallas för *Human Dimensions* (Decker m.fl. 2001) och utgör ett viktigt verktyg vid sidan av de mer naturvetenskapliga metoderna världen över, men kanske framför allt i USA. Detta kan i sin tur kanske förklara varför de allra flesta attitydundersökningarna har gjorts i USA. Föreliggande avsnitt har som syfte att behandla några huvuddrag av de resultat som framkommit i studier internationellt. I avsnittet kommer en större summerande studie av tidigare attitydundersökningar att refereras. Syftet har varit att ge en jämförelse med de svenska studierna som behandlas i det efterföljande avsnittet.

För att få fram en bild av hur attityden till varg såg ut i ett internationellt perspektiv genomförde Williams m.fl. (2002), en analys av 38 tidigare rapporterade attitydstudier (en s.k. metapopulationsanalys) från perioden 1972 till 2000. Analysen, som totalt omfattade data från 108 undersökta grupper i Västvärlden, visade på en i stora drag oförändrad attityd i de här länderna gentemot varg under de senaste 30 åren (a.a.:10). Resultatet visade alltså att det inte hade skett någon större förändring av attityden till varg under senare tid, något som ofta görs gällande att så skulle ha varit fallet. Williams m.fl. (2002) menade att den stora förändringen i synen på rovdjuren förmodligen hade skett före de undersökta studierna, en tidsperiod som de lokaliserar till perioden mellan 1930 och 1970. Den perioden sammanfaller med ekologins och det ekologiska synsättets framväxt. Dessutom visade studien att en majoritet (51 %) var positiva till varg och att en fjärdedel (25 %) var neutrala. Studien visade dessutom att det fanns skillnader mellan olika sociala grupper. De största skillnaderna fanns mellan bönder som hade den lägsta andelen positiva till varg (35 %) jämfört med medlemmar i miljöorganisationer vilka hade de högsta andelarna positiva (69 %), vilket kan jämföras med andel positiva bland boende i städer (61 %) och i slumpmässiga urval av allmänheten (55 %). Däremot fanns det inte någon säkerställd skillnad mellan jägare (51 %) och landsbygdsboende (45 %) och de övriga grupperna ovan (se tabell 2) (Ericsson & Heberlein 2002a:20).

Tabell 2: Antalet studier som har funnit ett säkerställt samband mellan attityd till varg och demografiska och sociala faktorer.

	Negativt samband	Inget samband	Positivt samband	Andel positiva studier
Ålder	18	1	0	0 %
Landsbygdsboende	10	2	0	0 %
Tamdjursuppfödare	7	1	1	13 %
Män	7	6	3	19 %
Jägare	3	1	5	55 %
Inkomst	0	2	4	67 %
Utbildning	0	2	18	90 %

Källa: Ericsson & Heberlein (2002a), s. 20.

En viktig slutsats som Williams m.fl. (2002) drog av studien var att attityderna till varg hade ett komplext samband med andra värderingar av natur, djur och markanvändning, samt att det under de senaste 30 åren ändå funnits ett allmänt stöd för vargen. Trots ett allmänt stöd för vargen på den generella nivån förekommer det ändå relativt stora variationer mellan olika studier och regioner. Som jag har förstått syftet med en sådan här summering av flera studier så kan den inte ersätta enskilda och lokala studier eftersom de rådande lokala förhållandena kräver egna studier. Williams m.fl. (2002) fann i summeringen av de 38 attitydundersökningarna att det fanns statistiskt säkerställda skillnader mellan olika regioner i USA och Västeuropa, där Skandinavien utgjorde en egen region. Resultaten tyder på att konflikten kring vargen har varit större i Europa än i USA, eftersom andelen positiva till varg är betydligt mindre i Europa. Andelen positiva i östra och västra USA uppgick till 64 % respektive 57 %, medan andelen för Västeuropa och Skandinavien uppgick till 37 % respektive 43 %.

Svenskarnas inställning till rovdjur, speciellt varg

I Sverige har det genom åren genomförts ett flertal olika attitydundersökningar, den första redan år 1976 (Andersson m.fl. 1977). De allra flesta av dessa studier har haft vargen som huvudsakligt attitydobjekt och de flesta har använt sig av brevenkät, även om Karlsson m.fl (1999) använde telefonenkät. Här ges en genomgång av några av dessa studier för att i grova drag kunna skissa bilden av svenskarnas attityder till vargen. De attitydstudier som har genomförts har ofta haft som syfte att försöka fånga framförallt två huvudsakliga grupper attityder. Den första gruppen är den stora och många gånger oberörda allmänheten som till största delen inte bor där vargen finns. Den andra gruppen som studierna har försökt nå har varit de människor som i första hand berörs av vargen genom att de bor i dess närhet. Utöver de geografiskt definierade grupperna har också olika aktörs- eller intressegrupper studerats, som exempelvis jägare, tamdjursägare, medlemmar i olika miljö- och turist-/friluftorganisationer. Studier av svenskarnas attityd till varg och övriga stora rovdjur har på senare tid visat att det inte utan stora svårigheter går att överföra de nationella resultaten till de län eller kommuner där rovdjuren finns (Ericsson & Sandström 2005, Sandström & Ericsson 2009a).

Inledningsvis återfanns inte i de svenska studierna den förväntade stad-land dimensionen bland svenskarnas attityder till varg. En dimension som tydligt har påvisats i de internationella studierna av attityder till varg, se t.ex. tabell 2 angående andelen studier där negativa attityder hittats bland landsbygdsboende. Heberlein och Ericsson (2005) antog att denna avsaknad mycket väl kunde vara något som var någonting specifikt för Sverige, men med senare studier (Ericsson & Sandström 2005, Sandström & Ericsson 2009a) kunde man dock konstatera att det visst fanns en tydlig stad-land dimension i de svenska attityderna. De tidigare nationella slumpmässiga urvalen hade bara inte funnit dem pga. deras begränsade storlek vad gäller urvalsstorlek. När de senare enkätstudierna genomfördes inom ramen för forskningsprogrammet FjällMistra valde man att översampla samtliga kommuner i de

sex nordligaste länen och därmed kunde man sedan jämföra resultaten med övriga riket eftersom man även gjorde det nationella urvalet i samma studie.

Skillnader i attityd mellan olika intressegrupper

Andersson m.fl. (1977) fann tidigt att det fanns skillnader mellan olika grupper i det svenska samhället när det gällde deras inställning till vargen, även om en majoritet totalt sett var positiv till varg. Vid den här tiden, då det i stort sett inte fanns några vargar, utgjorde jägarna den mest positiva gruppen av alla tillfrågade grupper. Exempelvis ansåg tre fjärdedelar av de tillfrågade jägarna att det fanns behov av att göra något för att rädda vargen. Även inom Naturskyddsföreningen och turist-/friluftorganisationer fanns det stora majoriteter som var positiva.

Jägarnas positiva inställning till vargen hade minskat betydligt 22 år senare när Karlsson m.fl. (1999) presenterade sin rapport *Svenskarnas inställning till varg – En intervjuundersökning 1999*. Vid det här laget var vargfrågan inte längre hypotetisk utan i högsta grad konkret, kanske framförallt för jägarna, något som också gav utslag i studien. Till skillnad från den föregående studien berörde den här studien två kategorier av jägare; jägare med jakthund och tillfrågade som hade uppgett att de var medlem i någon jägarorganisation. De båda kategorierna jägare, tillsammans med renägare och tamdjursägare i regioner där det inte fanns varg, var de grupper som i minst utsträckning kunde acceptera varg i närheten av platsen där de bodde. Övriga intressegrupper kunde i lika eller större utsträckning än befolkningen i genomsnitt acceptera varg i närheten. Den grupp som hade den största acceptansen var tamdjursägare i regioner med vargförekomst (vargområde)⁸, inte mindre än 91 % kunde acceptera varg. Enligt Karlsson m.fl. (1999) så kunde en förklaring ha varit att den gruppen hade fått ta del av förebyggande åtgärder i form av elstängsel. Därefter följde medlemmar i Naturskyddsföreningen där ca tre fjärdedelar kunde acceptera varg, medan omkring två tredjedelar av medlemmarna i turist- och friluftorganisationer kunde acceptera vargen. Även svaren i en rad andra frågor om t.ex. antalet vargar i framtiden och om vargförvaltning följde i stort sett samma mönster som beskrivits ovan (a.a.:33).

Jägarna har som grupp kommit att betraktas som en nyckelintressent i rovdjursfrågan efter den första attitydundersökningen i Sverige 1976. Även Ericsson och Heberlein (2003) drar den slutsatsen utifrån sina resultat från den studie som de genomförde runt årsskiftet 2000 – 2001. Jägarna var i den här studien genomgående mer negativa till vargen än allmänheten och mest negativa var jägare i de områden som definierades som vargområde. Samtidigt som en stor majoritet (71 %) av den svenska allmänheten ville att antalet vargar i landet skulle öka, var jägarna i allmänhet (40 %) mer tveksamma till en sådan ökning (a.a.:152). Men det var endast drygt en femtedel av jägarna i vargområdet (21 %) som ville se en ökning av vargstammen.

Man kan således konstatera att av de jägare som löst jaktkort i de kommuner som i studien definierades som vargområde stöder bara en femtedel den beslutade rovdjurspolitiken i landet när det gäller antalet framtida vargar. Men samtidigt var det en majoritet av de båda kategorierna jägare (52 % respektive 58 %) som kunde acceptera det antal som fanns vid tidpunkten för studien (Heberlein & Ericsson 2003). En annan mycket svårdefinierad nyckelintressent är den grupp av människor som bor där det finns varg och därmed berörs. Vad som däremot skall bedömas som boende i vargområde råder det idag mycket starkt delade meningar om och som också utnyttjas av olika intressen i debatten för att försöka lägga beslag på frågan: vem är det som i första hand berörs av rovdjur? Detta har man försökt lösa dels genom geografiskt differentierade enkätstudier (se t.ex. Ericsson, m.fl. 2004, Karlsson & Sjöström 2007) och dels genom mindre och lokala intervjustudier i rovdjursområden med berörda intressen (Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009).

⁸ Vargområdet utgjordes i studien av Värmland, Dalarna och Härjedalen. Bland motståndare till rovdjur riktades kraftig kritik mot att vargområdet byggde på hela regioner och att kritikerna menade att boende i tätorter var de som i själva verket svarade på intervjuerna och inte de som verkligen berördes av vargen.

Kunskap och erfarenheter av varg

En intressant aspekt av Ericsson och Heberleins (2002a, 2003) studie var att den visade att både jägarna och allmänheten i vargområdet var de som hade de största erfarenheterna av och kunskaperna om varg. Att kunskaperna om varg var bättre bland de som befann sig närmare vargen var något som också visade sig i Karlsson m.fl. (1999) studie. Ericsson och Heberleins (2002a, 2003) analyser påvisade dessutom att erfarenheten av varg hade en mycket stark negativ effekt på attityden till varg, men samtidigt visade det sig att kunskap hade en positiv effekt på attityden till varg.

Att erfarenheten av skador från varg leder till negativa attityder har även tidigare varit uppenbart, men det visar samtidigt att om det går att förebygga skador i stor utsträckning kanske attityden kan påverkas i positiv riktning. Men den erfarenhet – framförallt vargskadade och dödade jakthundar – som leder till negativa effekter hos jägarna har varit mycket svårt att komma till rätta med. Erfarenhetens betydelse och då särskilt för jägarna visar återigen att dessa även i framtiden kommer att vara en nyckelintressant i rovdjurskonflikten. Ericsson och Heberlein (2003) drog slutsatsen att om inte jägarna i vargområdet hade haft såpass bra kunskaper om varg, hade de säkerligen haft än mer negativa attityder. Sambandet mellan kunskap och positiv attityd, samt att jägare kunde mer om rovdjur och varg var ett samband som Kellert (1985) hittade i USA redan 1985. Men det här innebar inte att alla som har en positiv attityd kan mycket om rovdjur. Exempelvis visade Kellert (1985) på att det bland exempelvis jaktmotståndare fanns ett stort engagemang för vargen, men att kunskaperna om vargen var relativt bristfälliga. Däremot visade det sig att variabeln jägare hade en stark negativ effekt på den samlade attityden till varg. Det var bara den summerade variabeln predationserfarenhet som hade starkare negativ effekt på attityden.

Socioekonomiska aspekter på attityden till varg

Enligt Andersson m.fl. (1977) kunde ett svagt samband mellan högre utbildning och positiv inställning till varg skönjas i deras studie. Men i Karlssons m.fl. (1999) studie var däremot sambandet tydligt, ett samband som var särskilt starkt bland boende med högre utbildning i Värmland, Dalarna och Härjedalen, dvs. i regioner med varg. Faktorn högre utbildning har alltså visat sig betydelsefull när det gäller inställningen till varg och då inte bara i Sverige, som t.ex. Karlssons m.fl. (1999) studie visade, utan också i den övriga Västvärlden (se tabell 2). Även hos Ericsson och Heberlein (2002a, 2003) utgjorde utbildning en faktor som hade en relativt stark effekt på en positiv attityd till varg.

Faktorn högre utbildning skall inte ses som en helt självständig faktor utan har ett samband med en rad andra. Bland annat är ålder och inkomst två sådana variabler som i stor utsträckning samvarierar med högre utbildning. En mycken liten del av dagens befolkning över 65 har idag en högre utbildning. Båda de två refererade studierna ovan har visat på att äldre (+50 – 55) i betydligt mindre utsträckning än yngre (16 – 29) kan acceptera en vargstam i hela landet eller har en positiv attityd till varg. Ericsson och Heberleins (2002a, 2003) analyser visade att variabeln äldre hade en starkt negativ effekt på attityden till varg. Styrkan på effekten var den samma som för utbildning, fast i negativ riktning. Enligt Karlsson m.fl. (1999) fanns det en åldersmässig brytpunkt vid tiden för deras studie som låg vid omkring 50 år. En tänkbar förklaring var att de personer som vid tidpunkten för studiens genomförande var 50 år eller äldre och hade vuxit upp under en tid då vargen sågs som ett utpräglat skadedjur och att de redan 1966, vid vargens fridlysning, redan hade grundlagt en negativ attityd till vargen. Även Karlsson & Sjöström (2007) visade på stora skillnader i inställningen till varg mellan gruppen 18 – 25 och gruppen över 65 år.

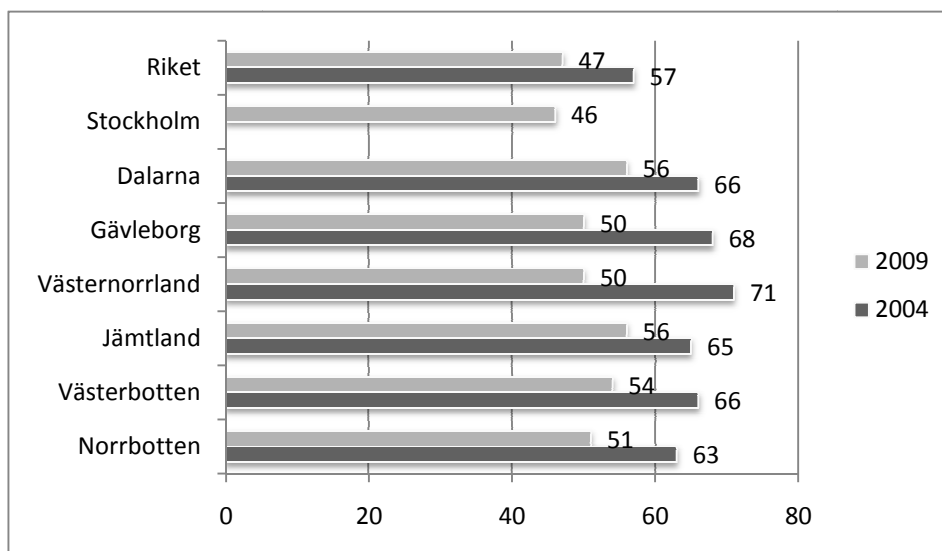
Detta reser frågor om möjligheten att ändra attityder, och ett i de här sammanhangen relativt känt exempel är att det tog Aldo Leopold 30 år att förändra sin syn på vargen (Peek m.fl. 1991:9). Därutöver har uppväxtmiljö och om man bor i vargområden visat sig ha en effekt på attityden. Sambandet var dock inte lika starkt som för utbildning och ålder. Däremot observerade Karlsson m.fl. (1999:16) en

liten skillnad mellan könen, där kvinnor hade en något mindre positiv attityd än män, dvs. i mindre utsträckning kunde acceptera varg i närheten av platsen där de bodde. Ericsson och Heberlein (2002a, 2003:155) fann däremot att kvinnor hade mindre erfarenheter av att se och höra varg, men det hade ingen effekt på attityden.

Enligt en norsk studie av Bjerke m.fl. (1998) ville hälften av alla över 75 år utrota vargen, trots att det 1998 endast fanns 5 – 10 vargar. Bland dem som bara hade grundskoleutbildning ville mer än var femte utrota vargen. Av befolkningen som helhet ansåg endast 14 % att de ville det, vilket i sin tur kan jämföras med 8 % för högskoleutbildade och 3 % bland personer yngre än 25 år. Avslutningsvis kanske det mest kännetecknande för många attitydstudier varit, inte minst de svenska, att det finns relativt stora grupper i samhället både i vargars närhet och bland människor i allmänhet som har en neutral attityd till vargen. En neutral attityd skall förstås som en attityd som inte är speciellt utvecklad, varken åt det negativa eller positiva hållet. Ericsson och Heberlein (2002a, 2003) menade att det i första hand är inom den neutrala gruppen som vi kan förvänta oss att attitydförändringar kan ske. Om det sedan sker genom information eller andra händelser återstår att se. Ett empiriskt exempel på en sådan attitydförändring som framförts inom fältet härrör från Adirondacks delstatspark i New York, USA och har beskrivits av Brownlow (2000).

Regionala och rumsliga skillnader i attityder till rovdjur

Föregående studier har av naturliga skäl fokuserat på vargen, men också att de data som har redovisats har gällt Sveriges befolkning som helhet och varit baserade på nationella urval. Vid två tillfällen har däremot två studier genomförts (Ericsson & Sandström 2005 & Sandström & Ericsson 2009a) som haft ambitionen att fånga upp dels tänkbara skillnader mellan olika regioner och dels attityden till fler rovdjursarter. Eftersom studierna, eller rättare sagt en studie, genomförts vid två tillfällen 2004 och 2009 har det också varit möjligt att observera förskjutningar i attityderna mellan de två mätillfällena. Dock medges ingen jämförelse på kommunnivå, bl.a. beroende på en betydligt lägre svarsfrekvens vid 2009 års utskick och dessa skillnader framgår med tydlighet i figur 1 nedan. Enligt författarna kan svarsfrekvensen ses som en indikation på hur viktiga rovdjursfrågorna är i olika län och kommuner. Dessa relativt stora skillnader i svarsfrekvens, även om de fortfarande i en internationell jämförelse är bra, innebär att en viss försiktighet i tolkningen bör beaktas. Speciellt eftersom det tyder på att de som svarade på enkäten 2009 hade en högre medelålder än den i hela urvalet, vilket skulle kunna tyda på en dragning åt det negativa hållet i attityden. De två utskicken gjordes inte heller vid samma tidpunkt på året (2004 i april och 2009 i slutet av maj) vilket kan inverka menligt på svarsbenägenheten.

Figur 1: Svarefrekvensen för riket respektive länen (%) vid de två undersökningarna 2004 och 2009. Källa: Ericsson & Sandström 2005 & Sandström & Ericsson 2009a.

Som framgår av tabell 3 existerar det stora skillnader mellan olika län i Sverige när det gäller attityderna till de olika rovdjursarterna, vilket belägger det faktum att det finns stora skillnader mellan stad och land. Särskilt stor är skillnaden mellan Stockholms län och de sex rovdjurslänen, men även mellan riket som helhet och de sex länen finns det relativt stora skillnader. Trots dessa skillnader är det en majoritet som tycker om eller tycker mycket om att de stora rovdjuret finns i Sverige. Det mest populära rovdjuret i Sverige är enligt dessa studier lodjuret följt av björn och järv. Vargen var den minst omtänkta rovdjuret både 2004 och 2009.

Tabell 3: Andel (%) som tycker om/tycker mycket om att de fyra stora rovdjuret finns i Sverige 2004 respektive 2009. * indikerar att förändringen är statistiskt säkerställd.

	Järv		Lo		Björn		Varg	
	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009
Riket	64	74*	73	78	71	75	64	71*
Stockholm	-	83	-	86	-	83	-	81
Dalarna	65	60*	73	67*	70	66*	63	56*
Gävleborg	60	60	70	67	67	64	60	57
Jämtland	68	67	74	73	76	68*	64	65
Norrbotten	68	61*	75	68	74	64*	68	61*
Västerbotten	64	62	73	70	71	66*	63	63
Västernorrland	64	59	73	68	70	64*	65	60

Kommentar: Lo: Västernorrland (p=.07), Riket (p=.06). Varg: Västernorrland (p=.08). Källa: Ericsson & Sandström (2005:4), Sandström & Ericsson (2009a:12f).

Generellt har en attitydförskjutning skett mellan 2004 och 2009 som gäller samtliga arter i de sex rovdjurslänen, även om inte alla förändringar har varit statistiskt säkerställda. 2009 var det något färre som uppgav att de gillar att de svenska rovdjuret finns i Sverige jämfört med 2004 års studie. Flest statistiskt säkra förändringar har skett när det gäller björnen där samtliga län utom Gävleborg kan uppvisa en säkerställd minskad popularitet. Det motsatta gäller för riksnivån där andelen som gillar rovdjuret snarare har ökat. Störst har ökningen varit för järven (+10 %) och vargen (+7 %) följt av lodjuret (+5 %) och björnen (+4 %).

Perioden mellan 2004 och 2009 har varit en tid av ökad polarisering och politisk turbulens i och kring rovdjursfrågan i den offentliga debatten. Resultaten ger ett visst stöd för detta och då särskilt när det gäller Dalarna där förskjutningen mot en mindre andel som gillar rovdjur samtidigt som andelen ökar på riksplånet tillsammans med den höga andelen i Stockholm. Detta blir särskilt accentuerat när det gäller vargen, där skillnaden mellan Dalarna och Stockholm uppgår till hela 25 %. Resultaten visar vidare på betydelsen av vilken geografisk skalnivå som vi väljer att studera attityder till rovdjur på eftersom en för stor skala kan dölja viktiga regionala och lokala skillnader som då inte syns (Ericsson, G. m.fl. 2006). Vidare förespråkar de att man översamlar i områden där vi kan förvänta oss att det finns avvikande åsikter, men som inte skulle framkomma i en traditionell och nationell surveyundersökning. Den lägsta skalnivån som Ericsson & Sandström (2005) och Sandström & Ericsson (2009a) använde var kommun. Ednarsson (2005) i sin studie av inställningen till rovdjur och rovdjursturism i två kommuner i norra Värmland kunde påvisa att det även fanns en centrum-periferi effekt även inom kommunerna. För att få ett urval som representerade hela kommunernas yta och tog hänsyn till befolkningsproportionerna gjordes ett proportionerligt urval i varje församling (var 13:e invånare i åldern 16 – 74 år) utom i två av de mest perifera och glesbefolkade församlingarna där var tredje invånare i samma ålder valdes ut. De undersökta kommunerna sammanfaller med både vargrevir och det större vargområdet som Karlsson & Sjöström (2007) använde sig av i sin studie för att mäta avståndets betydelse för attityden till vargar. Det visade sig att avståndet till närmaste vargrevir hade en signifikant effekt på attityderna. Avståndet till ett vargrevir visade sig ha lika stor betydelse som medlemskap i en naturvårdsorganisation, att vara jägare, äga tamboskap, eller äga en jakthund, vilket också gällde på micronivå, dvs. de som levde inom ett vargrevir hade en mer negativ attityd gentemot bevarandet av varg än de som levde utanför. Ett resultat som även framkommit i tidigare studier, men på grövre skalor (Williams m.fl. 2002). Att leva nära rovdjur kan leda till mer negativa attityder eftersom de direkta erfarenheterna, t.ex. predationserfarenhet kan vara vanligare, men Karlssons & Sjöströms (2007) resultat visar också på de indirekta erfarenheterna eftersom att effekten av ett vargrevir var upp till 200 km och därefter avtog dess inverkan på attityden. Avståndet 200 km kan tänkas vara det avstånd som omfattas av diskussioner bland bekanta samt lokal och regional mediebevakning.

En annan studie med en rumslig aspekt på attityden till jakt, vilt och varg var Heberlein & Ericssons (2005) studie om kontakterna med landsbygden och dess betydelse för inställningen. Den studien visade att de som helt saknade kontakter med landsbygden hade en mer negativ attityd till varg än de som bodde på landsbygden. Dessutom visade det sig att bland de svarande som hade en helt urban bakgrund, dvs. de som själva var födda och uppvuxna i en urban miljö och som också hade föräldrar med samma bakgrund hade en inställning som liknade de med en rent lantlig bakgrund. Men här skall dessa resultat troligen inte tolkas som att de med en urban bakgrund verkligen har en starkt negativ attityd utan skall nog snarare förstås som att de har ett starkt ointresse, men att detta tar sig uttryck som en negativ attityd (Ericsson, personlig kommentar). Dessa resultat visar på betydelsen av att i fortsättningen också ingående studera den allt större andel av befolkningen som bor hela generationer i våra urbana miljöer. Inte minst med tanke på den fortgående urbaniseringen som i stort kan leda till en uppdelning av den svenska befolkningen där en del har både kontakt med och en direkt erfarenhet av naturen samtidigt som en annan grupp helt saknar detta.

En annan rumslig och geografisk aspekt på inställningen till rovdjur är i vilken utsträckning människor har eller upplever en tillhörighet till den egna platsen eller orten. I en studie om inställningen till varg och förslag till möjligheten att jaga varg i Västra Götaland 2006 (Sjölander-Lindqvist m.fl. 2008:220) visade det sig att drygt hälften (51 %) av de som uppgav sig känna tillhörighet till den egna orten tyckte det var ett ganska bra eller mycket bra förslag att öka möjligheten att kunna skjuta varg för att skydda tamdjur. Motsvarande andel för de svarande som kände en internationell tillhörighet var 31 %. Tillhörigheten eller platsanknytningen (Ednarsson 2005) hänger förmodligen samman med en rad variabler så som tiden man har bott på en plats, ålder och platsrelaterande aktiviteter (t.ex. jakt). Studien visade på samma resultat mellan de svarande som bott

en lång tid (<10 år) och de som endast bott en kort tid (>3 år) på orten. Studien visade likt många andra studier att även i Västra Götaland finns det stora skillnader mellan stad och land. Stödet för förslaget att öka möjligheten att skjuta varg i syfte att skydda tamdjur var dubbelt så starkt i ren landsbygd (59 %) än i centrala storstäder (30 %) (Sjölander-Lindqvist m.fl. 2008:220). Studien visade också på många av de traditionella skillnaderna där yngre, personer med högre utbildning och de som växt upp i ett tjänstemanna eller akademikerhem i betydligt mindre utsträckning stödde förslagen i förhållande till äldre, personer med lägre utbildning och de som växt upp i ett jordbrukarhem.

Livsstil, livsåskådning och partisympatier var också viktiga för västsvenskens inställning. Bland de som ofta jagade stödde 8 av 10 förslaget att öka möjligheten att skjuta varg för att skydda tamdjur. Bland de som ofta besökte gudstjänst stödde nästan 6 av 10 (57 %) förslaget mot 42 % för de som inte besökte någon sådan. Däremot fanns det ingen signifikant effekt på stödet ifall man hade varit ute i naturen eller bedrivit friluftsliv under det gångna året (Sjölander-Lindqvist m.fl. 2008:228). Vargfrågan eller hur vargen skall förvaltas har en tydlig politisk dimension, inte minst eftersom det visade sig att det bara var bland sympatisörer för Centerpartiet (60 %), Kristdemokraterna (60 %) och Moderaterna (52 %) som en majoritet stödde förslaget. Folkpartiet skiljde sig från de övriga högerpartierna med ett stöd på endast 41 %. Medan respondenter som sympatiserade med Miljöpartiet (23 %) och Vänsterpartiet (27 %) var de som var mest skeptiska till förslaget. De socialdemokratiska sympatisörerna intog en mellanposition där knappt hälften (46 %) stödde förslaget (a.a.:226). Studiens resultat stöds av Sandström & Ericsson (2006) som inför riksdagsvalet 2006 och inom ramen för forskningsprogrammet FjällMistra publicerade sina resultat om inställningen till riksdagens etappmål och hur rovdjuren borde förvaltas i förhållande till partisympati. Vad båda dessa studier har gemensamt är att det i samtliga partier finns sympatisörer med en avvikande åsikt i de här frågorna. T.ex. var Centerpartiets anhängare de som var mest kritiska till etappmålen för varg. Det var i Centern som spännvidden mellan de som var för och de som var emot var som störst i olika delar av landet. Miljöpartiets anhängare var däremot det parti som var mest samstämmiga i frågan om antalsmålen för de stora rovdjuren. Även den här studien kunde påvisa att närheten till rovdjur innebar att fler var negativa till både antalsmål och hur de skulle förvaltas. Trots det konkurrerar inte närheten till rovdjur helt och hållet ut betydelsen av respondenternas värderingar som ligger till grund för deras partisympatier. De s.k. gröna värderingarna fick ett visst genomslag i resultatet. En viktig slutsats som Sandström & Ericsson (2006:19) drar av sin studie är att för att vi skall förstå rovdjursfrågan, förutom erfarenheter av rovdjur måste vi också väga in människors värderingar.

Inställningen till rovdjurspolitik och rovdjursförvaltning

Enligt Ericsson & Sandström (2005:4ff) fanns det 2004 ett stöd för den rovdjurspolitik som förts, både på länsnivå och i landet som helhet. Enkätstudien som upprepades 2009, men med den skillnaden att den här gången var också Stockholms län med i studien. Med rovdjurspolitik avsågs i båda studierna de mål som satts upp för de olika rovdjursarterna. Stödet var genomgående lägre i de sex nordligaste länen och där fanns samtidigt betydande minoriteter som motsatte sig och var kritiska till den förda rovdjurspolitiken. Ett exempel på den här betydande minoriteten var att nästan var tredje invånare i Dalarnas län ansåg att de uppsatta målen skulle minskas, vilket var en nästan dubbelt så stor andel som för landet som helhet, se tabell 4. Samtidigt som det fanns betydande minoriteter som var kritiska till målen, fanns det också lika betydande minoriteter (23 – 29 %) som ville öka målen för varg och motsvarande för lo var omkring 20 %. Dessa siffror skall då jämföras med motsvarande siffror för andelen i landet som helhet som vill öka målen för de olika arterna: varg (34 %), järv (24 %), lodjur (24 %) och björn (22 %). En viktig slutsats som Ericsson & Sandström (2005) drog av resultaten var att man bör beakta att människor har svårt att konkretisera vad ett ökat antal djur innebär. Samtidigt är det uppenbart att här vilar en källa till konflikt eftersom skillnaderna mellan berörda län och landet som helhet var så pass stora. Skillnaderna var dessutom än större mellan landet som helhet och en rad

kommuner i Dalarna, t.ex. Malung, Orsa och Älvdalen, (a.a.) kommuner som i mångt och mycket till karaktären liknar de kommuner som ingick i Ednarssons (2005) fallstudie.

Tabell 4: Andel (%) som anser att riksdagens mål för respektive art ska minskas 2004 respektive 2009.

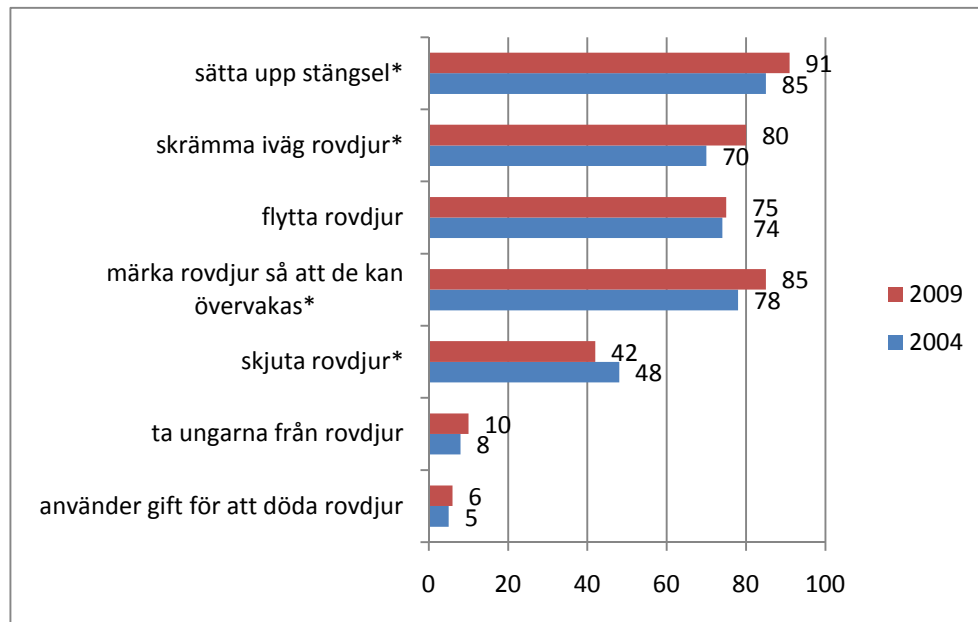
	Järv		Lo		Björn		Varg	
	2004	2009	2004	2009	2004	2009	2004	2009
Sverige	11	11	11	11	14	15	15	16
Stockholm		5		6		8		8
Dalarna	19	17	23	21	28	30	32	36
Gävleborg	19	18	23	21	28	33*	26	33*
Jämtland	19	19	20	23*	30	37*	28	27
Norrbottn	16	23*	14	19*	22	35*	19	27*
Västerbotten	15	20*	18	20	25	34*	22	28*
Västernorrland	13	22*	16	20	20	33*	20	27*

Källa: Ericsson & Sandström (2005:4), Sandström & Ericsson (2009b:12f).

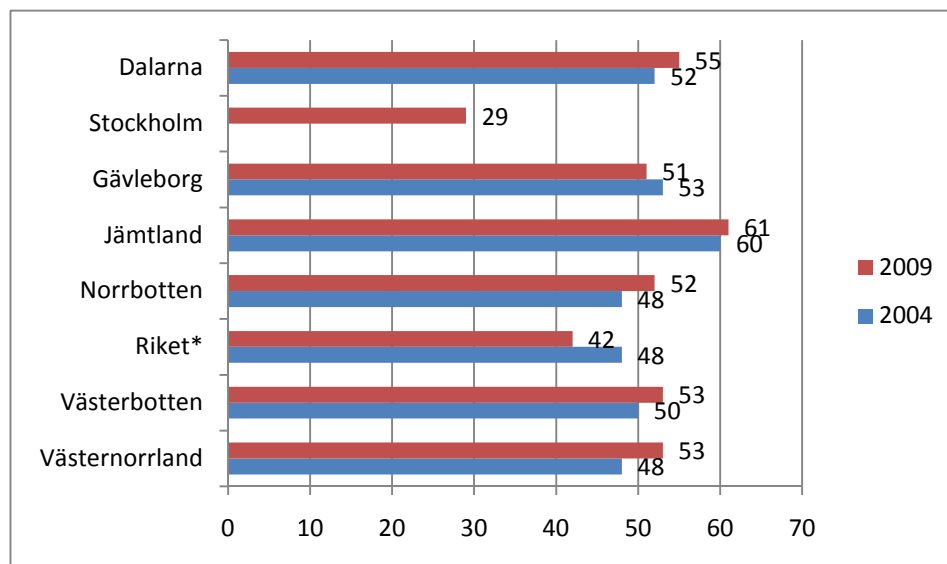
När förtroendet för rovdjurspolitiken studerades utifrån vilka intressen och organisationer som man ansåg skulle få vara med och bestämma på nationell nivå framkom intressanta resultat. Naturvårdsverket som i många rovdjurssammanhang har fått utstå skarp kritik, fick ett stort stöd. Ett stöd som bestod mellan de två undersökningarna. Övriga organisationer och institutioner som visades ett starkt stöd var miljö- och naturvårdsorganisationerna, rovdjursforskningen, kommunerna, länsstyrelserna och lokalbefolkningen (Ericsson & Sandström 2005 & Sandström & Ericsson 2009b). Det starka stödet för Naturvårdsverket, miljörörelsen och forskningen – även i de av rovdjur berörda länen – aktualiserar återigen frågan om de olika kunskapsformernas betydelse som diskuterades tidigare.

I Sverige finns ett starkt stöd för att Sverige ska uppfylla internationella åtaganden om bevarandet av de stora rovdjuren. I riket instämmer drygt nio av tio (91 %) i påståendet: *Det är viktigt att Sverige uppfyller internationella avtal vad gäller bevarande av stora rovdjur*. I Stockholm var andelen än högre (95 %). Däremot var andelen i de sex nordligaste länen något lägre än riksgenomsnittet, där varierade andelen mellan 81 – 88 %. Med den lägsta andelen i Gävleborg och Dalarna (81 respektive 82 %) (Sandström & Ericsson 2009b:5). Resultaten visar att det även här finns en viss skillnad mellan stad och land. Men vad denna studie inte visar är de eventuella skillnader som kan tänkas finnas bland olika intressen kring rovdjursförvaltning. I Brottsförebyggande rådets utredning om illegal jakt (Brottsförebyggande rådet 2007) redovisas en enkätundersökning riktad till jägare i Norrbotten, Gävleborg, Dalarna och Östergötland där samma påstående om internationella avtal användes. Resultaten visar på mycket stora skillnader från de som redovisas i Sandström & Ericsson (2009b). Andelen jägare som instämde att det är viktigt att Sverige uppfyller internationella avtal var betydligt lägre och uppgick i Dalarna och Gävleborg till 35 respektive 39 %. En majoritet (57 % respektive 55 %) av jägarna i dessa län anser att det inte är viktigt att följa internationella avtal vad gäller bevarande av stora rovdjur (Brottsförebyggande rådet 2007:60). Även om det i Sverige finns ett starkt stöd för både förvaltande myndigheter och internationella avtal för bevarandet av de stora rovdjuren, vill inte svenskarna ha rovdjuren in på knutarna. Inte heller vill de att rovdjuren skall döda tamboskap och husdjur. Relativt många accepterar inte heller att rovdjur dödar hundar som jagar. För att inte detta skall ske behövs det förvaltningsåtgärder som ansvariga myndigheter kan ta till. I figur 2 framgår det tydligt att det finns ett starkt och ökande stöd för flera av de icke dödliga förvaltningsåtgärderna. Däremot har stödet för att skjuta rovdjur minskat sedan 2004 då nästan hälften stödde den åtgärden (se också Ericsson m.fl. 2004), men idag stöds den av ca 4 av 10 svenskar. Stödet för att använda gift eller att ta ungarna från rovdjur är i dagsläget mycket lågt eftersom det strider mot dagens etiska normer. En förklaring till det starka stödet och den stora enigheten kring de icke dödliga förvaltningsåtgärderna, som t.ex. att sätta upp elstängsel är att det är en effektiv åtgärd inte bara

genom att skydda tamdjuren. Åtgärden har också en signifikant effekt på toleransen för t.ex. varg. Om myndigheterna också kan förutse var nya vargrevir kan tänkas uppkomma och där i ett tidigt skede sätta in resurser är mycket vunnet (Karlsson 2007). Kring de flesta förvaltningsåtgärderna råder det alltså stor enighet om, men när det gäller att skjuta rovdjur råder det däremot stor oenighet. Om stödet för att skjuta rovdjur har minskat på nationell nivå har det däremot ökat i de sex nordligaste länen där en majoritet stödjer att man skjuter rovdjur för att minska problem (se figur 2). Störst är stödet i Jämtland där drygt 6 av 10 stöder att man skjuter rovdjur.

Figur 2: Andel (%) som stödjer olika förvaltningsåtgärder för att ta hand om rovdjur som orsakar problem. * indikerar att förändringen är statistiskt säkerställd. Källa: Sandström & Ericsson 2009b:10.

Figur 3: Andel (%) som stödjer att för att minska problem skjuter rovdjur. * indikerar att förändringen är statistiskt säkerställd. Källa: Sandström & Ericsson 2009b:11.

Resultatet i figur 3 visar med tydlighet att dels finns dimensionen stad-land och dels en grund för den polariserade debatt som följde i kölvattnet av licensjakten på varg i januari 2010. Sjölander-Lindqvist

m.fl. (2010) har inom ramen för det Formasfinansierade projektet *Kommunikation vid förvaltning av rovdjur: Möten mellan brukare och beslutsfattare* studerat 2010 års licensjakt på varg. Jakten har enligt intervjuade jägare upplevts som att de nu har en möjlighet att delta och påverka. Tidigare har de känt en stor frustration kring den förda rovdjurspolitiken och förvaltningen. Ett vanligt sätt att beskriva sitt deltagande på i licensjakten på varg var att det var en plikt – ett *sätt att ställa upp för de berörda grupperna*. (a.a.:57). Jägarna kom alltså genom sitt deltagande i vargjakten att uppleva ett länge efterlängtat deltagande i rovdjursförvaltningen. Att en stor del av den svenska allmänheten inte stod bakom jakten enligt Sandströms & Ericssons (2009b) studie framgår inte.

Samhällsvetenskaplig forskning om rovdjursförvaltningen

På senare tid har diskussionen om att öka det lokala inflytandet i naturresursförvaltningen intensifierats (Persson m.fl. 2004, Sandström m.fl. 2008, Cinque 2008, Skogen m.fl. 2003). Detta gäller kanske rovdjuren mer än någonting annat i Sverige. Längre ansågs den centrala nivån som den lämpligaste eftersom rovdjuren lever i glesa populationer över stora områden och ofta är förknippade med både ekonomiska och sociala effekter. Detta har dock medfört att många har känt att de har små möjligheter att påverka politikens och förvaltningens utformning. Vilket också har bidragit till konflikter kring hur och på vilket sätt rovdjuren bäst ska förvaltas (SOU 1999:146, SOU 2007:89). Den nuvarande svenska rovdjurspolitiken har sin grund i den politik som lanserades år 2001 vars syfte var en sammanhållen politik för att långsiktigt säkerställa de fem stora rovdjurens överlevnad i den svenska faunan (Prop. 2000/01). Politiken kom att fastställa mål för rovdjursutbredningen och olika åtgärder för att kunna uppnå målen. Som en följd av detta skapades ett komplext förvaltningssystem med olika aktörer, skilda uppdrag och varierande ansvar (Cinque 2008). Eftersom detta system ställer särskilt stora krav på handlingsutrymme för de tjänstemän och organisationer som ska genomföra den beslutade politiken, studerade Serena Cinque (2008) i sin avhandling inom offentlig förvaltning hur dessa tjänstemän använde sitt handlingsutrymme och vilka konsekvenser detta får för vargförvaltningen. Handlingsutrymme är ett begrepp inom forskningen om offentlig förvaltning och kan med andra ord beskrivas som arbetsfrihet och anpassning av reglerna då tjänstemännen i förvaltningen försöker lösa praktiska problem i vardagen (a.a.:10).

Avhandlingen som baseras på fem fallstudier och omfattar både den centrala nationella nivån och den regionala länsnivån. Det empiriska materialet utgörs huvudsakligen av kvalitativt material insamlat i form av intervjuer och deltagande observation. Bland de viktigare resultaten från avhandling är att rovdjurshandläggarna uppfattade regelverket som bristfälligt och otillräckligt. Detta gällde speciellt roller och ansvarsfördelning som var oklara inom rovdjursförvaltningen. Vilket i sin tur leder till en stor upplevd osäkerhet när beslut skall fattas och detta gällde både på den centrala nivån inom Naturvårdsverket och ute på länsstyrelserna runt om i landet. Enligt Cinque (2008) är det just denna osäkerhet som gör att beslutsfattare och handläggare måste ta till handlingsutrymme när de skall lösa sina uppgifter genom att komplettera och anpassa reglerna som anges i olika föreskrifter. Avhandlingens resultat visar också på ett annat intressant fenomen inom förvaltningen och det är att ju vagare en lag är desto större blir experternas och forskarnas inflytande på förvaltningen. Här kan alltså återigen en liten reflektion kring kunskapsformer göras. Det är alltså den forskningsbaserade kunskapen som i detta fall har en privilegierad position före den erfarenhetsbaserade kunskapen, dvs. den som många gånger återfinns bland grupper med starka negativa åsikter och attityder om rovdjur och rovdjursförvaltning. Dessutom visar avhandlingen att de tre faktorerna lagstiftning, kollegor och experter inte räcker till för att beskriva hur handläggarna löser problemen med vad de uppfattar som bristande regelverk. Det finns ytterligare en faktor som inverkar på hur handlingsutrymme används när vargpolitiken skall förvaltas, nämligen rovdjurshandläggarnas uppfattning om de berörda intressenternas inställning till vargfrågan (a.a.:208). Denna uppfattning styrde vilka som skulle ges tillträde till förvaltningsprocesserna och vilka som skulle exkluderas. En av anledningarna till att detta

uppstår är att rovdjurshandläggarna upplever att osäkerheten snarare ökar än minskar om man vänder sig till berörda intressenter. En orsak till detta kan vara att den vargförvaltning som Cinque (2008) studerade bedrevs med en begränsad personal och med bristande resurser, varför de var tvungna att starkt prioritera sin verksamhet. Avslutningsvis konstateras det i avhandlingen att den professionella expertförvaltningen under den dåvarande rovdjurspolitiken begränsade medborgarnas möjligheter att delta i förvaltningsprocessen, vilket kan bidra till att skapa misstro mot myndigheterna. Cinque drar utifrån sina resultat slutsatsen att om staten vill prioritera delaktighet och samförvaltning är en mer delegerad och decentraliserad förvaltningsstruktur att föredra. När den senaste rovdjursutredningen (SOU 2007:89) kom var detta vad den framförallt föreslog, dvs. en större delegering av makt och att regelverket förtydligas.

I samband med lanseringen av den första nationella rovdjurspolitiken 2001 föreslogs inrättandet av rovdjursgrupper på både nationell och regional nivå i landet (SOU 1999:146). I takt med att politiken sedan dess har gått från att ha varit starkt koncentrerad till den nationella och centrala nivån fram till början av 2000-talet mot en alltmer decentraliserad och lokal förvaltning av de stora rovdjuren har också forskningen börjat studera rovdjurspolitikens och förvaltningens förändring (Persson m.fl. 2004, Sandström & Lindvall 2006, Cinque 2008, Sandström & Pellikka 2008, Sandström 2009, Sandström m.fl. 2009) och nya åtgärder som licensjakt på varg (Sjölander-Lindqvist m.fl. 2010). Denna process är långt ifrån endast en svensk eller skandinavisk process, utan följer till stora delar den av FN fastslagna andra Malawi-principen som slår fast att förvaltning av ekosystem ska decentraliseras till lägsta ändamålsenliga nivå (Persson m.fl. 2004:4, Jaren m.fl. 2003). Även internationellt är det relativt nytt med lokal förvaltning av stora rovdjur, men det har införts på vissa håll i Världen och i en kunskapssammanställning har Persson m.fl. (2004) kommit fram till att det finns framförallt tre grupper av faktorer som det är nödvändigt att ta hänsyn till för att bedöma dess hållbarhet. Den första gruppen är de *biofysiska* faktorerna som anger rovdjurens biologiska krav i förhållande till förvaltningsområdets storlek, gränser och utbredning. Den andra gruppen utgörs av de *socio-ekonomiska* faktorerna som sätter rovdjuren i relation till samhällets egenskaper. En viktig aspekt för den här gruppen av faktorer är graden av konflikter eller hur heterogena de olika aktörerna är. Ju färre konflikter desto bättre bedöms förutsättningarna vara att kunna uppnå en lokal och hållbar förvaltning. Den tredje och sista gruppen utgörs av de *externa* och *institutionella* faktorerna som anger hur förvaltningen kan och bör organiseras (a.a.:9). Persson m.fl. (2004) drar utifrån de internationella erfarenheterna av lokal förvaltning av stora rovdjur att det är nödvändigt att samtliga dessa grupper av faktorer tas i beaktande för att kunna öka acceptansen för rovdjuren och kunna legitimera själva förvaltningen (a.a.:14). Den forskning som bedrivits om och kring stora rovdjur har i huvudsak varit av biologisk och socioekonomisk art och i betydligt mindre omfattning om de externa och institutionella faktorerna.

Forskning om inflytande i rovdjursförvaltningen

I samband med den rovdjurspolitik som infördes år 2001 (SOU 1999:146, Prop 2000/01:57) beslutades det att det skulle inrättas samrådsgrupper både på nationell nivå och i samtliga län med en fast rovdjursstam, varför de sedermera kallas för rovdjursgrupper. Syftet med dessa rovdjursgrupper var bland annat att ge olika aktörer och intressenter en delaktighet i rovdjursförvaltning genom den rådgivande funktion som riksdagsbeslutet fastslog. Den första systematiska studien av dessa rovdjursgrupper genomfördes av Cinque (2008) inom ramen för sin avhandling *I vargens spår. Myndigheternas handlingsutrymme i förvaltningen av varg*. Avhandlingen utgjorde dessutom en betydande del av projektet *Hot eller hotad: kontroverser kring vargens lokalisering och utbredning* som bedrevs i CEFOS regi vid Göteborgs universitet under perioden 2003-2006 och som finansierades av Naturvårdsverket med medel från Viltvårdsfonden. Cinques (2008) studie fokuserar i huvudsak på hur rovdjurshandläggarna styr och organiserar arbetet med dessa rovdjursgrupper utifrån sitt handlingsutrymme, dvs. hur de löser praktiska problem och skapar praxis. En slutsats från hennes delstudie om rovdjursgrupperna är att gruppen ofta upplever att rovdjurshandläggaren har en stor

makt att styra gruppens arbete, att påverka hur inlämnade förslag skall användas osv. Många deltagare upplever rovdjurshandläggaren, som både har ordförande och sekreterarfunktionen, som en grindvakt (gatekeeper) då denne väljer att lyssna eller inte lyssna på vissa medlemmar i gruppen. Ytterligare en slutsats är att rovdjurshandläggarna använder sitt handlingsutrymme för att utesluta vissa grupper och inkorporera andra. Cinque (2008:187) drar en viktig och avslutande slutsats från sin studie av rovdjursgrupperna och menar att rovdjurshandläggarna måste få tydligare regler från riksdagen för att aktivt arbeta för ett ökat förtroende för myndigheterna och förbättra acceptansen för vargpolitiken.

Inom forskningsprogrammet FjällMistra har forskning bedrivits inom fisk- och viltförvaltning (Eriksson m.fl. 2006), lokal förvaltning av stora rovdjur (Persson m.fl. 2004), men även rovdjursgrupperna har studerats inom programmet (Sandström & Lindvall 2006). Utgångspunkterna för den här forskningen kring rovdjur har framförallt varit att studera lokal och regional förvaltning av stora rovdjur utifrån ett samförvaltningsperspektiv influerat av Ellinor Ostrom (se t.ex. Ostrom m.fl. 2002) och rovdjuren som en gemensam resurs (common pool resource) (se t.ex. Zachrisson 2004a). Vid en jämförande studie av den regionala förvaltningen av stora rovdjur i Västerbotten och Norrbotten ur ett samförvaltningsperspektiv fann Sandström & Lindvall (2006) att det fanns relativt stora skillnader mellan de två rovdjursgrupperna och hur de uppfattade sitt inflytande och deltagande i förvaltningen. Med utgångspunkt i de två funktioner som de regionala rovdjursgrupperna skall ha enligt riksdagsbeslutet 2001 att dels fungera som arena för utbyte av information mellan aktörer och dels vara rådgivande åt länsstyrelserna upplevde ledamöterna i Västerbottens rovdjursgrupp att de uppfyllde dessa. Däremot upplevde inte ledamöterna i Norrbottens rovdjursgrupp att de fungerade som rådgivande åt länsstyrelsen. I figur 4 framgår de två länens positioner på en decentraliseringsstege och som enligt Sandström & Lindvall (2006) innebär att Norrbotten har en lägre grad av decentralisering än Västerbotten. Vidare drar de slutsatsen att studien visar att Västerbottens arbetssätt kan karaktäriseras som en form av samförvaltning, men inte Norrbottens. Dessa skillnader kan ha viss betydelse för myndighetens legitimitet när det gäller arbetet med den regionala rovdjursförvaltningen.

Även projektet *Deltagande som mål eller medel? En jämförande studie av rovdjursförvaltningen i Finland, Norge och Sverige* som finansierades av Naturvårdsverkets medel ur Viltvårdsfonden 2007-2008 (Sandström & Pellikka 2008, Sandström, 2009, Sandström m.fl. 2009) har studerat de regionala rovdjursgrupperna. Trots att de tre länderna har samma internationella åtaganden när det gäller stora rovdjur har de valt att implementera tre olika förvaltningssystem, där Norge har gått längst vad det gäller decentralisering av makt till sina motsvarande rovdjursgrupper. I Sverige till skillnad från Norge är inte deltagarna politiskt sammansatta och deras inflytande är begränsat till att vara ett forum för information och vara rådgivande till länsstyrelserna. Den finska motsvarigheten utgör ett tredje sätt och till skillnad från det norska och svenska sättet har de finska grupperna än mindre formellt inflytande. Men informellt tycks de ändå ha ett visst inflytande (Sandström & Pellikka 2008, Sandström 2009).

Resultaten från projektet som bygger på policyanalyser, intervjuer och enkätdata visade för svensk del att rovdjursgrupperna har en bred sammansättning av intressen och myndigheter i linje med då rådande direktiv, men att målet med en jämn könsfördelning var långt ifrån uppnått. Vilket innebär att rovdjursgrupperna legitimitet från ett jämställdhetsperspektiv måste betraktas som låg. Den klassiska centrum-periferi dimensionen i rovdjursfrågan fanns representerad i de studerade grupperna genom att jägare och djurägare i första hand ansåg sig representera lokala intressen, samtidigt som naturvårdens representanter ansåg sig representera nationella intressen (Sandström & Pellikka 2008, Sandström 2009). Bland ledamöterna i de svenska rovdjursgrupperna ansåg endast 6 av 10 att representationen var god, samtidigt som över 20 % ansåg att fler intressen borde få tillträde till de här grupperna. Framförallt är det intressen som turist- och friluftsföreningar och representanter för skogsbruk och älgförvaltning som borde ingå. Avsaknaden av representanter från turismnäringen i rovdjursgrupperna och bristen på hänsyn till turismen i allmänhet inom vilt- och rovdjursförvaltningen har även påpekats av Ednarsson (2009). Även om de flesta ledamöterna var

relativt nöjda med utformningen av den dåvarande rovdjursförvaltningen, var det endast en knapp majoritet som ansåg att rovdjursgruppernas arbete hade varit framgångsrikt. Särskilt gäller detta informationsarbetet internt inom rovdjursgrupperna samt mellan rovdjursgruppen och den egna organisationen eller myndigheten. Däremot visar studien att det fanns ett utbrett missnöje informationsarbetet mot resten samhället. Rovdjursgrupperna borde alltså lägga ner mer arbete på utbildning och informations spridning. Mest nöjda är representanter för förvaltningen och minst nöjda var representanter för jägarorganisationerna (Sandström & Pellikka 2008).

Förvaltningsgrad	Definition	Beslutade inflytanden och upplevt inflytande i två län
7. Partnerskap inrättas	Parterna är jämlika och fattar beslut gemensamt	
6. Styrelser för gemensam förvaltning av rovdjur inrättas	Gemensamma målsättningar för förvaltning av rovdjur upprättas och den lokala och centrala nivån fattar gemensamma beslut där den centrala nivån finner det lämpligt.	SOU 2007:89, Prop.2008/09:210
5. Samarbete	De lokala aktörerna ges möjlighet att via förhandlingar delta i utvecklandet av och implementeringen av planer. Fortfarande är inflytandet vid beslutsfattandet begränsat.	
4. Rådgivande organ inrättas	De lokala aktörerna ges möjlighet att delta med en rådgivande funktion i utvecklingen av förvaltningsplaner.	Västerbotten; SOU 1999:146, Prop.2000/01:57
3. Kommunikation	Informationsutbyte sker mellan parterna. Den lokala nivåns kunskap börjar tas tillvara och den lokala nivån involveras till exempel vid inventering eller liknande åtgärder.	Norrbottnen
2. Konsultation	Parterna möts (vanligtvis sent i beslutsprocessen). Lokala aktörer har möjlighet att framföra synpunkter på förvaltningen av rovdjuren.	
1. Information	Lokala aktörer informeras om beslut som redan fattats, envägskommunikation mellan den centrala och lokala nivån.	

Figur 4: Olika nivåer av inflytande vid lokal rovdjursförvaltning och olika utredningar och propositioners förslag om inflytande. Nivåerna 1 – 7 indikerar en allt högre grad av decentralisering, där 1 är den mest centraliserade nivån. (Bearbetad med utgångspunkt från Persson m.fl. 2004, Sandström & Lindvall, 2006.)

Rädsla för rovdjur

Inte sällan framhålls i media just människors rädsla för stora rovdjur som en viktig påverkansfaktor, däremot är den inom forskningen mindre vanligt förekommande. Vidare har Ericsson m.fl. (2010) visat i sin studie att svenskarna inte är rädda för samma djur idag som 1980, samt att svenskar är mer rädda 2009 jämfört med 1980 (Ericsson m.fl. 2010:4, se också Norling, Jägnert & Lundahl 1981, Ericsson & Heberlein 2003, Ericsson & Sandström 2005, Ericsson, Sandström & Bostedt 2006, Ericsson m.fl. 2008, Heberlein & Ericsson 2008). Genom att jämföra data från 1980, 2001, 2004 och 2009 när det gäller rädsla framträder stora skillnader över tiden. Då, år 1980 var ca 9 % av svenskarna rädda för älg, 2 % rädda för björn och 1 % rädda för varg och vildsvin. Sedan dess har stora förändringar skett inom både de svenska viltstammarna och vad svenskarna är rädda för. Nästa gång som svenskarnas rädsla undersöktes var 2001, alltså drygt 20 år senare och då var björnen den art flest svenskar var rädda för att möta ute i naturen. Inte mindre än 43 % uppgav att de var rädda att möta björn, 28 % var rädda för varg, 25 % för vildsvin, 15 % för lodjur och 14 % för älg. Ökningen av andelen som uppgav att de var rädda för björn steg ytterligare till 52 % 2004 för att sedan falla tillbaka till 44 % 2009. Andelen rädda för varg låg däremot kvar på ungefär samma nivå (28 respektive 25 %). När det gäller vildsvin har andelen som känner rädsla ökat till 38 % 2004 och 33 % 2009 (Ericsson m.fl. 2010:4). När det gäller rädslan för olika djurarter finns det regionala skillnader pga. förekomst och

kanske till viss del pga. olika konfliktnivåer i olika län⁹. Ofta framförs det i rovdjursdebatten att en tät förekomst av rovdjur leder till ökad rädsla, men enligt Ericsson m.fl. (2010) är det sambandet inte särskilt starkt. Största andelen rädda för björn fanns 2009 i Västernorrland där 65 % sade sig vara rädda, medan motsvarande andel i Stockholm uppgick till 46 % utan fast förekomst av björn (Ericsson m.fl. 2010:5). Däremot finns det inget samband mellan den andel som säger sig vara rädda för björn och varg och den andel av befolkningen som säger helt nej till björn eller varg (Ericsson m.fl. 2010:13). Eftersom rädslan för rovdjur eller rädslan för angrepp från rovdjur på människor är en av i huvudsak fyra konflikter mellan stora rovdjur och människor i Sverige förs detta ibland fram som ett argument för jakt. Även detta undersöktes av SLU-undersökningen 2009 genom att ställa frågan när det är acceptabelt att begränsa rovdjurens antal och utbredning med hjälp av jakt. Främst acceptabelt är det om rovdjuren kommer in i tätbefolkade områden, därefter för att minska risken att tamdjur tas och i tredje hand för att människor är rädda. Resultaten visade på en stor samstämmighet mellan de sex nordligaste länen, Stockholm och riket som helhet. Mellan 49 och 60 % i de undersökta länen ansåg det acceptabelt att jaga rovdjur för att människor är rädda. Motsvarande andel för riket som helhet var 45 % (a.a.:14).

Johansson m.fl. (2007) kunde i sin studie om rädsla för tio inhemska arter inom ramen för projektet *Rädsla – en faktor att räkna med i förvaltningen av stora rovdjur?* Som finansierades av Naturvårdsverket med medel från Viltvårdsfonden och som inkluderade de fyra stora rovdjuren, visa att det fanns två dimensioner av rädsla (Johansson m.fl. 2007:3). I den första dimensionen fanns rädslan för däggdjur och i den andra dimensionen var det däremot mot djur som ger upphov till äckel (t.ex. fästingar, spindlar och ormar). Syftet med projektet var att ur ett tvärvetenskapligt perspektiv analysera betydelsen av människors oro för att möta djur i naturen i förhållande till deras intention att finansiellt stödja den nationella rovdjurspolitiken (a.a.:2). Eftersom studien också hade som syfte att skatta respondenternas betalningsvilja för den nationella rovdjurspolitiken och som innefattade tre typer av data a) sociodemografiska variabler (kön, ålder och inkomst), b) parametrar för förekomst av rovdjur i närheten av bostadsorten och c) de nämnda variablerna för oro och rädsla för inhemska arter. Bland de sociodemografiska variablerna bidrog inkomst, att själv vara jägare, att bo i samma hushåll som en jägare, bo på en gård, äga en jakthund till en negativ inverkan på betalningsviljan. Dessutom bidrog att bo inom ett utbredningsområde för minst ett av de fyra rovdjuren, kände oro för att möta inhemska djurarter i allmänhet och de vars oro var kanaliserad mot rovdjuren också till en negativ inverkan på betalningsviljan (Johansson, m.fl. 2007:4, Johansson & Karlsson 2009). Däremot bidrog hög utbildningsnivå, medlemskap i naturskyddsorganisation och att vara hundägare till en positiv inverkan på betalningsviljan. Däremot särredovisas inga uppgifter hur stor andel av de svarande som uppger att de känner rädsla för att möta något av dessa tio inhemska arter. I Ednarssons (2005) studie av lokalbefolkningen i norra Värmland uppgav däremot drygt var femte invånare av lokalbefolkningen att de ofta eller alltid kände oro för rovdjur vid utevistelse. Andelen i de mest perifera delarna av undersökningsområdet uppgick däremot till 30 % (Ednarsson 2005:306). Det är mot bakgrund av dessa resultat som människors rädsla behöver tas på allvar inom både politik och förvaltning. Kanske inte i första hand utifrån huruvida rädslan är befogad eller inte, utan snarare utifrån det faktum att det nödvändiga stödet för rovdjurspolitiken och förvaltning kan undergrävas eller misstros. Avslutningsvis bör det kanske också noteras att samtliga ovan refererade undersökningar om människors rädsla har baserats på s.k. självuppgiven rädsla som enkätfrågor, dvs. de svarande har själva fått uppge i vilken utsträckning de känner en rädsla. Det är alltså någonting helt annat än konkret och direkt emotionellt upplevd rädsla och som sådan kan den inte fränkopplas värderingar, attityder till och diskurser om rovdjur. Med andra ord är det svårt att inte tänka sig ett troligare samband mellan en självuppgiven rädsla och en negativ attityd gentemot rovdjur eller en negativ inverkan på betalningsviljan.

⁹ Gäller särskilt för varg i Dalarna och Gävleborg. Eftersom studien (Ericsson, m.fl. 2010) endast har omfattat de sex nordligaste och inte övriga län med en fast vargstam är detta fortfarande lite osäkert.

Rovdjur och media

Av vad som framkommit är att det finns stora skillnader mellan olika grupper i samhället när det gäller inställningen till rovdjur. Dessa skillnader har inte sällan innehållit en rad kulturella, sociala, ekonomiska eller kunskapsmässiga aspekter. Media har under en längre tid varit en arena där dessa skillnader inte sällan har framställts som en öppen konflikt. Men har media bara utgjort en arena för rovdjurskonflikten? Eller har media själv spelat en roll i rovdjursdebatten? Syftet med föreliggande avsnitt är att, utifrån några olika aspekter diskutera den roll och den betydelse som media, och då framförallt dagstidningar, har för rovdjursdebatten. En viktig utgångspunkt för förståelsen av massmedia och dess roll i den här konflikten är, som tidigare har diskuterats, att rovdjurskonflikten i första hand är en social konflikt *mellan människor*. Därför bör vi se media som en social aktör i konflikten. Ett sätt att se på medias roll i det här perspektivet har varit att se media som ett *medium* mellan olika intressegrupper såsom Nilsson Dahlström (2003:9) gjorde vid sin studie av olika intressegruppers argumentering kring skapandet av världsarvet Lapponia:

“The media, whether in printed or digital form, has in fact been one of the most important arenas for the interest groups to position themselves and their arguments.”

För Nilsson Dahlström (2003) i sin forskning kom media att bli den arena där hon kunde hitta det hon sökte, nämligen hur olika intressegrupper framställde sina argument. Eftersom argumenten var riktade mot andra intressegrupper kunde hon vänta sig att även hitta motargumenten på samma arena. I Nilsson Dahlströms studie framstår media som en arena, där argumenten för de olika grupperna lite förenklat kan ”plockas” ut, ett perspektiv som Lindström (2002:46f) menar att många av dagens journalister gärna ställer sig bakom. Detta perspektiv ser media som neutrala informationskanaler där alla intressenter kommer till tals. Ett sådant perspektiv på problemet journalistik – verklighet skulle kunna liknas vid en *spegel*, där media förmedlar en spegelbild av verkligheten. Men enligt Lindström stämmer inte detta, eftersom journalisterna inte återspeglar, utan snarare återberättar verkligheten för t.ex. tidningsläsare.

Ett annat perspektiv på journalistikens och mediernas roll i samhället har varit att snarare se journalistiken som en *medskapare* av verkligheten. Förespråkarna för det här perspektivet menar att det inte finns någon objektiv verklighet, utan att verkligheten är ett resultat av interaktionen mellan händelser och olika aktörer, där media utgör en av aktörerna. (a.a.) Här kan rovdjursfrågans verklighet ses som en interaktion mellan händelser och de olika aktörs- eller intressegrupper som berörs. Det kan anses vara mer fruktbart att se pressen som medskapare av verkligheten, utan att för den skull gå så långt och mena att det inte skulle finnas någon objektiv verklighet. För verkligheten är, när det handlar om media inte en fråga om objektivitet existerar eller inte, utan snarare *hur* och *av vem* verkligheten framställs, allt annat skulle bli alltför relativistiskt.

Inom den samhällsvetenskapliga forskningen kring rovdjurskonflikten har också relativt lite gjorts som har att göra med massmedias representationer och bevakning av frågan. En anledning till denna frånvaro av intresse för medias betydelse kan vara att media kan uppfattas som någonting tillspetsat som inte varit representativt för den ”verkliga” situationen. Till viss del stämmer nog detta, men med det bristandet intresset missar forskningen den betydelse som media har för produktion och konsumtion av naturuppfattningar i samhället.

De få studier som ändå har publicerats har samtliga utgjorts av olika former av innehållsanalyser, både kvantitativa och kvalitativa. Fossland och Aasetre (1999) har använt sig av tre norska tidningar och deras nyhetsbevakning som berörde björn för åren 1985 och 1994. Dessa studier har först och främst handlat om det utrymme som texterna fick i tidningarna. Utrymmet mäts i antal texter och hur detta antal förändras över tid och där förändringen blir ett mått på nyhetsbevakningen. Däremot har det saknats studier som studerat alla former av texter som berör det som man har avsett att studera, dvs.

en systematisk genomgång av allt från redaktionella texter till insändare i exempelvis en och samma tidning eller flera. De kvalitativa innehållsanalyserna har däremot haft diskursanalys och meningsskapande som syfte, inte sällan har hela studierna studerat rovdjurskonflikten ur ett kulturanalytisk ansats. Hundeides (1998) rapport ”...*Mikro-fonstativ for den som skriker højest?*” vilade på en sådan ansats och byggde på en studie av rovdjursdebatten i lokalpressen och rikspresen i Norge.

En av de första studierna som publicerades i Sverige efter dessa norska studier var Cinques (2003) studie av tidningsartiklar om varg mellan 1995 – 2003 i tidningar som fanns i det digitala Mediarkivet. Studien genomfördes inom ramen för projektet Hot eller hotad: kontroverser kring vargens lokalisering och utbredning vid CEFOS, Göteborgs universitet och finansierat av Naturvårdsverket med medel från Viltvårdsfonden. Eftersom hon endast använde ett sökord för sitt urval och endast tidningsartiklar ger inte studien hela den komplexa bild som döljer sig i det massmediala materialet. Analysen av materialet är i första hand kvalitativ även om vissa kvantitativa ansatser till analys görs. Studien visade på en ökning på ca 240 % av antalet vargartiklar mellan 2001 och 2003, vilket till stor del kan tillskrivas ett antal enskilda händelser och den allmänna politisering av rovdjursfrågan som då skedde (Cinque 2003:6).

Nästa gång massmediebaserade studier publicerades inom detta fält var Ednarssons (2004, 2005) tre delstudier av tidningsmaterial från Värmland. Dessa tre delstudier gjordes inom ramen för arbetet med avhandlingen *Platser för rovdjursturism? Vargar, människor och utveckling i Norra Värmland*. Två av de tre delstudiernas huvudsakliga resultat och slutsatser i föreliggande avsnitt, den tredje kommer däremot att behandlas i avsnittet om rovdjursturism. I den första delstudien gjordes tre nedslag i den värmländska vargdebatten mellan 1984 och 2001 för att därigenom visa på den dynamik som frågan har uppvisat genom åren. Den första perioden omfattade tiden januari – mars 1984 med 89 artiklar, vilket var första vintern efter den första vargföryngringen 1983 i Nordvärmland. Den andra perioden berör den s.k. Ylva-perioden mellan juni 1989 – mars 1993 med 33 artiklar och den tredje och sista perioden var januari – mars 2001, dvs. tiden för vargjakt i Norge och riksdagsbeslut i Sverige. Delstudien visar hur vargfrågan som en specifik miljökonflikt har återgivits i media under en längre tid, samt de förändringar som denna återgivning genomgått. De tre perioderna har valts därför att de har bedömts skildra några viktiga steg i vargfrågan sedan mitten av 1980-talet. Avsikten med studien var också att försöka beskriva hur en miljökonflikt har kunnat starta som en lokal fråga för att sedan bli både en nationell och bilateral fråga. Den kvalitativa och innehållsliga analysen av de tre perioderna har utgått ifrån följande tre huvudsakliga kategorier: källan/ källorna eller referensen för artikeln; kunskapsformen, dvs. vilken form av kunskap som förmedlas; och vilka vargdiskurser som förmedlas där dessa gick att identifiera. De lokala och centrala källorna till artiklarna var jämt fördelade 1984, men de centrala blev allt vanligare ju längre fram i tiden vi kommer. Redan inledningsvis var kampen mellan de två kunskapsformerna tydlig, men senare blev den forsknings-baserade kunskapsformen den helt dominerande i början av 2000-talet. Detta som en följd av att den biologiska rovdjursforskningen gjorde sin massmediala premiär i samband med ”Ylva-perioden” i början av 1990-talet.

Diskursanalysen gav två huvudsakliga diskurser, där den första benämns för motståndsdiskursen, och bestod till stora delar av ett lokalt motstånd till förekomsten av varg, men den kännetecknades dessutom av några speciella förhållningssätt. Där det första var en *bristande tillit* till myndigheter och organisationer som stod för det officiella Sverige. Det andra var att denna diskurs inte sällan raljerade över sina motståndare, exempelvis ledande aktörer inom naturförvaltningen eller människor inom miljörörelsen som inte förstod hur det var att *leva i den berörda bygden*. Oftast byggdes denna diskurs upp utifrån den form av kunskaper som den erfarenhetsbaserade kunskapen gav. Exempelvis kunde den här diskursen ta sig följande uttryck:

”- Vi har en annan uppfattning om hur många vargar det fanns här då. Och vi litar bara på oss själva och våra egna iakttagelser. Myndigheterna måste börja lyssna på oss som bor här uppe. De måste få klart för sig att vi inte tolererar varg i våra skogar.” (Ednarsson 2004, 2005:192)

Den andra stora diskursen i materialet var diskursen om vargen som en utrotningshotad art. Den diskursen var den dominerande nationellt sett, eftersom det var på den som lagstiftningen kring vargen vilade, exempelvis genom att vargen var klassad som en fridlyst art. Vidare innehöll denna diskurs en tanke om att vargen hade ett värde i sig själv, vilket i sin tur kom sig av att den biologiska mångfalden, som givetvis också hade ett värde i sig själv, var värdefull. På följande sätt uttalar sig en företrädare för *Föreningen Våra Rovdjur* om jakt på stora rovdjur:

”- Och i mån jakt på rovdjur skall bedrivas skall vi genom påverkan på beslutande organ medverka till att tillräcklig hänsyn tas till respektive arts reproduktionstid, ungars utveckling och beroende av föräldrarna samt artens sociala struktur.” (Ednarsson 2004, 2005:193)

Vargdebatten kom alltså att genomgå en kraftig modernisering mellan 1984 och 2001 som innebar att frågan i allt större utsträckning kom att styras av forskare och experter.

Den andra delstudien som var en kvantitativ analys av ett något vidare material som vid sidan av rovdjursmaterial också omfattade jakt- och viltrelaterade texter i allmänhet (Ednarsson 2005). Orsaken till att även ta med sådana texter har varit att de visar på de sammanhang där rovdjursfrågan ingår. Hela den andra delstudien omfattade 3545 texter från de två länsstidningarna *Värmlands Folkblad* och *Nya Wermlands-Tidningen* mellan åren 2000 – 2004 (a.a.). Bland dessa texter finns alla former av texter från rent redaktionella nyhetsartiklar till debattartiklar och insändare. Resultaten visar att den mest intensiva perioden sett till antalet texter skedde under åren 2000 – 2002. Under den här perioden stiger både antalet redaktionella texter och antalet insändare kraftigt. Vilket sammanfaller med flera större händelser inom rovdjursfrågan och då framförallt den politiska processen och vargjakten i Norge. Materialet visar också på en tydlig periodicitet över året och där antalet texter ökar i början av året för att sedan minska kraftigt under sommaren. För att från och med augusti återigen öka och kulminera under oktober månad, vilket överensstämmer med jaktåret. När materialet däremot fördelas efter periodens alla 60 månader framträder enskilda händelser tydligt. Händelser som både kunde vara lokala till sin natur, t.ex. en enskild vargattack på tamdjur eller en nationell händelse som riksdags-beslutet för den nya rovdjurspolitiken 2001 (a.a.).

En annan aspekt av mediernas bevakning av frågan kring stora rovdjur är den geografiska dimensionen i bevakningen. Denna dimension har återfunnits i ett par studier (Brå 2007, Havula 2006) och kan ta sig uttryck på flera sätt, däribland i hur frågan behandlas i den rikstäckande pressen till skillnad från länspress (Havula 2006), men också i publiceringsfrekvens (Brå 2007). Havulas (2006) studie utifrån ett statsvetenskapligt demokratiperspektiv inom ramen för forskningsprogrammet FjällMistra är intressant för den omfattar all massmediebevakningen i Sverige under en månad under perioden 050122 – 050223 som nämner orden rovdjur, varg, björn, lo, järv och FjällMistra. Den undersökta månaden resulterade i 828 artiklar. Syftet med studien var att analysera och problematisera mediernas roll för människors kunskap om miljöpolitik (här om rovdjurspolitik), samt dess betydelse för demokratins funktionssätt. Havulas metoder för innehållsanalyser är både kvantitativa och kvalitativa till sin karaktär. En av Havulas slutsatser av studien är att rovdjurspolitiken inte framställs som en miljöfråga utan snarare som ett socialt drama. Vilket kopplar hennes slutsats både till det sedan länge konstaterade faktumet att rovdjursfrågan i första hand är en konflikt mellan människor eller grupper av människor. Den dramaturgiska framtoningen eller användandet av krigsmetaforer har också observerats i Brottsförebyggande rådets (2007) studie. Om rovdjurspolitiken inte framställs som en miljöpolitik kan detta undergräva förståelsen för det fortsatta bevarandet av rovdjuret. Vidare konstaterar Havula (2006) att det finns tydliga geografiska skillnader i framställningen av rovdjur mellan media i Stockholm och Dalarna. I Stockholms medier kommer inte

uttryck för politiskt missnöje fram, samtidigt som det ges en ensidigt positiv bild av rovdjurspolitikens åtgärder. Detta kan vara en delförklaring till den stora skillnad i inställning till rovdjur och rovdjursförvaltning som Sandström & Ericsson (2009a,b) visat på. Samtidigt är det enligt Havula (2006) raka motsatsen i Dalarna, där rovdjur i första hand framställs negativt i medierna. Ett intressant resultat var att hela 40 % av rovdjursrapporteringen i Dalarna ger kunskaper om rovdjuren som en kostnad och endast 1 % om att rovdjur är en vinst.

Havulas (2006) slutsats om den negativa framställningen i Dalarnas media har vissa beröringspunkter med den sista studien som här skall behandlas. Nämligen Brottsförebyggande rådets (2007) studie av mediebevakningen i några olika tidningar i Sverige utifrån ett kriminologiskt perspektiv i samband med sin utredning om illegal jakt på stora rovdjur. I den studien fann de också att Dalarna stack ut bland de övriga länen i undersökningen. En av orsakerna varför Brottsförebyggande rådet väljer att göra en mediestudie står att finna i kriminologiska och sociologiska teorier om neutralisering, dvs. faktorer som kan verka för att vissa grupper finner legitima argument att begå kriminella handlingar eller att bortförklara dem. Ett sådant vanligt förekommande argument är påståendet att vargen inte är utrotningshotad. I det här fallet handlar det alltså om illegal jakt på rovdjur. Även Brottsförebyggande rådet utifrån sin studie av tidningsartiklar i fyra län och i jaktidskrifter kommer till slutsatsen att rovdjuren oftast framställs negativt. Dessutom menar de att det inte är ovanligt att personer med starkt negativa åsikter om rovdjur citeras i artiklarna.

I likhet med Hundeide (1998) och vid sidan av Ednarsson (2005) har det saknats medieanalyser av rovdjursdebatten som har sträckt sig längre än ett år. Det vanliga i sådana här studier har annars varit, som för exempelvis Fosslund och Aasetre (1999), studier som sträckt sig från några månader upp till ett år. Hundeides egen studie från Norge sträckte sig över tre månader. Orsaken till att medieanalyserna borde sträcka sig längre har att göra med att om tiden varit alltför kort tillåts valet av tid spela en olyckligt stor roll för analysens resultat. Om vi väljer att studera perioden september till november är det stor sannolikhet att materialet kommer att domineras av sådant som kan vara älgjaksrelaterat eller att den valda tidningen har ett säsongsbetonat fokus på närliggande nyhetsområden, vilket innebär att framförallt frekvensen av vissa typer av berättelser blir för hög. För att till fullo förstå den dynamik och förändring som säkert förekommer i den massmediala bevakningen och debatten skulle en sådan idealisk analys behövt sträcka sig över minst 10 års tid. Men ofta har det varit rent praktiska orsaker som satt stopp för medieanalyser över en längre tid, framför allt att materialet blir för stort för både kvalitativa och kvantitativa analyser. Däremot har både Havulas (2006) och Brottsförebyggande rådets (2007) studie starkt bidragit till fältet genom sina respektive teoretiska perspektiv. Det som däremot är en påtaglig svaghet – sett från ett metaperspektiv – är att det verkar som om kännedomen om varandras arbeten är mycket låg. Till exempel finns ingen hänvisning bland Brottsförebyggande rådets referenser till några andra av ovan refererade studier än till Cinque (2003) och Nilsson Dahlström (2003).

Rovdjursturism

Ednarsson (2009) har i projektet *Förvaltning av rovdjur som resurs för turism*, som finansierades av Naturvårdsverket med medel ur Viltvårdsfonden 2007 - 2008, haft som utgångspunkt att studera vilka konkreta erfarenheter som olika företagare har av rovdjursturism på olika platser i Sverige. Projektet genomfördes i huvudsak som en etnografisk intervjustudie med rovdjursturismföretagare och där nästintill samtliga också var med Ekoturismföreningens certifieringssystem Naturens Bästa. Det övergripande syftet var att föra samman de erfarenheter som fanns kring de företagare som verkligen hade startat och drivit turismverksamheter med inriktning på de stora rovdjuren. Dessa erfarenheter är viktiga för att bättre förstå hur denna form av turism har utvecklats. Men dessa erfarenheter är också viktiga för vår förståelse varför denna form av turism på samma gång har utvecklats så svagt när det gäller antalet företag som erbjuder olika former av rovdjursbaserade ekoturismprodukter. Inom den större rovdjursfrågan i sin helhet representerar dessa turismföretagare också det turistiska

perspektivet på rovdjur, ett perspektiv som inte kommer fram så ofta inom förvaltningen eller ens i samhälls-debatten i stort. Vanligtvis överskuggas detta perspektiv av intressen som diskuterats i det föregående nämligen av jägare, jordbrukare och den berörda landsbygdsbefolkningen. Turism utgör på många sätt en del av miljörelsen och kommer ofta hand i hand med idéer om bevarande, och på grund av detta främjas både ett alternativ eller en ersättning till dessa konflikter och kan också ses som ett bidrag till landsbygdsutveckling. Turismen har säkerligen också främjats av den starka massmediala bevakningen av rovdjursfrågan. Mycket av den samhällsvetenskapliga forskningen kring stora rovdjur har i stor utsträckning bortsett från att studera turismaspekten av lokal förekomst av stora rovdjur utan snarare haft fokus på allmänhetens inställning till djuren eller dess förvaltning. Stora rovdjur har inte heller inom den skandinaviska turismforskningen visats något större intresse bortsett från Ednarssons (2005, 2006, 2009) studier. Enligt Ednarsson (2005) har det överhuvudtaget varit sällsynt inom natur- och ekoturismforskningen att studera inställningen till själva resursen för en viss form av turism. Forskningen har snarare varit inriktad på effekterna och lokala atti-tyder till turism, turister eller olika skalor av turismens utveckling. De stora rovdjuren har trots detta identifierats som potentiella resurser för turism. Detta har i första hand kommit genom olika miljöorganisationer som t.ex. WWF (Ednarsson 2005) och senare även från organisationer inom turismnäringen.

Om det har förekommit ett fåtal publicerade turismstudier med fokus på stora rovdjur har det varit än färre försök att definiera den här formen av turism. Ett försök att definiera rovdjursturism har gjorts av Ednarsson (2005:168), se tabell 5, som bygger på befintliga turismaktiviteter och produkter samt två dimensioner. Den första dimensionen handlar om äkthet, vilket innebär om stora rovdjur används i en autentisk form och miljö eller inte. Den andra dimensionen klargör om stora rovdjur är i fokus för verksamheten eller inte. Rovdjursturism kan enligt dessa dimensioner inta tre olika former, såsom safaris och andra liknande aktiviteter inom det större området viltbaserad turism. Det är dessa aktiviteter som kan betraktas som kärnverksamheter och som stått i fokus för Ednarssons (2009) studie av turismföretagare som hade erfarenheter av rovdjursturism. Men rovdjursturismen innehåller även också icke-autentiska aktiviteter, som informationscenter som studerades i Ednarssons (2005) avhandling och marknadsföring av platser och områden.

Tabell 5: Sammanfattande exempel på de olika formerna av eller egenskaperna hos den svenska rovdjursturismen. Källa: Ednarsson, 2005:168.

	Autentisk form/miljö	Icke-autentisk form/miljö
Direkt verksamhet / Rovdjuren i fokus	<u>Rovdjursturism typ 1:</u> Safari, skådning, spårning, vargylningsutflykter, pejlexkursioner, osv.	<u>Rovdjursturism typ 2:</u> Konferenser, debatt- och info.möten, djurparker, rovdjurscenter, utställningar, mm.
Indirekt verksamhet/Rovdjuren ej i fokus	<u>Rovdjursturism typ 3:</u> Marknadsföring av natur och vildmark, som symboler för en ”komplett natur”	<u>Rovdjur som symboler:</u> Ingen turism, utan rovdjuren är snarare flytande signifikanter eller symboler för många olika innebörder och företeelser.

Projektet kan ses som en naturlig förlängning på Ednarssons (2005) avhandling *Platser för rovdjursturism? Vargar, människor och utveckling i norra Värmland* som snarare hade ett specifikt

område och en specifik turismverksamhet som utgångspunkt. I avhandlingen studerades tre olika och för turismen viktiga aktörer. Dessa var lokalbefolkningen i två nord-värmländska kommuner, besökare till rovdjurscentret The Big Four of Scandinavia och turismföretagare i allmänhet i Värmland. En central utgångspunkt för att studera inställningen till rovdjursturismen var att också fånga inställningen till rovdjur. För att kunna göra detta konstruerades en summerad attitydvariabel baserad på frågor och påståenden som fångade båda dessa aspekter. Sammanlagt genomfördes alltså tre olika enkätundersökningar inom ramen för avhandlingen. Vid en jämförelse mellan dessa aktörsgrupper och deras attityder visade det sig att det fanns stora och signifikanta skillnader mellan dem (Ednarsson 2005: 353). Mest negativa gentemot rovdjur och rovdjursturism var lokalbefolkningen som samtidigt var den grupp men den största splittringen i uppfattningar. Mest positiva var besökarna till rovdjurscentret, vilket kanske inte var så förvånande eftersom dessa självmant hade sökt sig till en plats med rovdjursinformation. Turismföretagarna i Värmland befann sig i mellan dessa två grupper om än betydligt närmare besökarna vad det gäller graden av positiv attityd. Vid närmare analyser av turismföretagarna kunde Ednarsson (2005, 2006) identifiera två huvudsakliga grupper av turismföretagare utifrån deras attityder. Detta kunde till stor del förklaras av deras varierande grad av lokal förankring och platsanknytning. Den första gruppen av dessa turismföretagare var de med lokala rötter och starkt negativa attityder till rovdjur och rovdjursturism, och som vanligtvis var födda eller uppväxta på den ort där företaget drevs. Företagarna i denna grupp hade alltså mycket gemensamt med lokalbefolkningen. Denna grupp, de platsbundna, såg bara en liten potential eller ingen potential alls för rovdjur som resurs för turism. Den andra och större gruppen, de externt orienterade turismföretagarna, hade en betydligt mer positiv inställning och var inte vanligtvis födda eller uppväxta på orten där företaget drevs. Dessa ansåg däremot att rovdjuren hade en stor eller mycket stor potential som resurs för turism (Ednarsson 2005, 2006). Resultatet visar att turismföretagarna utgör en viktig och central aktör för att förstå hur rovdjursturismen utvecklas mellan två väsensskilda inställningar till rovdjuren, eller mellan lokalsamhällen och turister. Detta understryker dessutom att vi måste ta denna grupp i beaktande om vi vill förstå rovdjursturismens utveckling. Samma studie (Ednarsson 2005, 2006) visade också att dessa turismföretagare upplevde risken att komma i konflikt med andra intressen (t.ex. jakt, markägare etc.) som den största svårigheten med att utveckla rovdjursturism. Resultaten gav alltså en relativt tydlig bild av hur en stor del av turismföretagarna i en region med rovdjursförekomst såg på både rovdjurens stora potential som resurser för turism och de risker som samtidigt var förknippade med en sådan utveckling. Men Ednarssons (2005, 2006) studier av de allmänna turismföretagarna ger ingen kunskap om hur företagare som faktiskt har utvecklat konkreta verksamheter ser på situationen och vilka erfarenheter de har. Det var mot den här bakgrunden som studien av rovdjursturismföretagarna inom ramen för projektet Förvaltning av rovdjur som resurs för turism tog sin utgångspunkt (Ednarsson 2009).

Ett intressant resultat från studien av rovdjursturismföretagarna var att trots att många av de intervjuade hade utvecklat flera s.k. spetsprodukter inom den här formen av ekoturism upplevde de fortfarande en hel del hinder på vägen mot att bli en naturlig del av nyttjandet av skogslandskapet i Mellansverige. Ednarsson (2009) kategoriserar fyra av de huvudsakliga hindren som varandes: den lokala inställningen till rovdjur; den naturliga osäkerheten; den juridiska och vetenskapliga osäkerheten; och bristen på kunskap och förståelse för rovdjursturismen inom viltförvaltningen. Några andra viktiga faktorer för förståelsen av den här formen av turism står också att finna i vad som kännetecknar dessa företagare och den process som leder fram till att de startar verksamheter inom rovdjursturismen. Alla intervjuade företagare hade verksamheter som kunde klassificeras som den typ av kärnverksamheter som definierades i tabell 5 ovan. Vidare hade dessa företagare en i mångt och mycket gemensam innovationsprocess, dvs. hur de hade kommit att starta sina verksamheter. Alla hade på ett eller annat sätt kommit i kontakt med rovdjur i samma område där de var verksamma. Antingen genom att t.ex. vargar hade etablerat revir i närheten eller att de tidigare hade varit verksamma som spårare åt länsstyrelser eller liknande. Rovdjursturismen är, sett utifrån den här studien, en relativt ny verksamhet, för samtliga företagare hade startat sina rovdjursprodukter mellan 2000 och 2007. Vidare hade samtliga företagare ett stort naturintresse som gemensam nämnare och

såg sig som utpräglade naturmänniskor, vilket också visade sig i en positiv inställning till stora rovdjur, även om detta inte explicit har undersökts i studien. Många var också uttalat intresserade av olika former av naturbaserad bildkonst, ett intresse som de utövade både före och efter att ha blivit turismföretagare. En intressant aspekt av detta konstnärliga intresse och utvecklingen inom ekoturism mot en mer medieformad marknads-föring och en marknadsföring som till stor del kommer med fotografiska meddelanden, eller som Hultman & Andersson Cederholm (2006:78) uttrycker det:

“Many ecotourism web domains bear witness to this in the way these virtual encounters with nature are structured in a style of photography that is geared towards capturing the sublime, awe-inspiring and, indeed, charismatic aspects of nature.”

De rovdjursturistiska produkterna hade en särställning hos företagarna eftersom de medförde att uppmärksamheten från media och kunder ökade även om de i slutändan inte köpte just den produkten. Bland dessa företagare fanns det de som drev sin verksamhet i en mycket målmedveten riktning med en omfattande marknadsföring och en stor del utländska kunder, samtidigt som en del andra såg sitt företagande som en möjlighet till en alternativ livsstil. En livsstil som gav dem en möjlighet att vara nära naturen och rovdjuret, och kunde uttrycka det på följande vis: *”Detta är något jag lever för, inte något jag lever på”* (Ednarsson 2009:7).

En av de viktigaste faktorerna för möjligheterna att starta och bedriva rovdjursturism enligt Ednarsson (2009), vid sidan om den lokala förekomsten av stora rovdjur, är hur de lokala attityderna ser ut i lokalsamhället. Hur dessa attityder påverkar och kommer till uttryck kan skilja sig från plats till plats och från en region från region som tidigare redovisad forskning har visat finns det stora rumsliga skillnader när det gäller inställningen, speciellt till varg. Samtidigt som närheten till rovdjur ofta är en faktor som innebär att fler har negativa attityder, är det just i dessa områden som rovdjursturismen är verksam, och därför måste finnas strategier för att lösa. Attityderna utgör på sätt och vis en representation av det sociopolitiska landskapet och är därför en realitet och inte bara en yttring i en undersökning. Det bör påpekas att det mer extrema rovdjursmotståndet endast i undantagsfall riktar sig direkt mot de personer som driver rovdjursturism, men även om Ednarsson (2009) endast fann två fall där detta hade skett måste det ändå ses som allvarligt eftersom antalet företag inom den här formen av turism är mycket begränsat (Ednarsson 2005, Naturvårdsverket 2008). Förankringsstrategier är alltså av stor betydelse för de som bedriver rovdjursturism, dvs. sådana strategier som gör att de möter och vinner acceptans. Detta är visserligen lättare sagt än gjort och till stor del beroende vart man befinner sig i Sverige. Att vinna acceptans i Västmanland är en sak men att göra det i Dalarna kan vara någonting helt annat.

En anledning kan vara att rovdjursturismen har haft svårt att hävda sig innehållsmässigt i media i förhållande till den mer allmänna bevakningen av rovdjursfrågan. Den rovdjursturistiska nyhetsbevakningen har dessutom i mycket stor utsträckning varit beroende av specifika och konkreta verksamheter och eftersom dessa har varit få och i vissa fall har misslyckats av olika anledningar (Ednarsson 2005). Rovdjursfrågan har i media i första hand konstruerats som en konflikt- och jaktfråga, inte sällan av andra intressen än de som utgör turismens intressen. Inte minst visas detta med tydlighet i Ednarssons (2005) studie av rovdjursturismen i den värmländska länspressen. Det rovdjursturistiska textmaterialet i tidningarna var av begränsade omfattning både till antal och till andel texter som berörde rovdjur utifrån ett turistiskt perspektiv. Endast drygt 6 % av alla texter rörande rovdjur, vilt och jakt berörde rovdjursturismen (a.a.:221) trots att det fanns ett aktivt rovdjurscenter inom utgivningsområdet, men i 8 fall av 10 var det den formen av turism som texterna handlade om (Rovdjursturism typ 2, se tabell 5 ovan) (a.a.:227).

Den andra faktorn som Ednarsson (2009) identifierade rörde olika former av naturlig osäkerhet. Eftersom en viktig grundförutsättning för alla former av kommersiell verksamhet är en mer eller mindre förutsägbar framtid. Hur lång beror på en rad olika faktorer som t.ex. typ av resurs, mängden

kapital som investerats, antal anställda osv. En uppenbar osäkerhet rör mortalitet, dvs. att de djur eller revir som man är beroende av för sin verksamhet helt enkelt dör. Denna mortalitet kan ju i stort sett vara antingen naturlig eller människoskapad, där illegal jakt är en risk (Brottsförebyggande rådet 2007) och legal jakt (Prop. 2008/09:210) en annan. Rovdjurens förhållandevis glesa förekomst gör att denna osäkerhet upplevs som allvarlig eftersom upprepade vargangrepp på tamboskap eller hundar kan leda till att en upparbetad verksamhet tvingas sluta. Djurens rörelser i landskapet, val av föda, samt skygghet är andra naturliga osäkerhetsmoment som måste hanteras. Val av föda rör framförallt björnen och där används än så länge endast åtling av icke-animalsk föda när björnen inte äter bär. Skyggheten hanteras däremot på så vis att företagen utfärdar en garanti att det inte finns någon garanti att besökarna får se något djur. Paradoxalt leder detta till en ökad spänning eftersom om de skulle få se något blir deras upplevelse desto mer unik.

Den tredje faktorn rör den juridiska och vetenskapliga osäkerheten som omgärdar rovdjursturismen. Mycket lite forskning finns om effekterna av att använda stora rovdjur i turistiska syften. Till exempel har diskussionerna gått heta om eventuella effekter av åtling på björn (Naturvårdsverket 2008), även om inga säkra forskningsdata ännu finns att tillgå som visar några tydliga resultat. Positionerna i den diskussion som förekommit kring den björnbaserade turismen har stått mellan å ena sidan turismorganisationer och deras företrädare å ena sidan och de som vill värna ett hotat kulturarv (se t.ex. Sjölander-Lindqvist 2006, 2008, 2009) som företräts av fäbodbrukare. Den juridiska osäkerheten berör till stora delar också björnturismen och kan ur ett förenklat hänseende anses komma från EU-lagstiftningen som följde på galna kosjukan. I Sverige har detta tolkats strikt, men i Finland, björnturismens föregångsland, har man lyckats få dispens från samma regelverk. Slutligen har det funnits, åtminstone inledningsvis, en osäkerhet från rovdjursforskningens sida hur man skall förhålla sig till det turistiska utnyttjandet av rovdjuret. Förenklat har forskningens inställning upplevts gå från ett tydligt avståndstagande inledningsvis till att det idag finns ett samarbete som gynnar båda parter (Ednarsson 2009).

Den fjärde och sista osäkerhetsfaktorn berör bristen på kunskap och förståelse inom viltförvaltningen. I en stor majoritet av de regionala förvaltningsplanerna för rovdjur lyfts visserligen rovdjursturismen eller de turistiska möjligheterna fram som någonting positivt, men det fanns en tydlig tendens att de negativa aspekterna och effekterna av rovdjursturism var överdrivna, särskilt när det gällde risken för störningar hos viltet, trots bristen på data om detta. Det var uppenbart att den inneboende känsligheten som omgärdar rovdjursfrågan har spelat, om inte en central roll, så åtminstone har det påverkat de slutliga skrivningarna om rovdjursturism i vissa fall. Däremot visade gjorda intervjuer, möten och samtal att inställningen hos tjänstemännen personligen var betydligt mer positiv i allmänhet än vad som framkom i förvaltningsplanerna. Så här kunde en företrädare för förvaltningen uttrycka det:

”För det första skulle rovdjursturism kunna vara en bra idé och det skulle kanske kunna förändra attityder bland en del av allmänheten, men och för det andra, om den blev alltför framgångsrik skulle det kunna innebära att de som motsätter sig stora rovdjur att bli än mer desperata, och det är inte bra.” (Ednarsson 2009:12).

Bristen på kunskap om turism och de villkor som den verkar inom kan vara en följd av den rådande struktur som rått inom förvaltningen på olika nivåer och som inneburit att den har dominerats av biologer och ekologer. Också inom de rådgivande rovdjursgrupperna har turismen och friluftslivet lyst med sin frånvaro, även om de har efterfrågats och att det har ansetts att de borde ingå (Sandström & Pellikka 2008). De huvudsakliga resultaten från den här studien stöds till stor del av vad som framkommer i den senaste rovdjursutredningen och redovisas öppet:

”Det saknas kunskap om rovdjursturismens möjligheter både bland myndigheter och allmänhet vilket är en broms för utvecklingen av rovdjursturismen.” (SOU 2007:89, s. 598)

Avslutningsvis konstaterar Ednarsson (2009), och som också är två slutsatser ifrån projektet, att det är i huvudsak två frågor som är centrala för hur olika aktörer och intressen ser på rovdjursturism. Detta gäller även inom den lilla grupp av företagare som bedriver den här formen av turism. Den första centrala frågan rör huruvida man överhuvudtaget accepterar en kommersialisering av stora rovdjur, dvs. tjänar pengar på dem. Den andra frågan, och som är lika viktig, är om man accepterar manipulation och påverkan. Manipulation och påverkan kan vara allt från jakt till att locka med mat eller yla med vargar. Accepterar man inte kommersialisering accepterar man således inte turism heller. Accepterar man inte manipulation, men accepterar kommersialisering så accepterar man inte åtling av björn, men däremot alla sätt som inte påverkar djuren. Denna skiljelinje delade de olika företagen åt i synen på i vilken utsträckning det var accepterat att påverka djuren (Ednarsson 2009:14).

Avslutande kommentarer

Som framgått av kunskapsöversikten så har den samhällsvetenskapliga viltforskningen dominerats av forskning med fokus på stora rovdjur. Kanske har rovdjuren i allmänhet och vargen i synnerhet fått för stor uppmärksamhet? Vilket säkerligen har att göra med att detta område mer än något annat har beröring med en rad samhällsrelaterade aspekter. Däremot saknas det forskning där jämförelser görs mellan stora rovdjur och andra skyddade arter. Detta skulle kunna visa på eventuella likheter och skillnader som skulle kunna lyfta forskningen till en något högre nivå.

Forskningsfältet kännetecknas också av ett relativt begränsat antal forskare. Att dessa få forskare sedan befinner sig inom flera olika discipliner, metodologiskt skilda forskningstraditioner och på olika geografiska platser gör inte saken lättare. En viktig förklaring till att den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen har den struktur den har kan till stor del förklaras av framförallt två faktorer som jag ser det. För det första att fältet är relativt nytt, om vi bortser från jaktforskningen, och för det andra att finansieringskällorna är relativt begränsade. Men att bara förespråka att det borde finnas fler forskare med ett samhällsvetenskapligt intresse för vilt är att kanske göra det för lätt för sig. Men kanske delar av den svenska samhällsvetenskapliga viltforskningen skulle må bra av att ytterligare internationalisera sitt arbete.

En utökad integrering av forskningen över metodologiska och ontologiska gränser är andra ambitioner som ytterligare skulle kunna få forskningsfältet att ta flera viktiga steg framåt genom t.ex. gemensamma projekt. Ett exempel på en sådan forskning skulle kunna vara att studera viltets ekonomiska betydelse utifrån flera och bredare perspektiv som inkluderar samhällsekonomi, turism och andra näringsgrenar tillsammans med det lokalt mer traditionella nyttjandet av vilt i form av jakt. Ett viktigt syfte med en sådan integrering är inte bara att åstadkomma ett närmare samarbete, utan för att också kunna ta ett steg vidare och fördjupa de samhällsvetenskapliga analyserna. Det skulle också vara fruktbart med ett ökat fokus mot samhällsförändringar och deras betydelser viltet när det gäller natursyn, nyttjande och bärkraft, interaktion etc. Idag är det endast i undantagsfall som samhällsförändringar, som t.ex. demografiska och utvecklingsmässiga faktorer verkligen vägs in i forskningen. Det är alltid svårt att peka på sådant som skulle kunna tänkas behövas göra mer inom, men det är slående hur lite humaniora forskning det finns idag som berör det här området.

Det är uppenbart att satsningarna på de större forskningsprogrammen FjällMistra och Adaptiv förvaltning av vilt och fisk och Viltvårdsfonden har haft en stor betydelse för utvecklingen av forskningsfältet. Inte minst när det gäller antalet publiceringar, vilket ytterligare understryker behovet av fortsatt finansiering.

Referenser

Alatalo, M. (2003) *Jaktturismnäringen i Sverige 2003*. Turistdelegationen. Stockholm.

Andersson, T., Bjärvall, A. & Blomberg, M. (1977): *Inställningen till varg i Sverige – en intervjuundersökning*. Statens naturvårdsverk PM 850. Stockholm.

Antonsen, K. M. (2001): *Sted. En teoretisk tilnærming til stedsbegrepet i nyere geografisk litteratur*. Rapportserie fra prosjektet menneske – sted Nr. 2/2001. Norges Forskningsråd. NTNU. Trondheim.

Bergström, R., Huldt, H. & Nilsson, T. (1992): *Swedish game – biology and management*. Almqvist & Wiksell. Uppsala.

Bjerke, T. (1993): *Jegeren. En samfunnsfaglig kunskapsoversikt*. NINA utredning 44:1-51.

- Bjerke, T., Reitan, O. & Kellert, S. R. (1998): Attitudes toward wolves in southeastern Norway. *Society and Natural Resources*, Mar 98, Vol. 11 Issue 2, pp. 169-178.
- Bjerke, T., Skogen, K. & Kaltenborn, B. P. (2002): *Nordmenns holdninger til store rovpattedyr. Resultater fra en spørreskjemaundersøkelse*. NINA Oppdragsmelding 768. 42pp. Trondheim.
- Bjerke, T., Vittersø, J. & Kaltenborn, B. P. (2000): Locus of control and attitudes to large carnivores. *Psychological Reports*, 86, 37-46.
- Blekesaune, A. & Stræte, E. P. (1997): *Roviltsskissen. En analyse av ideologisk baserte konfliktlinjer*. Senter for bygdeforskning. Rapport 6/1997. Trondheim.
- Boman, M. (1995): Estimating costs and genetic benefits of various sizes of predator populations: The case of bear, wolf, wolverine and lynx in Sweden. *Journal of Environmental Management* 43, 349 – 357.
- Boman, M. (1997): *Forest Environmental Economics. General frameworks, contingent valuation methodology, and welfare analysis of threatened species*. Acta Universitatis Agriculturae Suecia, Silvestra 45. (Avhandl.).
- Boman, M. & Bostedt, G. (1999): Valuing the Wolf in Sweden: Are Benefits Contingent on the Supply? In: Boman, M., Brännlund, R. & Kriström, B. (eds.): *Topics in Environmental Economics*. Amsterdam: Kluwer Academic Press.
- Boman, M., Bostedt, G. & Persson, J. (2003): The Bioeconomics of the Spatial Distribution of an Endangered Species: The Case of the Swedish Wolf Population. *Journal of Bioeconomics* 5: 55 – 74, 2003.
- Boman, M., Brännlund, R. & Kriström, B. (eds.) (1999): *Topics in Environmental Economics*. Amsterdam: Kluwer Academic Press.
- Bostedt, G. (1997): *Public Goods in Swedish Forests. Essays on nonmarket valuation and environmental policy*. Acta Universitatis Agriculturae Suecia, Silvestra 34. (Avhandl.)
- Bostedt, G. (1999): Threatened species as public goods and public bads – An application to wild predators in Sweden. *Environmental and Resource Economics* 13: 59-73.
- Boyce, M.S., Hudson, P.J. & Ranta, E. (2002): *International review of Swedish Wildlife Research 1997-2001 funded by the Swedish Environmental Protection Agency and the Swedish Association for Hunting and Wildlife Management*. Swedish Environmental Protection Agency (SEPA), Naturvårdsverket, Report 5179.
- Brainerd, S. M. & Bjerke, T. (2002): Informasjonstiltak om store rovdyr i Norge. *Utredninger i forbindelse med ny rovviltmelding*. NINA Fagrappport 69. NINA. Trondheim.
- Brottsförebyggande Rådet (BRÅ)(2007): *Illegal jakt på stora rovdjur. Konflikt i laglöst land?* Rapport 2007:22.
- Brox, O. (2000): Schismogenesis in the Wilderness: The Reintroduction of Predators in Norwegian Forests. *Ethnos*, Vol. 65:3, 2000. pp. 387-404.

Brown, T. L. & Decker, D. J. (2001): Evolution of human dimension interest. pp. 23 – 38. I: Decker, D. J., Brown, T. L. & Siemer, W. F. (eds): *Human Dimensions of Wildlife Management in North America*. The Wildlife Society, Bethesda, Maryland, USA.

Brownlow, A. (2000): A wolf in the garden: ideology and change in the Adirondack landscape. pp. 141-158. I: Philo, C. & Wilbert, C. (eds.) (2000): *Animal spaces, beastly places. New geographies of human-animal relations*. Routledge. London.

Brännlund, R. & Kriström, B. (1998): *Miljöekonomi*. Studentlitteratur. Lund.

Cinque, S. (2003): *Vargens utbredning och lokalisering: en orientering*. Arbetsrapport 30. CEFOS. Göteborgs universitet.

Cinque, S. (2007): I vargens spår. Den kontroversiella förvaltningen av vargstammen. I: Siverbo, S. (red.) (2007): *Demokratisk och effektiv styrning. En antologi om forskning i offentlig förvaltning*. Studentlitteratur. Lund.

Cinque, Serena (2008): *I vargens spår. Myndigheters handlingsutrymme i förvaltningen av varg*. CEFOS och Förvaltningshögskolan. Göteborgs universitet. (Avhandling).

Christiernsson, A. (2008): *Skyddet av biologisk mångfald vid jakt. En studie om rättens förhållande till komplexa och dynamiska ekosystem tillämpat på uttag av viltarter*. Licenciatuppsats 2008:53. Luleå tekniska universitet. Luleå.

Decker, D. J., Brown, T. L., & Siemer, W. L. (2001): Evolution of people-wildlife relations. Pp. 3-21 i Decker, D. J., Brown, T. L., & Siemer, W. L. (eds): *Human Dimensions of Wildlife Management in North America*. The Wildlife Society, Bethesda, Maryland, USA.

Dickens, P. (1996): *Reconstructing Nature. Alienation, Emancipation and the Division of Labour*. Routledge. London.

Dunk, T. W. (1994): Talking about trees: Environment and society in forest workers' culture. *Canadian Review of Sociology & Anthropology* 31: 14-34.

Ednarsson, M. (2002): Rovdjursdebatten i ett genusperspektiv: könets betydelse i en evighetsdebatt. pp. 43 – 57. I: Forsberg, G., Grenholm, C. & Jakobsen, L. (2002): *Rum – upplevelse – samhälle. Rapport från forskarkursen 'I Genderiserade rum'*. Karlstad University Studies 2002:20. Karlstad.

Ednarsson, M. (2004): Läste du det där om vargen? – om vargfrågan i massmedia. I: Almered Olsson, G., Bladh, G., Månsson, B. & Nyberg, L. (red.): *Inte bara träd – hållbart mångbruk av skogslandskapet*. Carlssons Förlag. Falun.

Ednarsson, M. (2005): *Platser för rovdjursturism? Vargar, människor och utveckling i Norra Värmland*. Karlstad University Studies 2005:16. Karlstad. (Avhandl.).

Ednarsson, M. (2006): Attitudes towards large carnivores and carnivore tourism among tourism entrepreneurs in Sweden. *Journal of alpine research* 2006 No. 4, pp. 58 – 67.

Ednarsson, M. (2009): *Förvaltning av rovdjur som resurs för turism. Med fokus på rovdjursturismens företagare*. Projektrapport för forskningsprojekt finansierade via Naturvårdsverkets medel ur Viltvårdsfonden.

- Ekenberg, S. (2000): *The Power of Recognition, The Limitations of Indigenous Peoples*. 2000:14. Luleå University of Technology. Luleå.
- Emel, J. (1998): Are You Man Enough, Big and Bad Enough? Wolf Eradiction in the US. p. 91 – 116. In: Wolch, J. & Emel, J. (red.) (1998): *Animal Geographies. Place, Politics, and Identity in the Nature – Culture Borderlands*. VERSO.
- Ericsson, G. (2003a): Svenskarnas syn på viltet – förr (1980) och idag (2001). *K. Skogs- och Lantbr.akad. Tidskr.* 142:2, 2003. pp. 15-20.
- Ericsson, G. (2003b): Of moose and man: The past, the present, and the future of human dimensions in moose research. *ALCES* vol. 39: 11 – 26 (2003).
- Ericsson, G., Boman, M. & Mattsson, L. (2000): Selective versus Random Moose Harvesting: Does it Pay to be a Prudent Predator? *Journal of Bioeconomics* 2: 117 – 132, 2000.
- Ericsson, G., Bostedt, G. & Kindberg, J. (2008): Wolves as a symbol for people's willingness to pay for large carnivore conservation. *Society and Natural Resources*. 21:1-16.
- Ericsson, G., Eriksson, T.L., Laitila, T., Sandström, C., Willebrand, T. & Öhlund, G. (2005) Delrapport om jakt och fiske - omfattning, betydelse och förvaltning. *FjällMistrarapport nr 14*. Umeå.
- Ericsson, G. & Heberlein, T. A. (2002a): *Attityder till varg och vargjakt i Sverige*. SLU Kontakt 14. Uppsala.
- Ericsson, G. & Heberlein, T. A. (2002b): "Jägare talar naturens språk" (Hunters speak nature's language): A comparison of outdoor activities and attitudes toward wildlife among Swedish hunters and the general public. *Z. Jagdwiss.* 48 (2002), Supplement, 301 – 308-
- Ericsson, G. & Heberlein, T. A. (2002c): Fyra av fem svenskar stöder jakt. *Fakta Skog* Nr. 2, 2002.
- Ericsson, G. & Heberlein, T. A. (2003): Attitudes of hunters, locals, and the general public in Sweden now that the wolves are back. In: *Biological Conservation* 111 (2003) 149 – 159.
- Ericsson, G., Heberlein, T. A., Karlsson, J., Bjärvall, A. & Lundvall, A. (2004): Support for hunting as a means of wolf *Canis lupus* population control in Sweden. *Wildl. Biol.* 10: 269-276.
- Ericsson, G., Kindberg, J., Heberlein, T. & Bostedt, G. (2006) Vilka värderar ett ökat antal stora rovdjur i Sverige? *FjällMistrarapport nr 20*. Umeå.
- Ericsson, G. & Sandström, C. (2005): Delrapport om svenskars inställning till rovdjurspolitik och – förvaltning. *FjällMistrarapport nr: 10*. Umeå.
- Ericsson, G., Sandström, C. & Bostedt, G. (2006): The problem of spatial scale when studying the human dimensions of a natural resource conflict: humans and wolves in Sweden. *The international journal of biodiversity science & management*, Vol. 2, No. 4, December 2006.
- Eriksson, T., Andersson, J., Byström, P., Hörnell-Willebrand, M., Laitila, T., Sandström, C. & Willebrand, T. (2006): Fish and wildlife in the Swedish mountain region: resources, use and management. *The international journal of biodiversity science & management*, Vol. 2, No. 4, December 2006.

- Ericsson, G., Sandström, C., Kindberg, J. & Støen, O-G. (2010): *Om svenskars rädsla för stora rovdjur, älg och vildsvin*. RAPPORT 2010:1. Institutionen för vilt, fisk och miljö, SLU, Umeå.
- Fell, P.T. (2006): *Legitimacy and conflict: explaining tension in local Swedish hunting policy*. Doctoral Thesis 2006:18. Luleå University of Technology. Luleå. (Avhandl.)
- Fell, P.T. (2008): Conflict and legitimacy: explaining tensions in Swedish hunting policy at the local level. *Environmental Politics* Vol. 17, No. 1, February 2008, 105 – 114.
- Figari, H. & Skogen, K. (2008): *Konsensus I konflikt. Sosiale representasjoner av ulv*. NINA Rapport 391. Oslo.
- Fossland, H. & Aasetre, J. (1999): Bjørn som medieobjekt – En studie av tre aviser i midt-Norge regionen i 1985 og 1994. I: Blekesaune, A. m.fl. (red.) (1999): *Rovviltkonflikten. Ideologier, holdninger og forvaltningsmodeller. En antologi*. Rapport 3/99. Senter for bygdeforskning, Trondheim.
- Fredman, P. (2000): *Environmental Valuation and Policy: Applications in the management of endangered species, recreation, and tourism*. Acta Universitatis Agriculturae Suecia, Silvestra 136. Umeå. (Avhandl.)
- Freeman III, A. M. (2003): *The Measurement of Environmental and Resource Values – Theory and Methods*, 2nd Edition. Resources for the Future, Washington, DC.
- Gunnarsdotter, Y. (2000): Moderniseringsprocessens inverkan på landsbygden – konflikt och samverkan kring skog och jakt. I: Haraldsson, K. (red.) (2000): *Tankar kring lokal och regional utveckling inför det nya årtusendet. Antologi från Forskarforum 1999*. Institutet för regionalforskning. Rapport 116:2000. Östersund.
- Gunnarsdotter, Y. (2008): What happens in a Swedish rural community when the local moose hunt meets hunting tourism? pp. 182-195. I: Lovelock, B. (ed.) (2008): *Tourism and consumption of wildlife. Hunting, shooting and sport fishing*. Routledge. Abingdon.
- Havula, A. (2006) Skilda världar? En granskning av mediernas kunskapsförmedling av rovdjur i olika delar av landet och dess implikationer för demokratin. *FjällMistrarapport nr 22*. Umeå.
- Heberlein, T.A. (2000): The gun, the dog and thermos. Culture and hunting in Sweden and the United States. *Sweden and America* 13: 24-29.
- Heberlein, T., Ericsson, G. Wollscheid, K.-U. (2003): Correlates of hunting participation in Europe and North America. *European Journal of Wildlife Research (Zeitschrift für Jagd-wissenschaft)* 48 (supplement): 320 – 326.
- Heberlein, T. & Ericsson, G. (2005): Ties to countryside: Urban attitudes toward hunting, wildlife and wolves. *Human Dimensions of Wildlife*. Volume 10 (3), number 3, 2005.
- Heberlein, T. & Ericsson, G. (2008): Public attitudes and the future of wolves (*Canis lupus*) in Sweden. *Wildlife Biology* 14: 391-394.
- Heberlein, T. A., Serup, B. & Ericsson, G. (2008): Female Hunting Participation in North America and Europe. *Human Dimensions of Wildlife*, 13:443 – 458, 2008.

- Heberlein, T. A. & Willebrand, T. (1998): Attitudes towards hunting across time and continents: the United States and Sweden. *Game Wildl.* 15: 1071-1080
- Hedré, J. (2002): Naturen som hot mot det moderna: Några ideologikritiska Reflektioner. I: Hedré, J. (red.): *Naturen som brytpunkt. Om miljöfrågans mystifiseringar, konflikter och motsägelser*. Symposium. Stockholm.
- Hultman, J. & Andersson Cederholm, E. (2006): Nature in Swedish Ecotourism. In: Gössling, S. & Hultman, J. (2006): *Ecotourism in Scandinavia. Lessons in Theory and Practice*. CABI. Wallingford.
- Hundeide, M. T. (1996): *Natursyn og rovdyrdebatt i Trysil*. Dissertations & Thesis No. 8. Institutt tog museum for Antropologi. Centre for Development and the Environment (SUM). Oslo.
- Hundeide, M. (1998): "...Mikrofonstativ for den som skriker høyst?"...*Et fortolkende studie av rovdyrdebatten i lokal og nasjonal presse*. ØF-Rapport nr. 18/1998. Østlandsforskning, Lillehammer.
- Jaren, V., Sinclair, A. R. E., Andersen, R., Danell, K., Schwartz, C., Peterson, R. O., Bowyer, T. & Ericsson, G. (2003): Moose in modern integrated ecosystem management – how should the Malawi principles be adapted? *ALCES* Vol. 39: 1 – 10 (2003).
- Johansson, M., Brännlund, R., Sjöström, M. & Karlsson, J. (2007): *Rädsla – en faktor att räkna med i förvaltningen av stora rovdjur?* Slutrapport 2007-12-28. Viltvårdsfonden ref nr 155-06.
- Johansson, M., & Karlsson, J. (2009): Vem är rädd för vargen? *Miljöforskning* nr. 2, 2009.
- Johansson, P-O., Kröström, B. & Mattsson, L. (1988): How is the willingness to pay for moose hunting affected by the stock of moose? An empirical study of moose-hunters in the county of Västerbotten. *Journal of Environmental Management* 26, 163-171.
- Karlsson, J. (2007): *Management of Wolf and Lynx Conflicts with Human Interests*. Acta Universitatis Agriculturae Sueciae 2007:59 (Avhandl.). Uppsala.
- Karlsson, J., Bjärvall, A. & Lundvall, A. (1999): *Svenskarnas inställning till varg – En intervjuundersökning*. Rapport 4933. Naturvårdsverket. Stockholm.
- Karlsson, J. & Sjöström, M. (2007): Human attitudes towards wolves, a matter of distance. *Biological Conservation* 137 (2007) 610 – 616.
- Kellert, S. R. (1985): Public perceptions of predators, particularly the wolf and the coyote. *Biological Conservation*. 31:167-189.
- Kellert, S. R. (1996): *The value of life: biological diversity and human society*. Island press. Washington.
- Kellert, S. R. (1999): *The public and the wolf in Minnesota, 1999* (Interim Rep. 19 April). International Wolf Center. Ely, MN.
- Kleiven, J., Bjerke, T. & Kaltenborn, B.P. (2004): Factors influencing the social acceptability of large carnivore behaviours. *Biodiversity and Conservation* 13 (9), pp. 1647-1658.
- Krange, O. & Skogen, K. (2001): *Naturen i Stor-Elvdal, ulven og det sosiale landskapet. En kortrapport fra prosjektet Konfliktlinjer i utmarka*. NOVA. Temahefte 1/01.

Krange, O. & Skogen, K. (2003): Skudd i løse lufta. Unge jegere og rovdyrpolitikken. I: Engelstad, F. og Ødegård, G. (red.): *Ungdom, makt og mening*, 255-283. Gyldendal Akademisk. Oslo.

Krange, O. & Skogen, K. (2007): Reflexive tradition. Young working-class hunters between wolves and modernity. *Nordic Journal of Youth Research*, Vol. 15(3): 215 – 233.

Kriström, B., Brännlund, R., Nordström, J. & Wibe, S. (2003): Fördelningseffekter av miljöpolitik. *Bilaga 11 till Långtidsutredningen (LU) 2003*. Statens offentliga utredningar (SOU) 2003:2. Finansdepartementet.

Lindquist, G. (2000): The wolf, the Saami and the urban shaman: predator symbolism in Sweden. pp. 170-188. In: Knight, J. (ed.) (2000): *Natural Enemies. People-Wildlife Conflicts in Anthropological Perspective*. European Association of Social Anthropologists. Routledge. London.

Lindström, K. N (2002): *Massturismens mediegeografi. Mallorca i tre svenska dagstidningar 1950-2000*. CHOROS 2002:5. Kulturgeografiska institutionen. Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. Göteborg.

Linnell, J. D. C. & Bjerke, T. (red.) (2002): *Frykten for ulv. En tverrfaglig utredning*. NINA Uppdragsmelding 722. NINA-NIKU. Trondheim.

Lovelock, B. (ed.) (2008): *Tourism and the consumption of wildlife: hunting, shooting and sport fishing*. Routledge. London.

MacNaghten, P. & Urry, J. (1998): *Contested Natures*. SAGE Publications. London.

Mattsson, L. (1989): *Viltets jaktvärde – En ekonomisk analys*. Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för skogsekonomi. Mimeo.

Mattsson, L. (1990a): Moose management and the economic value of hunting. *Scandinavian Journal of Forest Research* 5, 575-581.

Mattsson, L. (1990b): Hunting in Sweden: Extent, economic values and structural problems. *Scandinavian Journal of Forest Research* 5, 563-573.

Mattsson, L.; Boman, M. & Ericsson, G. (2008): Jakten i Sverige – Ekonomiska värden och attityder jaktåret 2005/06. Rapport från Adaptiv förvaltning av vilt och fisk. Rapport nr:1. Februari 2008, Umeå, Sverige. (www.viltochfisk.se)

Mattsson, L., Boman, M., Ericsson, G., Paulrud, A., Laitila, T., Kriström, B. & Brännlund, R. (2008): Welfare foundations for efficient management of wildlife and fish resources for recreational use in Sweden. pp. 169-181. I: Lovelock, B. (ed.) (2008): *Tourism and consumption of wildlife. Hunting, shooting and sport fishing*. Routledge. Abingdon.

Mattsson, L. & Li, C.-Z. (1993): The non-timber value of northern Swedish forests: An economic analysis. *Scandinavian Journal of Forest Research* 8: 426-434

Nationalencyklopedin (1992). Bokförlaget Bra Böcker. Höganäs.

Naturvårdsverket (1996): *Viltforskning mot år 2000. Forskningsprogram 1997 – 2001*. Rapport 4589.

Naturvårdsverket (2008): *Rovdjursturism. Tre rapporter med kartläggning, litteraturstudie och juridisk analys*. Rapport 5687. Mars 2008.

Nilsson Dahlström, Å. (2003): *Negotiating Wilderness in a Cultural Landscape. Predators and Saami Reindeer Herding in the Laponian World Heritage Area*. Acta Universitatis Upsalaensis. Uppsala Studies in Cultural Anthropology no. 32. Uppsala.

Norling, I. (1987): Moose hunting in Sweden, description and evaluation. *Swedish Wildlife Research Supplement* 1:725-733.

Norling, I., Jägnert, C. & Lundahl, B. (1981): Viltet och allmänheten. pp. 9-79. I: *Vilt och jakt. Sociala och ekonomiska värde*. Jordbruksdepartementet. Ds, Jo. 1981:5.

Ostrom, E., Dietz, T., Dolsak, N., Stern, P.C., Stonich, S. & Weber, E.U. (red.) (2002): *The Dilemma of the Commons*. National Academic Press. Washington DC.

Ottersen, L. (2002): *Carnivore tourism and the role it can play in decreasing the conflicts between the four larger carnivores and the local communities, especially the sheep farmers and the reindeer owners that are living within the four larger carnivores' range in Norway*. Uppsats. (Stencil). Canterbury Christ Church University College, England.

Peek, J. M., Brown, E. B., Kellert, S. R., Mech, L. D., Shaw, J. H. & Van Ballenberghe, V. (1991): Restoration of Wolves in North America. *Wildlife Society Technical Review* 91-1. February 1991. 21pp.

Perman, R., Ma, Y., McGilvray, J. & Common, M. (2003): *Natural Resource and Environmental Economics, Third Edition*. Pearson Education Ltd., Harlow, Essex, UK.

Persson, J., Zachrisson, A., Sandström, C., Ericsson, G. (2004) Lokalt förvaltning av stora rovdjur; En kunskapssammanställning. *FjällMistrarapport nr 3*. Umeå.

Persson, Roy (1981): *Jakt och jägare. Initiering och utövandemönster. En kartläggning av jakten och jägarna i Skåne*. (avh.) Lunds universitet. Malmö.

Prop. 2000/01:57: *Sammanhållen rovdjurspolitik*. Miljödepartementet.

Prop. 2008/09:210: *En ny rovdjursförvaltning*. Miljödepartementet.

Sandström, C. (2009): *Deltagande som mål eller medel? En jämförande studie av rovdjursförvaltningen i Finland, Norge och Sverige*. Projektrapport för forskningsprojekt finansierade via Naturvårdsverkets medel ur Viltvårdsfonden. (http://rovdjursportalen.com/illustrationer/fil_20091125135557.pdf).

Sandström, C. (2004): Förekomsten av jakt och fisketurism i fjällsamebyarna. *FjällMistra-rapport nr 4*. Umeå.

Sandström, C. & Ericsson, G. (2006) Rovdjursfrågan ingen traditionell höger-vänsterfråga - partier går i otakt med sina anhängare. *FjällMistrarapport nr 24*. Umeå.

Sandström, C. & Ericsson, G. (2009a): *Om svenskars inställning till rovdjur- och rovdjurs-politik*. RAPPORT 2009:1. Institutionen för vilt, fisk och miljö, SLU, Umeå.

- Sandström, C. & Ericsson, G. (2009b): *Om svenskars inställning till rovdjursförvaltning*. RAPPORT 2009:2. Institutionen för vilt, fisk och miljö, SLU, Umeå.
- Sandström, C., Hovik, S. & Falleth, E. I. (red.) (2008): *Omstridd natur. Trender och utmaningar i nordisk naturförvaltning*. Boréa. Umeå.
- Sandström, C. & Lindvall, A. (2006) Regional förvaltning av rovdjur i Västerbotten och Norrbotten om likheter och skillnader ur ett samförvaltningsperspektiv. *FjällMistrarapport nr 18*. Umeå.
- Sandström, C. & Pellikka, J. (2008): *Rovdjursgrupper i Finland och Sverige - form, funktion och framtid*, Statsvetenskapliga institutionen, Umeå universitet.
- Sandström, C., Pellikka, J., Ratamäki, O., & Sande, A. (2009): Management of Large Carnivores in Fennoscandia: New Patterns of Regional Participation. *Human Dimension of Wildlife, Vol. 4, No. 1* (pp. 37-50).
- Scarce, R. (1998): What do Wolves Mean? Conflicting Social Constructions of *Canis Lupus* in "Bordertown". *Human Dimensions of Wildlife*. Volume 3, Number 3, pp. 26-45.
- Sikku, O. J. & Torp, E. (2004): *Vargen är värst. Traditionell samisk kunskap om rovdjur*. Jamtli Jämtlands läns museum. Uddevalla.
- Sillanpää, P. (2002): *The Scandinavian Sporting Tour: A Case Study in Geographical Imagology*. (Avhandl.). European Tourism Research Institute (ETOUR). V 2002:9. ETOUR. Östersund.
- Sillanpää, P. (2005): Brittiska jägare och fiskare I Skandinavien 1830 – 1912. I: Åkerberg, S. (red.) (2005): *Viltvård, älgar och jaktturism. Tvärvetenskapliga perspektiv på jakt och vilt i Sverige 1830 – 2000*. Hållbarhetsrådet. Umeå.
- Sillanpää, P. (2008): The Scandinavian Sporting Tour 1830 – 1914. pp. 59-72. I: Lovelock, B. (ed.) (2008): *Tourism and consumption of wildlife. Hunting, shooting and sport fishing*. Routledge. Abingdon.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2006): "Den är ju inte i fårhagen på studiebesök". *Om lokala perspektiv och uppfattningar om varg och svensk rovdjurspolitik*. Rapport 2006:1. CEFOS och Göteborgs universitet.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2008): Local Identity, Science and Politics Indivisible: The Swedish Wolf Controversy Deconstructed. *Journal of Environmental Policy & Planning Vol. 10, No. 1, March 2008, 71 – 94*.
- Sjölander-Lindqvist, A. (2009): Social-Natural Landscape Reorganised: Swedish Forest-edge Farmers and Wolf Recovery. *Conservation and Society 7(2): 130-140, 2009*.
- Sjölander-Lindqvist, A., Bendz, A. & Cinque, S. (2008): Rör inte mitt får! Västsvenskens uppfattningar om vargförvaltningens utformning. I: Nilsson, L. & Johansson, S. (2007): *Regionen och flernivådemokratin: Västsverige 2006*. SOM-institutet, Göteborgs universitet. Göteborg.
- Sjölander-Lindqvist, A., Karlsson, M. & Cinque, S. (2010): *Att jaga varg. En studie av 2010 års licensjakt i Sverige*. CEFOS Rapport 2010:2. Göteborgs universitet.

Skogen, K. (1999): "Another Look at Culture and Nature: How Culture Patterns Influence Environmental Orientation Among Norwegian Youth". *Acta Sociologica* 1999, Vol. 42 Issue 3, 452-73.

Skogen, K. (2001): Who's afraid of the big, bad wolf? Young peoples responses to the conflicts over large carnivores in Eastern Norway. *Rural Sociology* 66: 203-226.

Skogen, K. (2003): Adapting Adaptive Management to a Cultural Understanding of Land Use Conflicts. *Society and Natural Resources*, 16:435-450, 2003.

Skogen, K. & Haaland, H. (2001): *En ulvehistorie fra Østfold. Samarbeid og konflikter mellom forvaltning, forskning og lokalbefolkning*. NINA-NIKU. NINA Fagrapport 52.

Skogen, K., Haaland, H., Krange, O., Brainerd, S. M. & Hustad, H. (2003): Lokale syn på rovvilt og rovviltforvaltning. En undersøkelse i fire kommuner: Aurskog-Høland, Lesja, Lierne og Porsanger. *Utredninger i forbindelse med ny rovviltmelding*. NINA Fagrapport 70. NINA. Trondheim.

Skogen, K. & Krange, O. (2003): A Wolf at the Gate: The Anti-Carnivore Alliance and the Symbolic Construction of Community. *Sociologia Ruralis*, Vol 43, Number 3, July 2003. pp. 309-325.

Skogen, K., Mauz, I. & Krange, O. (2006): Wolves and eco-power. A French-Norwegian analysis of narratives on return of large carnivores. *Journal of alpine research*, 2006, No 4. p. 78-87.

Skogen, K., Mauz, I. & Krange, O. (2008): Cry wolf! Narratives of wolf recovery in France and Norway. *Rural Sociology* 73: 105-133.

Skogen, K. & Thrane, C. (2008): Wolves in Context: Using Survey Data to Situate Attitudes Within a Wider Cultural Framework. *Society and Natural Resources*, 21:17 – 33.

Skuland, S. & Skogen, K. (2009): *Rovdyr og landskap. Rovdyras plass i ulike landskaps-forståelser*. – NINA Rapport 491. NINA. Oslo.

SOU 1999:146: *Sammanhållen rovdjurspolitik*. Slutbetänkande av Rovdjursutredningen. Miljödepartementet. Stockholm.

SOU 2007:89: *Rovdjuren och deras förvaltning*. Betänkande av utredningen om de stora rovdjuren. Miljödepartementet. Stockholm.

Stedman, R. C. & Heberlein, T. A. (2001): Hunting and Rural Socialization. *Rural Sociology*. 66, 598-617.

Storaas, T., Gundersen, H., Henriksen, H. & Andreassen, H.P. (2001): The economic value of moose in Norway: a review. *Alces* 37: 97 – 107.

Strömberg, D. (2004) Sammanhållning i rovdjurspolitiken? En policyanalys av partiernas och intresseorganisationernas inställning till rovdjur. D-uppsats i statsvetenskap. *FjällMistrarapport nr 2*. Umeå.

Sundberg, S. & Söderqvist, T. (2004): *The economic value of environmental change in Sweden. A survey of studies*. Naturvårdsverket. Report 5360. March 2004.

Svenningsen, M. & Skogen, K. (2003): *Evaluering av "Prosjekt rovdyrkunnskap" i Stor-Elvdal kommune*. NOVA Rapport 9:2003. Oslo.

- Söderqvist, T., Hammer, M. & Gren, I-M. (2004). *Samverkan för människa och natur – en introduktion till ekologisk ekonomi*. Studentlitteratur, Lund.
- Sørli, A. M. (2001): Rovdyr som metafor for staten? pp. 117-138. I: Kalland, A. & Rønnow, T. (red.) (2001): *Miljøkonflikter – om bruk og vern av naturresurser*. Unipub forlag. Oslo.
- Torp, E. (2000): Rovdjur och renskötsel i svensk miljödebatt. I: Svanberg, I., Tunon, H. (2000): *Samisk etnobiologi. Människor, djur och växter i norr*. Bokförlaget Nya Doxa.
- Torp, E. (2001): Traditional Sami Knowledge of Predators and Swedish Environmental Policy. *Acta Borealia* 2 – 2001.
- Wennberg DiGasper, S. (2008): *Natural Resource Management in an Institutional Disorder. The development of adaptive co-management systems of moose in Sweden*. Doctoral Thesis 2008:52. Luleå University of Technology. Luleå.
- Willebrand, T. (2009): Promoting hunting tourism in north Sweden: opinions of local hunters. *European Journal of Wildlife Research*. 55:209-216.
- Willebrand, T. & Paulrud, A. (2004): Småviltjakt i Jämtland 2003 - så tycker jägarna. *FjällMistrarapport nr 9*. Umeå.
- Williams, C. K., Ericsson, G. & Heberlein, T. A. (2002): A quantitative summary of attitudes toward wolves and their reintroduction (1972-2000). *Wildlife Society Bulletin* 2002, 30(2): 575-584.
- Wilson, M. A. (1997): The Wolf in Yellowstone: Science, Symbol, or Politics? Deconstructing the conflict between environmentalism and wise use. *Society & Natural Resources*, Vol. 10, Issue 5, p.453-469
- Wilson, M. A. & Heberlein T. A. (1996): The Wolf, The Tourist, and The Recreational Context: New Opportunity or Uncommon Circumstance? *Human Dimension of Wildlife*. Vol. 1. Nr. 4 pp. 38-53.
- Zachrisson, A. (2004a): Co-management of natural resources – Paradigm shifts, Key concepts and cases. *FjällMistrarapport nr 1*. Umeå.
- Zachrisson, A. (2004b): Länsstyrelsernas förvaltning av jakt och fiske i fjällen. Likheter och skillnader. *FjällMistrarapport nr 5*. Umeå.
- Åkerberg, S. (red.) (2005): *Viltvård, älgar och jaktturism. Tvärvetenskapliga perspektiv på jakt och vilt i Sverige 1830 – 2000*. Hållbarhetsrådet. Umeå.